

22

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΩΝ

Δ Ε Λ Φ Ω Ν

ΥΠΟ

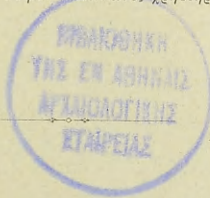
ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΕΤΑ 3 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 11 ΠΑΡΕΝΘΕΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

*Ὀλβιος οὗτος ἀνήρ, ὃς κατὰ λάινον οὐδὸν
Φοῖβον Ἀπόλλωνος χρησιστήριον εἰσαναβαίνει»...*



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1912

1917

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ νῦν δημοσιευόμενον τόδε τεῦχος τῆς τοπογραφικῆς ἐρεῦνης τῶν δελφικῶν ἐρειπίων ἀπέκειτο τετυπωμένον ἤδη ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ ἔτους 1912, πλὴν τῆς τελευταίας σελίδος, ἣτις εἶχε μὲν στοιχειοθετηθῆ τότε, ἀλλ' ἐτυπώθη ἐσχάτως, ὡς εἶχε. Ἡ ἐκτύπωσις τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ βιβλίου, ἅτινα πραγματεύονται περὶ τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν περὶ αὐτὸ ἄλλων ἐρειπίων, διεκόπη κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἕνεκα διαφόρων λόγων, ὧν εἷς εἶνε καὶ ἡ τότε καὶ ἔπειτα δημοσίευσις ἀξιολόγων μελετημάτων ὑπὸ τοῦ *Dinsmoor* (*BCH* 1912), τοῦ *Pomtow* (*Berl. Ph. Woch.* 1911, σ. 1547 ἐξ. 1912 σ. 923 ἐξ. καὶ ἄ.), τοῦ *Bourguet* (*Les Ruines de Delphes* 1914 κ. ἄ.) καὶ ἄλλων. Τὰ μελετήματα ταῦτα πολλὰς πλάνας διώρθωσαν, πολλὰ δὲ νέα πράγματα εἶδον καὶ πάντως ἐπέβαλλον ἀναθεώρησιν τοῦ ἀτυπώτου τοῦλάχιστον χειρογράφου μου. Ἡ ἀναθεώρησις αὕτη δὲν ἐγένετο ἀκόμη, ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπησχολήθην περὶ ἄλλας ἐργασίας. Ἐνα μὴ δὲ τὸ τετυπωμένον μέρος παραμείνῃ ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἀδημοσίευστον, ἐκδίδεται νῦν ὡς ἔχει, ἀφιμεμένης εἰς τὸ μέλλον πάσης διορθώσεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Ἰουλίου 1917.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

Α'. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οί *Δελφοί*¹⁾ ἢ ἡ *Πυθώ*, ὡς εἶνε τὸ παλαιότερον ὄνομα τοῦ τόπου²⁾, εἶνε μέρος τῆς Φωκίδος³⁾. ἐγένοντο δὲ γνωστοὶ οὐχὶ ὡς πολιτικὸν κέντρον, καθ' ἣν ἔννοιαν ἐννοοῦμεν σήμερον τὰ τοιαῦτα κέντρα κύρια δυνάμειος καὶ αὐτενεργείας ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ, ἀλλ' ἀνεδείχθησαν ὡς θρησκευτικὸν πανελληνιον κέντρον καὶ διὴ ὡς ἕδρα τοῦ περιφήμου προφητικοῦ μαντείου τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἀναφέρονται δὲ πολλοὶ μῦθοι περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ μαντείου· ποιμένες εὔρον δῆθεν χάσμα ἐν τῇ γῆ, ἐξ οὗ ἐξήρχοντο ἄτμοι μεθύσκοντες τὰ βοσκήματα καὶ ἐνθουσιάζοντες τοὺς ἀνθρώπους προβλέποντας ἢ προλέγοντας οὕτω τὰ μέλλοντα⁴⁾.

¹⁾ Ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν δελφικῶν νομισμάτων Δαλ[φοί] (BMC. Central Greece σελ. XXIX ἐξ. καὶ 25 ἐξ.), βοιωτικῶς *Βελφοί* (ἐν ἐπιγραφαῖς, π. γ. I C, VII, 2418) = χάσματα Solmsen ἐν *Zeits. für vergl. Sprachwiss.* 1897 σ. 546. παρὸθι 1893 σ. 521. Κατὰ τὸν Wilamowitz *Aristoteles und Athen* II 44-45 τὸ ὄνομα *Δελφοί* εἶνε ὄνομα γένους συγγενὲς πρὸς τὸ εὐβοϊκὸν ὄνομα *Δίρφος*. Παρὸθ. καὶ Aly, *Der kret. Apollokult* σ. 35 ἐξ. καὶ 42.

²⁾ Ἰλ. B, 519. I, 401 (Ameis-Henze *Anhang z. Ilias*), Ὀδ. Θ, 74. παρὸθ. ὁμοίως Πανσ. 10, 6, 5. Frickenhaus, *Ath. Mitteil.* 1910 σ. 269 ἐξ. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος *Πυθώ* ἐκ τοῦ πύθεσθαι = σήπτεσθαι ἢ ἐκ τοῦ πυθάνεσθαι ὄρα Ὅμ. ὕμν. εἰς Ἀπόλ. πύθ. 195 (363) Πλούτ. de E 2 Στράβ. 419. A. Mommsen *Delphika* σ. 13, 2. Gruppe *Griech. Mythol.* 1255. Schulze *Quaest. ep.* 254.

³⁾ Στράβ. 416 Plin. H. n 3, 7.

⁴⁾ Πλούτ. *de def. orac.* 42. 46. Διοδ. 16, 26. Πανσάν. 10, 5, 7. Plin. ἔ. ἀ. 2, 208. Justin. 24, 6, 6. — Εἰς τὸν ἡφαιστιώδη τόπον τῶν *Δελφῶν* (Παρὸθ. Neumann-Partsch *Physical. Geogr. v. Gr.* 328) καὶ ἐν γένει τοῦ Παρνασοῦ, οὗτινος ὁ ἀνώτατος φλοιὸς εἶνε ἐκ τιτανίουθου καὶ

Τὸ θαῦμα δὲν ἔστρεψεν σημασίας διὰ τοὺς τότε χρόνους καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι τότε στοιχειώδεις μόνον περὶ θεοῦ ἰδέας ἠδύναντο νὰ ἀντιληφθῶσιν (ἢ περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος θεωρία π. γ. ἦτο τότε δύσληπτος) ἀπεδόθη εἰς τὴν παμμύτορα θεὰν Γῆν¹⁾, τῆς ὁποίας τέκνον καὶ σύμβολον εἶνε ὁ δράκων Πύθων, ὅστις ἐφύλασσε τὸ μαντεῖον²⁾. Μετ' αὐτῆς

σθλαιώδης, δὲν εἶνε ἄπορον, πῶς ὑπῆρχε τοιοῦτον γεωλογικόν φαινόμενον, οἷον ὑπάρχει καὶ νῦν. Ὁ θέλων νὰ ἴδῃ τὸ περιεργον πρᾶγμα, θὰ εὔρη αὐτὸ ἔξω τοῦ Δ ἄκρου τοῦ νῦν χωρίου τῶν Δελφῶν (Καστρί), δεξιὰ τῆς ἁμαξίτου καὶ τῆς παραθεούσης αἰλακος ὑπὸ τοὺς βράχους, 150 βήματα πέραν τοῦ μεμονωμένου βράχου, ὅστις κεῖται δεξιὰ ὑπὸ τὴν τελευταίαν ἐνταῦθα οἰκίαν. Ἡ ὑπάρχουσα ἐκεῖ ὄωμι εἰς τὸ χεῖλος τῆς ἁμαξίτου, «ἀνεμότρουπα» λεγομένη, δὲν προσίπτει ὡς ἀξία λόγου εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλ' ὁ ζητῶν θὰ ἀνακαλύψῃ αὐτὴν ἐκ τῆς ζωηρᾶς κινήσεως, εἰς ἣν εὐρίσκονται τὰ πρὸ αὐτῆς χόρτα. Ἡ κίνησις αὕτη προέρχεται ἐξ ἰσχυροῦ ῥεύματος ἀέρος ἐξερχομένου ἐκ τῆς ὄωμης. Ὅσον τὸ ψῦχος εἶνε ὀρμύτερον, τόσον τὸ ῥεῦμα εἶνε ἰσχυρότερον· διὰ τοῦτο τὸ φαινόμενον δὲν εἶνε ἀντιληπτὸν κατὰ τὸ θέρος. Ἐγὼ εἶδον τῇ 1907 πολλάκις τὸ φαινόμενον, μάλιστα ἐν χειμῶνι. Ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ Αὐγούστου ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ, ἔπειτα ἔπαυσε καὶ ἐπανήρχετο λήθηντος τοῦ Ὀκτωβρίου. Αἱ μεταβολαὶ αὐτὰ ὑπομνησκουσι τοὺς λόγους τοῦ Πλουτάρχου (de def. orac. 44 καὶ 50). «Οἶομαι μὲν οὖν μίτη τὴν ἀναθυμίασιν ὡσαύτως ἔχειν ἀεὶ διὰ παντός, ἀνέσεις δέ τινες ἴσχειν καὶ πάλιν σφοδρότητας . . . ἔξανθεῖν γὰρ εἰκὸς ὑπὸ θερμότητος ἢ τινας ἄλλης ἐγγιγνομένης δυνάμεως». Οἱ «ἄτμοι» φαίνονται ἐλάχιστοι ὑπόθερμοι, οὐδεμίαν δὲ ὁσμὴν ἔχουσιν ὡς ἀντελήφθη ἐγὼ τοῦλάχιστον. Πρβλ. καὶ Pomtow Beitr. z. Topogr. v. Delphi s. 32 σημ. 2.—Ὡς πρὸς τὸν μῦθον τῆς εὐρέσεως τοῦ χάσματος ἀναφέρω ἀφηγησιν, ἣν, ἀσκέτως πρὸς πᾶσαν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν, ποιμένες μοι διηγήθησαν ἀναζητοῦντι ὕδωρ κατὰ τινα ἐκδρομὴν ἐπὶ τοῦ Παρνασοῦ κατὰ τὴν θέσιν Σαραντᾶρι. Οἱ ποιμένες εἶπόν μοι, ὅτι χαμηλότερα ἐντὸς τοῦ δάσους ὑπάρχει ὕδωρ, ἀλλ' ἐκεῖ ἐπάνω ὄχι, ἂν καὶ ἐγένετο ὑψηλότερον που σκαφὴ τις ὑπ' αὐτῶν ἐντὸς τοῦ βράχου πρὸς εὔρεσιν πηγῆς. Ἐπὶ τῇ ἀπορίᾳ μου δὲ πῶς ἐσκέφθησαν νὰ ἀναζητήσωσιν ἐν τῷ βράχῳ ὕδωρ, προσέθηζαν, ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει ὀπή τις, τὴν ὁποίαν εὗρον τὰ πρόβατα τυχαίως καὶ «ἀναβέλαξαν» (= «προῖεντο φωνὴν διάφορον ἢ πρότερον» Διοδ. 16,26). Ἐπειδὴ δέ, ὡς παρετήρησαν, ἐκ τῆς ὀπῆς ἐξήρχετο ἄηρ καὶ ἠκούετο βοή τις, ὑπέθεσαν, ὅτι διήρχετο κάτωθεν ποταμὸς ὕδατος καὶ ἀνεζήτησαν αὐτόν, ἀλλὰ ματαίως. Ἐγὼ δὲν ἀνέβην νὰ ἴδω οὔτε τὴν ὀπήν οὔτε τὰς σκαφὰς τῶν ποιμένων.

¹⁾ Πανσ. 10, 5, 5 ἔξ. 6, 6.

²⁾ Ὑπάρχει καὶ παράδοσις καθ' ἣν ὁ Πύθων ἦτο ἀνήρ προφήτης

ὅμως συγκύριος τοῦ μαντείου ἐμφανίζεται κατ' ἄλλας παραδόσεις καὶ ὁ Ποσειδῶν ¹⁾, ἔπειτα δὲ ἡ Θυγάτηρ τῆς Γῆς Θέμις (ἢ ἡ Φοίβη), μέχρις οὔτου ὁ Ἀπόλλων εἶτε ὡς δῶρον λαβὼν ²⁾ εἶτε ἄλλως καταλαβὼν ἤτοι, ἀφ' οὗ ἔκ Δίλου ἀφικόμενος δι' Ἀθηνῶν ἢ ἀπὸ Β εἰς Δελφοὺς ἐλθὼν ἐφόνευσε τὸν φυλάσσοντα δράκοντα Πύθωνα — ὁ *πυθοκτόνος* ἢ *πύθιος* —, ἐγένετο κύριος τοῦ μαντείου ³⁾. Διὰ τὸν φόνον τοῦ-

(τῆς Θέμιδος) δρακοντόμορφος ὀνομαζόμενος ἴσως Δράκων. Ὅρα Mommsen ἔ. ἄ. σ. 172, 285, 294. Ἄξιον σημειώσεως εἶνε, ὅτι οἱ μῦθοι τοῦ νέου ἑλληνικοῦ λαοῦ τοὺς φύλακας θησαυρῶν ἢ ἀνακτόρων ἢ ὠραίων γυναικῶν ὀνομαζοῦσι *δράκους*, καὶ φαντάζονται ὡς γίγαντας ἢ ἀνθρωπόμορφα τέρατα σφόδρα ἰσχυρά. Συνηθέστερον ὅμως ὁ «Ἀράτης» (αἰθίοψ) εἶνε ὁ φύλαξ τῶν θησαυρῶν, τοῦτο δὲ ὑπομνησθεὶ τὰ νομίσματα τῶν Δελφῶν τὰ φέροντα κεφαλὴν αἰθίοπος καὶ τοὺς μύθους, καθ' οὓς ὁ ἥρωας Δελφὸς ἦτο υἱὸς τῆς νύμφης Μελαιίνης ἢ Μελανθοῦς ἢ Κελαινοῦς ἢ Θυϊάς. Πρὸβλ. Panofka *Delphi und Melaine* σ. 6. Aly, ἔ. ἄ. σ. 24 *BMC. Central Greece XXXIII*. Ν. Πολίτης, *Παράδοσεις* 229 ἔξ. 1003 ἔξ. Πολυάριθμοι ἦσαν ἄλλοτε (Διογ. Λαέρτ. 5, 6, 91. Pomtow, *Berl. Ph. Woch.* 1909, 382 Frickenhaus ἔ. ἄ. 270) καὶ εἶνε νῦν ἐν Δελφοῖς οἱ ὄφεις.

¹⁾ Πausan. 10, 5, 6. Οὗτος εἶνε ὁ ἐνοσίχαιος Ποσειδῶν, οὗ ἡ λατρεία ἦλθεν ἴσως οὐκ διὰ θαλασσίας ὁδοῦ εἰς τὸν εἰσειστον τόπον τῶν Δελφῶν Mommsen ἔ. ἄ. σ. 3. Farnell *The Cults of the Greek States* IV, σ. 28. *Sitzungsber. der Bayer. Akad.* 1907 σ. 244 (Pomtow).

²⁾ Αἰσχύλ. *Ἔδυμ.* 1 ἔξ. BCH, 1893 σ. 566 Πaus. 10, 5, 6. Ovid. *Metam.* I, 316 ἔξ.

³⁾ Ὅμ. ὕμν. Ἀπ. Πύθ. 38, 179 (δράκαινα) Αἰσχύλ. *Προμ.* 209, Ἐδριπ. Ἰφ. Τάυρ. 1240 ἔξ. Διον. Περιηγ. 444 καὶ τὰ αὐτόθι σχόλια τοῦ Εὐσταθίου. BCH, 1893, σ. 574. Ἀπολλοδ. 1, 4, 3. Πaus. 10, 6, 5 ἔξ. Στράβ. 422. Schreiber, *Apollon Pythoktonos* Leipzig 1879. Pauly-Wissowa Real-Encycl. ἀρθο. *Delphoi* (H. von Gaertringen) σ. 2520. Colin, *Le culte d'Apollon Pythien à Athènes* 1905 σ. 2 ἔξ. Usener, *Archiv f. Rel-Wiss.* 1904, 317 ἔξ. Wilamowitz ἐν *Hermes* 1903, σ. 573 ἔξ. Gruppe, *Griech. Mythol.* σ. 1255 ἔξ. Πῶς ἐρμηνεύεται ἡ παράδοσις αὕτη περὶ τῆς ἐν Δελφοῖς ἡθῆς κατὰ τοὺς μυθολογικοὺς χρόνους ἐγκαθιδρύσεως καὶ, διὰ τῆς ἐνισχύσεως ἀπὸ τῶν δωριέων μεταναστῶν, βαθμιαίας ἐκκινήσεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅρα Mommsen ἔ. ἄ. σ. 92 ἔξ. 95 ἔξ. 168 ἔξ. Πρὸβλ. Wilamowitz ἔ. ἄ. σ. 579 ἔξ. Aly, ἔ. ἄ. σ. 35 ἔξ. 43. 49 ἔξ. 57 Frickenhaus ἔ. ἄ. σ. 269 ἔξ. Τὸ μαντεῖον ἐξηγητάτο τότε ἀπὸ τῆς Κρίσης (πρὸβλ. Preller ἐν *Bericht. d. Verhandl. d. sächs Akad. d. Wissensch. zu Leipzig* 1854 σ. 119 ἔξ.). Κατὰ τὸν Ὀμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀπόλ-

τον ἐτιμωρήθη δῆθεν ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη καὶ εἶτα ἐτέλεσεν ἐν τοῖς Ὑπερβορείοις ἢ εἰς τὰ Τέμπη κάθασίν τινα, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ὁποίας ἐπιστεύετο, ὅτι ἐτελεῖτο ἐν Δελφοῖς κατὰ ὀκταετίαν (ἐναετηρίς) ἢ πανηγυρικὴ ἑορτὴ τὰ Πύθια, μεταγενέστερον δὲ (πιθανῶς τῷ 342 π. Χ. ἦτοι μακρὸν ἀφ' οὗ ἦδη τὰ Πύθια εἶχον μεταβληθῆ εἰς πεντητηρικὴν ἑορτήν) καὶ ἡ πανηγυρικὴ τὸν φόνον τοῦ Πύθωνος καὶ τὴν εἰς τὰ Τέμπη φυγὴν τοῦ θεοῦ αἰνιτομένη τελετὴ τὸ Σ(τ)επιτήριον¹⁾. Κατὰ τὴν ἑορτήν τῶν Πυθίων συμφώνως πρὸς συνήθειαν, ἦν εἶχον οἱ ἀρχαῖοι εἰς παρομοίας ἑορτάς, δὲν ἀγνοοῦμεν δὲ καὶ οἱ νέοι Ἕλληνες κατὰ τὰς πανηγύρεις ἡμῶν, ἐτελοῦντο ἴσως ἀγῶνες γυμνικοὶ²⁾, ἀλλὰ βεβαίως μουσικοί· ἐψάλλοντο δὲ

λόνα τὸν Πύθιον τὸ μαντεῖον ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐλθόντος μετὰ μακρὰν πλάνην ἐκ Βοιωτίας καὶ ἀγαγόντος εἶτα εἰς αὐτὸ Κρήτας, οὓς ἐν μορφῇ δελφίνος ὠδήγησεν αὐτὸς ὁ δελφίνιος Ἀπόλλων εἰς τὴν παραλίαν τῆς Κρίσης καὶ εἶτα εἰς αὐτὴν τὴν Κρίσαν καὶ τοὺς Δελφούς. — Κατὰ τὸ δελφικὸν παράδειγμα ὁμοία συγκυριότης ἢ διαδοχὴ κυριότητος ὑπὸ διαφόρων θεῶν ἐπῆλθεν ἐν χρόνοις παλαιοῖς καὶ ἐν Ἐλευσίνῃ καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ Κρόνος ἦτο ποτε κύριος τοῦ ἱεροῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὅσον καὶ ὁ Ζεὺς τοὐλάϊστον. Ἡ Ἥρα ἦτο ἴσως κυρία πρὸ τοῦ Διός, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς παλαιότητος τοῦ ναοῦ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ὑπ' αὐτὸν εὐρημάτων. Ἐτι παλαιότερα ἦτο ἴσως καὶ ἐνταῦθα ἡ Γῆ (Κlio VI, σ. 20 ἔξ.). Προσέτι ἔχομεν ἐν τῇ ἱερῇ Ἄλτει καὶ τὰ τεμένη ἢ ἡρῶα τῶν μυθικῶν ἡρώων Πέλοπος, Οἰνομάου καὶ Ἴπποδαμείας, ἅτινα ἀνέρχονται ἴσως εἰς τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς ἰσχυρᾶς προγονολατρείας καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς θρησκείας. Θὰ ἴδωμεν δέ, ὅτι τοιοῦτος ἦρωας (τὸν Νεοπτόλεμον ἢ, ὡς ἐκαλεῖτο οὗτος ἰδίᾳ ἐν Δελφοῖς, Πύρρον, τὸν Φύλακον, τὸν Αὐτόνοον) ἔχομεν καὶ ἐν Δελφοῖς.

¹⁾ Πλουτ. *de def orac.* 15, *Quaest gr.* 12 Στράβ. 422 Αἰλιαν. π. ἰ. 3, 1. Ὁ Mommsen ἔ. ἀ. σ. 170 ἔξ., 177 σημ. 206, 294 ἔξ. ὑπολαμβάνει ὡς ἀφορμὴν τῆς τελετῆς τὴν νεότεραν εὐημεριστικὴν ἐρμηνείαν τοῦ μύθου, καθ' ἣν ὁ Πύθων ὑπετέθη ἄνθρωπος, ὁ δ' Ἀπόλλων, καίτερ πρὸς εὐγενεῖς σκοποὺς ἀλλ' ὅμως ἀνθρωποκτόνος γενόμενος, ὑπεβλήθη εἰς κάθαρσιν. Καὶ ὁ Rohde, *Psyche*², I σ. 274 ὑπολαμβάνει τὴν τελετὴν ὡς καθαρτικὴν τῶν φρονέων καὶ ἐξίλαστήριον πρᾶξιν. Ὁ δὲ Nilsson *Griech. Feste* σ. 150 ἔξ. ὡς κείψανον τῆς παλαιᾶς λατρείας τῆς Γῆς ἐν Δελφοῖς, μεταγενέστερον συγχυθὲν πρὸς τὸν Πύθωνα καὶ τὴν κάθαρσιν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁρα καὶ Usener ἔ. ἀ. 317 ἔξ. Hoek *Gr. Weihegebr.* 86. Aly ἔ. ἀ. 49 ἔξ. Πολίτην ἔ. ἀ. 1044.

²⁾ Τοῦτο δέχεται ὁ Boeckh διὰ τὴν παλαιὰν ταύτην περίοδον τῶν πυθίων, ἀλλὰ πολεμῆ ὁ Krause, *Hellenika* II, 2 σ. 13 ἔξ. καὶ ὁ

καὶ ἄσματα παιᾶνες καὶ δὴ κατ' ἔξοχὴν ὁ πυθικός νόμος, ὅστις ἦτο ὕμνος ὑπομιμνήσκων τὸν φόνον τοῦ Πύθωνος¹⁾. Οἱ ἀγῶνες ἐλέγοντο πύθιοι ἀγῶνες ἢ πύθια ὡς καὶ ἡ ὄλη πανήγυρις καὶ θρησκευτικὴ ἐορτή²⁾.

Ἐγένετο δὲ τὸ μαντεῖον βαθμηδὸν τόσον γνωστόν, ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου (ὄρα σ. 1, 2) καθ' οὓς οἱ Δελφοὶ δὲν εἶχον ἀκόμη τοῦτο τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἐλέγοντο Πυθῶ ἢ Πυθῶν, ὁ ἐκ τῆς συρροῆς τῶν προσκνητῶν (θεωρῶν) αὐτοῦ πλοῦτος ἦτο ὀνομαστός. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, οὗτινος ἡ λατρεία εἶχε κατισχύσει, καὶ τὰ συναφῆ κτίρια τοῦ τεμένους περιεβάλλοντο ὑπὸ πολυγωνικοῦ μικρολίθου περιβόλου, περὶ ὃν ἐξετείνετο συνοικισμὸς τις προστατευόμενος ὑπὸ ἰσχυροτάτου πελασγικοῦ τείχους.

Καὶ πάλαι μὲν ποτε ἐλάμβανον οἱ βουλόμενοι αὐτοὶ τὸν χρησιμὸν, ἔπειτα ὁμως, ἵνα μὴ ἐπέρχωνται δυστυχήματα δῆθεν

Mommsen ἔ. ἀ. σ. 198. Νομίζω, ὅτι τοιοῦτοι ἀγῶνες ἔγκεινται ἐν τῇ φύσει τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀγροτικῶν αὐτοῦ πανηγύρεων ἔτι καὶ νῦν, μόνον δὲ ἐν τῇ τελευταίᾳ δεκαετίᾳ ἐπῆλθεν ἰσχυρὰ καὶ ἐπιβλαβὴς ὡς πρὸς τοῦτο μεταβολή, ἐπειδὴ πρὸς περιορισμὸν ἀμαθοῦς τυχόν καὶ καταχρηστικῆς λατρείας ἀτηγορεύθη ὑπὸ τινων ἐν Ἑλλάδι Ἐπισκόπων ἡ λειτουργία πλείστων ἔξοχικῶν παρεκκλησιῶν. Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη καταδικάσασα εἰς ἀχρησίαν καὶ καταστροφὴν πολλὰς ἐκκλησίας παλαιὰς ἐχούσας ἱστορικὴν ἀξίαν, μὴ μελετηθείσας δὲ μέχρι τοῦδε (τοῦτο συμβαίνει π. χ. ἐν Κυθήροις), κατέλυσεν ἅμα ὡς θεοδοσιανὸν διάταγμα τὰς συναφεῖς θρησκευτικὰς πανηγύρεις καὶ τὰ προσέληνα ἀγωνιστικὰ ἔθιμα τοῦ ἐν τοῖς χωρίοις τῆς ἡπειρωτικῆς κυρίως Ἑλλάδος ἑλληνικοῦ λαοῦ, καθ' ὃν χρόνον ἀνιδρύεται ἡ εὐγενὴς καὶ ἀναπλαστικὴ ἀμίλλα τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων.

1) Πανσαν. 10, 7, 2. Στράβ. 421. Πολυδ. 4, 84. Mommsen ἔ. ἀ. σελ. 194.

2) Krause *Die Pythien, Nemeen und Isthmien* 1841. Stengel *Kultusaltert.* 187 ἔξ. Nilsson, *Gr. Feste* 159 ἔξ. Gardiner *Greek athletic Sports and Festivals* 1910 — Εἶνε πιθανόν, ὅτι καὶ καθ' ἕνα-στον ἔτος, κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν συνέπιπτεν ἀνὰ ὀκταετίαν ἢ ἔπειτα τετραετίαν ἡ μεγάλη πανήγυρις, ἐτελεῖτο ἐν Δελφοῖς ἐορτὴ τις ἀνάλογος, ἀλλὰ θρησκευτικὴ μόνον καὶ περιορισμένη, σκοπὸν ἔχουσα ἀπλῶς τὴν λατρείαν καὶ τὴν οὐχὶ ἀνεόρταστον παροδὸν τῆς πυθικῆς ἱερομηνίας (πυθιάδος) Mommsen 151-2, 177.

ἐκ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ¹⁾), ἔδιδεν αὐτὸν ἢ ἱέρεια τοῦ μαντείου²⁾. Ἐπεκράτησε δὲ ἡ δευτέρα κατάστασις καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικούς χρόνους, κληθείσης τῆς ἱερείας *Πυθίας*. Αὕτη συνήθως ἦτο νεαρὰ παρθένος, πασῶν τῶν Δελφίδων ἑξαίρετος³⁾), ἀλλ' ὕστερον ὑπερπεντηκοντοῦτις γυνή⁴⁾). Πολλάκις δὲ δὲν ἐπῆρκει μία μόνη πυθία εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πλήθους τῶν χρηστηριαζομένων, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους⁵⁾), οὐδ' ἢ πάλαι ποτὲ ὀρισθεῖσα πρὸς χρηστηριασμὸν μία μόνη ἡμέρα τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἢ γενέθλιος τοῦ Ἀπόλλωνος ἑβδόμη τοῦ Βυσίου (Φεβρουαρίου) μηνός⁶⁾).

Ἡ πυθία συμπαραστατεῖται ὑπὸ δύο *ἱερέων* μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτῶν ὑπουργούντων τῷ θεῷ, ἐπονομαζομένων δὲ καὶ *προφητῶν* ἐκ τοῦ σπουδαίου ὑπουργήματος αὐτῶν. Καὶ οἱ πέντε δὲ ὅσοι συνήρουν κατὰ τὰς μαντείας, ἀλλ' εἶνε νεώτερος θεσμός⁷⁾· ὁ νεώκτορος εἶχε κατώτερα καθήκοντα⁸⁾).

Οἱ ἐρωτῶντες τὸ μαντεῖον ἐκαλοῦντο *θεοπρόποι*, ὄφειλον δὲ νὰ καθαρθῶσι πρότερον εἰς τὰ ὕδατα τῆς Κασταλίας⁹⁾ καὶ νὰ προσφέρωσι πελάνους καὶ ἄλλα θύματα¹⁰⁾. Ἡ ἀπο-

¹⁾ Ἦτος ὁμοῦς ἡ ἐνθουσιαστικὴ αὕτη λατρεία, ἣν ἀγγοεῖ ἡ παλαιότερα παράδοσις, προέρχεται ἐκ τῆς συγκράσεως τῆς λατρείας τοῦ Διόνου εἰσαχθείσης μετὰ πασῶν τῶν ὀργμαστικῶν αὐτῆς τελετῶν καὶ εἰς Δελφούς ἐκ τῆς Β. Ἑλλάδος. Πρβλ. Rohde, *Psyche*²⁾ σ. 56 ἔξ. Pauly-Wissowa R. E. *Delphoi* σ. 2530-1. Σχολ. Ἀριστοφ. Πλούτ. 39. Ἰω. Χρυσ. I. Κορινθ. 29, 1 σ. 260 καὶ Gruppe ἔ. ἄ. σ. 928, 1.

²⁾ Διοδ. 16, 26. Στράβ. 419. Κικ. *divin.* 2, 56, 116.

³⁾ Εὐριπ. Ἰων. 1321 πρβλ. Ἡλιόδ. *Αἰθ.* 416.

⁴⁾ Πλούτ. *Νομ.* 9 Διοδ. 16, 26. πρβλ. Λουκ. *Φιλοφ.* 38.

⁵⁾ Πλούτ. *de def. or.* 8.

⁶⁾ Πλούτ. *qu. gr.* 9. Mommsen *Delphika*, σ. 18-9. Nilsson ἔ. ἄ. 158. Stengel *Kultusalt.* σ. 63 ἔξ.

⁷⁾ Πλούτ. *de def. or.* 51. *Quaest. Gr.* 9. Bourguet, *de rebus Delphicis imper. aet.* 20, 17. Colin, *Fouilles de Delphes* II, II, σελ. 120.

⁸⁾ Πρβλ. τὸν Ἰωνα τοῦ Εὐριπίδου.

⁹⁾ Εὐριπ. Ἰωνι 89 ἔξ.

¹⁰⁾ Πρόβατα (Εὐριπ. Ἰωνι 228, 377) αἶγας (πρβλ. παραστάσεις τῶν δελφικῶν νομισμάτων ἐν BCH, 1896) ταύρους (BCH, 1893 σ. 576 1899, σ. 97 πρβλ. Πινδ. ἄπ. 205 (Boeckh) Ant. Lib. 20. Πλούτ. *def.*

νομή τῶν χρησῶν ἐγίνετο ὀριζομένης τῆς σειρᾶς τῶν χρηστηριαζομένων διὰ κλήρου ¹⁾, προετιμῶντο δὲ τῶν ἄλλων θεοπρόπων λαμβάνοντες ἐκτὸς κλήρου χρησμὸν μόνοι ὅσοι εἶχον τύχει παρὰ τῶν Δελφῶν τῆς τιμῆς τῆς *προμαντείας* ²⁾. Ὁ θεοπρόπος εἰσήρχετο ἐν καιρῷ εἰς τὸ ἄδυτον αὐτὸς κατὰ τὴν χρησιμοδότησιν ³⁾ ἀποκλειομένων τῶν γυναικῶν ⁴⁾. Αἱ δὲ ἀνάγκαι, περὶ ὧν ἠρώτων τὸν θεὸν οἱ θεοπρόποι, ἦσαν συνήθως ἰδιωτικά καὶ ἀναλόγως ἀσήμαντοι, ἀλλὰ πολλάκις δημόσια καὶ περὶ μεγάλων πραγμάτων ⁵⁾.

Ἡ κατάστασις αὕτη τοῦ διὰ γυναικὸς μαντεύεσθαι εἶχεν ἀρχίσει ἐν χρόνοις παμπάλαιois, ὅτε τὸ μαντεῖον δὲν ἀνῆκεν εἰσέτι εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀλλ' εἰς τὴν Γῆν. Ἡ πρώτη γυνή, ἣτις ἀναφέρεται ὡς ἄσασα χρησμοὺς εἶνε ἡ Σίβυλλα μετ' αὐτὴν δὲ ἡ Ἡροφίλη ἐπονομασθεῖσα καὶ αὕτη Σίβυλλα. Ἥδε δὲ αὕτη τοὺς χρησμοὺς ἐν Δελφοῖς ἀναβαίνουσα ἐπὶ βράχου καλουμένου *πέτρας τῆς Σιβύλλης*, ἐν ἣ ἠέσει ἔκειτο πιθανῶς τὸ ἱερὸν τῆς Γῆς. Τὸ καθεστὼς δὲ τοῦτο ἀνάγεται εἰς χρόνους παλαιότερους τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου κατὰ τὸν Παιουσανίαν ⁶⁾.

or. 49) ὅς (Ξενοφ. Ἑλλ. 6, 429), [ὄνους Mommsen ἔ. ἀ. 92, 189 ἀλλ' ὄρα Baunack gDI, 2501] ὀπώρας (ὑποθ. Πυθ. (Boeckh) σ. 298. Krause, *Hellenika* II 2 σ. 50 σημ. Nilsson ἔ. ἀ. 159), ἄλλα φητὰ (Πλιν. *Hist. nat.* 19, 86). Ὅρα καὶ Homolle ἐν *Mélanges Nicole* 1906, 625 ἔξ. Pomtow, (B. Ph. W. 1909=) *Delphica* II, 36, 82. Ἐκ χαριστηρίων βεβαίως θυσίων προέρχονται τὰ ὄπλα καὶ πολλὰ ἄλλα μετάλλια σκεύη (τρίποδες), ἅτινα εὑρέθησαν ἐν τοῖς χώμασιν ἐν Δελφοῖς. Πρβλ. καὶ Ἡροδ. 8, 37, Wescher-Foucart σ. 3. Πλουτ. Τίτ. 12. Εὐρ. Ἀνδρ. 1121, *Fouilles de Delphes* V. ἐν τοῖς περὶ ἐκάστων μέρει, BCH XXXII, 445 ἔξ. XXXIII, 440 ἔξ. Ἀθην. 6, 231 f. ἔξ. 5, 198 c.

¹⁾ Εὐριπ. Ἴωνι 419. Αἰσχύλ. *Ἐὼμεν*. 32. Ἀλλαχοῦ, π. γ. ἐν τῷ μαντεῖῳ τοῦ Κοροπαίου Ἀπόλλωνος οἱ θεοπρόποι ἐνεγράφοντο κατὰ σειράν εἰς πινάκιον. Michel, *Recueil* 842).

²⁾ Legrand, *Rev. d. ét. gr.* 1900, 281 ἔξ. 1901, 46 ἔξ. Homolle, *BCH* 1895, 60 ἔξ. Ziehen, *Jahresbericht* (Bursian-Croll) 1908.

³⁾ Ἡροδ. 7, 140. Ἡλιοδ. *Αἰθ.* 4, 19.

⁴⁾ Πλουτ. *de E*, 2.

⁵⁾ Πρβλ. Ὅμ. Ἰλ. I, 401. Πλουτ. *de E*, 5 Pyth. or. 28. Εὐριπ. Ἴωνι, 303 κλ. Εὐστάθ. ἐν Ὀδυσ. γ, 267.

⁶⁾ 10, 12, 1 ἔξ. πρβλ. καὶ 10, 5, 6.

Ὁ κτισθεὶς ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ἀπολλωνιακὴν περιόδον τῆς λατρείας ὕστερόν ποτε ἄξιος λόγου ναὸς δὲν ἦτο βεβαίως ὁ πρῶτος¹⁾, ἀπεδίετο δὲ εἰς τοὺς μυθικοὺς ἀρχιτέκτονας, Τροφώνιον καὶ Ἀγαμήδην²⁾, ἐντὸς δὲ τοῦ ναοῦ ἐλέγετο, ὅτι εἶχε περιληφθῆ τὸ χάσμα τῆς Γῆς καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐτίθετο τρίπους φέρων ἐπάνω λέβητα, ἐφ' οὗ ἐκάθητο ἡ Πυθία³⁾ καὶ ἐνθουσιῶσα ἐκ τῶν εἰσπνεομένων ἠδαιῶν «ἀναθυμιάσεων», μασσῶσα δὲ καὶ φύλλα δάφνης ἔλεγε χρησιμοὺς σκοτεινοὺς, ἐμμέτρους συνήθως⁴⁾. Διὰ τοῦτο ἔλατρευόντο ἐν Δελφοῖς καὶ αἱ Μοῦσαι, ἐλέγετο δέ, ὅτι ἐποιοῦντο χρῆσιν τοῦ ὕδατος τῆς ἐν Δελφοῖς ἱερᾶς πηγῆς αὐτῶν εἰς τὰς σπονδὰς⁵⁾ καὶ πιθανώτατα τὸ ὕδωρ τοῦτο, ἐρχόμενον ἐκ τῶν ὑδροφόρων στρωμάτων τῆς Κασσοτίδος⁶⁾, διήρχετο ἐκ τοῦ ἀδύτου τοῦ ναοῦ ποιοῦν τὴν Πυθίαν μαντικὴν.

Ἄλλ' ὅπως σήμερον ἐκ τῶν ναῶν, περὶ οὓς τελεῖται πανήγυρις τις, ἐκείνος ἀποβαίνει σπουδαιότερος, οὔτινος ἢ πανήγυρις εἶνε ἀξιολογωτέρα, οὔτω καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Συνέβαινε δὲ ἡ πανήγυρις τῶν Δελφῶν νὰ εἶνε πάντοτε πολυσύχναστος. Ἐπειδὴ δὲ τότε τὰ διάφορα τμήματα τῆς Ἑλλάδος, ἅτινα ἐσχημάτιζον μίαν γεωγραφικὴν περιφέρειαν, ἀπετέλουν ἀνεξάρτητον κράτος, αἱ πανηγύρεις αὐταὶ παρείχον εὐκαιρίαν προσεγγίσεως καὶ συνεννοήσεως τῶν εἰς ταύτας συρρεόντων ἀντιπροσώπων τῶν «κρατῶν» τούτων καὶ δὴ τῶν περὶ τὸ ἱερὸν κειμένων. Οὔτω δὲ τὰ θρησκευτικὰ κέντρα ἐγίνοντο καὶ πολιτικὰ κέντρα τῶν πέριξ γειτόνων ἢ ἀμφικτι(ν)όνων, ἐσχηματίζοντο δὲ πολιτικοὶ συνασπισμοὶ καλούμενοι ἀμφικτιονία. Τοιαύτη τις ἀμφικτιονία εἶχε σχηματισθῆ ἐν χρόνοις

¹⁾ Πανσ. 10, 5, 9.

²⁾ Ὅμ. ἕμν. Ἀπόλ. Πυθ. 118. Πανσ. 10, 5, 13.

³⁾ Εὐριπ. Ἴων. 90. Πρὸβλ. Ἀρχ. Ἐφ. 1910, σ. 399 (Βάσης).

⁴⁾ Δουκ. Ζεὺς ἔλεγχ. 14. Διοδ. 16, 26. Κικ. divin. 2, 56, 116, Στραβ. 419. Πλουτ. de Pyth. or. Mommsen ἔ. ἄ. σ. 98. Stengel, Kultusal. 65 ἔξ. Hoek, gr. Weihgebr. 115. Daremberg-Saglio *Diction. d. ant.* ἀρθ. *coronna* σ. 1525 Α.

⁵⁾ Πλουτ. ἔ. ἄ. 17.

⁶⁾ Πανσ. 10. 24. 7. Τατιαν. 19, 15.

παλαιοῖς¹⁾ καὶ περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος τὸ κείμενον εἰς τὸ χωρίον Ἀνθήλη πλησίον τῶν *Πυλῶν* ἢ *Θερμοπυλῶν*, ὅθεν ἡ ἀμφικτυονία ἐλέγετο Πυλαΐαι. Ἐκ τῶν δύο δὲ ἀντιπροσώπων, οὓς ἐπεμπεν ἕκαστον κράτος ἢ ἔθνος εἰς τὰς κατὰ φθινόπωρον πολιτικὰς συσκέψεις, ὁ εἰς ἐλέγετο *πυλαγόρας* ἢ *πυλαγόρος* ἢ *ἀγορατρός*,²⁾ ὁ δ' ἕτερος, ὁ μόνος ψηφοφορῶν, *ἱερομνήμων*. Ἐν καιροῖς προσφόροις, καθ' οὓς τὰ βόρεια τῆς Ἑλλάδος ἔθνη καὶ μάλιστα οἱ Θεσσαλοὶ ἴσχυον μέγα, ἐπέξετάθη ἡ ἀμφικτυονία αὕτη καὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ συνήρχετο εἴτα καθ' ἑξαμηνίαν ἐναλλάξ ἐκατέρωθι, τὸ ἔαρ ἐν Δελφοῖς καλουμένη *ἡρῆνῃ πυλαΐαι* τὸ δὲ φθινόπωρον ἐν Πύλαις *ὀπωρινῇ πυλαΐαι*³⁾, μεταδοῦσα μάλιστα τὸ ὄνομα Πυλαΐαι καὶ εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς κτίριον ἢ τὸ μέρος, ἔνθα συνεδρίαζεν⁴⁾. Αἱ ἀποφάσεις τῶν ἀμφικτυόνων ἦσαν πολλάκις λίαν σπουδαῖαι καὶ ἔσχον ῥοπήν ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τῆς καθ' ὅλου Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ αὕτη δύναμις ἦτο ἐπίσειακτος ἐν Δελφοῖς, παρέμειναν δὲ οὗτοι ὡς κέντρον πολιτικὸν οἷον εἰς ἑτερόφωτον σῶμα.⁵⁾ Ἐκ τῶν κυρίων μελημάτων τῆς ἀμφικτυονίας ἦτο ἡ ἐπιμέλεια τῶν ἱερῶν (ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Πύλαις), τῶν τεμενῶν καὶ τῶν συναφῶν αὐτοῖς ἀγωνιστικῶν ἑξατημάτων (δρόμου = σταδίου, ἵπποδρόμου κλ.) ὠρκίζοντο δὲ ὄρκον, ὅτι θὰ τηρῶσι τὰ καθήκοντα ταῦτα⁶⁾.

Ὅταν πρὸς Δ τῶν Δελφῶν ὑπάρχη τόπος τόσον εὐφο-

¹⁾ Mommsen *Delphika* σ. 68 ἐξ.

²⁾ Ὅρα Ἐργ. Στέφ. ἐν λ. πύλαι καὶ *Jahrbücher für Philol.* 1894 σ. 832.

³⁾ Βραδύτερον (δ' αἰ.) ἐτελεῖτο ἀντιστρόφως τὸ φθινόπωρον ἐν Δελφοῖς καὶ τὸ ἔαρ ἐν Θερμοπύλαις Mommsen 158 ἐξ. Bourguet *Adm.* 141 ἐξ. Pomtow *Klio* 1906, 92 ἐξ. Ὅρα καὶ κατωτ. σ. 12, 3.

⁴⁾ Πιθανῶς ἄνωθεν τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τῶν Δελφῶν, ἔνθα εἶνε τὰ πολλὰ ἀλώνια καὶ ὅθεν φαίνεται καλῶς τὸ Κρισαιοῦν πεδῖον. Ἐνταῦθα φαίνεται, ὅτι ἐκτίσθη καὶ εἰδικὸν κτίριον, *συνέδριον* τῶν ἀμφικτυόνων, κατὰ τὸ 339/8 π. Χ. Bourguet, *Mélanges Perrot* σ. 27, *Administr.* 131.

⁵⁾ Ἡ δύναμις, ἣν ἀποδίδει εἰς τοὺς Δελφοὺς ὁ Ε. Κούρτιος (*Ἑλλ. Ἱστορ.* μετάφρ. Σπ. Λάμπρου τομ. 1 σελ. 158 ἐξ.) εἶνε ὑπερβολικῆ.

⁶⁾ Michel, *Recueil*, 702. — Baunack GDI 2501.

ρος, ὅσον εἶνε τὸ παραθαλάσσιον Κρῖσαϊον πεδῖον, καὶ τόπος ὄχυρός ὡς ὁ βραχώδης λόφος ὁ προεκτεινόμενος εἰς τὸ πεδῖον ἐκεῖνο κάτωθεν τοῦ νῦν χωρίου Χρισοῦ, εἶνε δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ παλαιότατοι κάτοικοι τοῦ χώρου τούτου θὰ ἴδρουν τὰς ἑαυτῶν κατοικίας εἰς τὸ ἀπόκεντρον καὶ ἀπότομον τοῦ Δελφικοῦ ἱεροῦ μέρος. Ἀληθῶς ἐπὶ τοῦ βραχώδους προβλήτος τοῦ λόφου τοῦ Χρισοῦ ὑπῆρχε παλαιοτάτη πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρά, ὡς δεικνύουσι τὰ σφζόμενα λείψανα τῶν θαυμαστῶν πελασγικῶν τειχῶν αὐτῆς, πλουσία δὲ ὅσον ἐπιτρέπει ἡ ἀποκλειστικὴ κάρπωσις τοῦ ὑποκειμένου εὐφορωτάτου πεδίου καὶ τῆς θαλάσσης. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἡ Κρῖσα, ἣτις εἰς τὴν παραλίαν εἶχε σνονοικίσει ἐπίγειον τὴν Κίρραν. Εἰς τὴν Κρῖσαν δὲ ὑφείλεται βεβαίως καὶ ἡ ἴδρυσις τοῦ Δελφικοῦ ἱεροῦ.

Φαίνεται ὅμως, ὅτι τὰ διοικοῦντα τοὺς Δελφούς καὶ τὸ μαντεῖον ἱερατικὰ γένη καὶ οἱ σνονοικισθέντες περὶ τὸ «μοναστήριον» τοῦτο κάτοικοι, ἐκμεταλλεῦόμενοι τὴν εὐσέβειαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν προστασίαν τῶν ἀμφικτυόνων, κατώρθωσαν νὰ ἀποβῶσιν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς Κρῖσης, ὄχυρῶμένοι ὄντες διὰ τοῦ πελασγικοῦ τείχους, οὗ ἐμνημονεύσαμεν. Ἀλλὰ τοῦ ἱεροῦ ὄντος τόσον πλουσίου, οἱ Κρῖσαῖοι δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως, ὅτι ἦσαν ἀμέτοχοι τοῦ συρρέοντος αὐτόθι πλοῦτου. Καὶ ἐζήτησαν μὲν νὰ ἐπανακτῆσωσι τὰ κυριαρχικὰ τῆς Κρῖσης ὡς μητροπόλεως δικαιώματα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ, ἀλλ' οἱ διοικοῦντες αὐτὸ ἀπήντων στηριζόμενοι εἰς παλαιὸς μύθους, οὗς ἐξέθαπτον ἢ ἔπλαττον, μύθους ὑπομνήσκοντας τὴν θαλασσοκρατίαν τοῦ Μίνως, ὅτι οἱ Δελφοὶ ἦσαν ἀποικία τῶν Κρητῶν καὶ τὸ μαντεῖον ἴδρυμα ὡσαύτως Κρητῶν¹⁾. Οἱ Κρῖσαῖοι μὴ θέλοντες νὰ προσβάλωσιν ἀπ' εὐθείας τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἱεροῦ, διότι αὕτη ἐπροστατεύετο ἤδη ὑπὸ τῆς ἀμφικτυονίας, καὶ διότι ὁ κατὰ τοῦ ἱε-

¹⁾ Πρὸβλ. Ὀμηρ. ἔμν. εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον 216 ἔξ. Πλουτ. *Θησ.* 16. Mommsen, *Delphica* σ. 93. *Fouilles de Delphes* V, σ. 4 καὶ 120 (Perdrizet) ὅρα καὶ ἀνωτέρω σελ. 3, 8. Καὶ περὶ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων ὑπῆρχε παράδοσις, ὅτι Κρητες διεκρούμισαν αὐτούς.

ροῦ ἐμφανῆς πόλεμος θὰ εἶχε τὸν χαρακτήρα ἐναγοῦς καὶ βεβήλου ἐπιχειρήσεως ἀπαδούσης πρὸς τὰ αἰσθήματα τῶν τότε ἀνθρώπων, ἐπεξήτησαν ἄλλως ἀντισταθμήματα, καὶ δὴ ἐπιβάλλοντες φόρους ἐπὶ τοὺς εἰς Κίρραν καταπλέοντας καὶ διὰ τῆς Κρισαϊκῆς διερχομένους θεοπόρους ἢ θεωρούς. Τοῦτο ὅμως παρήγαγε παντοδαπὰ παράπονα καὶ ἐλάττωσιν τῶν πόρων τοῦ μαντείου. Ὅθεν ἡ ἀμφικτυονία, ἀποτυχόντος παντὸς τρόπου εἰρηνικῆς διευθετήσεως τῆς καταστάσεως, ἐκήρυξε κατὰ τῆς Κρίσης πόλεμον ὀλέθριον ὅσον ἦτο τῇ Πίσῃ ὀλέθριος ὁ κατ' αὐτῆς διὰ τὴν κυριότητα τῆς Ὀλυμπίας πολεμηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἡλείων πόλεμος καὶ τῇ Ἐλευσίνῃ ὁ πόλεμος, ὃν ἐπολέμησαν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τὴν κυριότητα τοῦ αὐτόθι ἱεροῦ τῆς Δήμητρος. Τὸν πόλεμον τοῦτον τὸν *πρῶτον ἱερόν*, ἐπὶ δεκαετίαν διαρκέσαντα (596-585 π. Χ.) ἀνέλαβον εὐσεβεῖς καὶ φιλόδοξοι ἄνδρες, οἷοι ὁ Σόλων καὶ ὁ Ἀλκμεών ἐν Ἀθήναις, οἱ Ἀλευάδαι ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ δὴ ὁ Κλεισθένης ἐν Σικυῶνι, ὅστις δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως ἰσχυρὰν πόλιν εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ κράτους αὐτοῦ παραλίαν. Ἀποτέλεσμα τούτου ἐγένετο, ὅτι κατεστράφη ἡ Κρῖσα, εἶτα δὲ καὶ ἡ Κίρρα, ἡ δὲ χώρα αὐτῶν καθιερώθη ἥτοι ἐγένετο κτήμα τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς Λητοῦς, τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς καὶ παρέμενεν ἀγεώργητος¹⁾.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου ἐτελέσθησαν τὰ πύθια μεγαλοπρεπῶς, δοθέντων πολεμικῶν λαφύρων ὡς ἄθλων ἀπερασίσθη δέ, ἵνα τελῶνται ταῦτα τοῦ λοιποῦ κατὰ τετραετίαν (ἀγῶνες πεντετηρικοί, πυθικὴ πεντετηρίς) ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἀμφικτυόνων· ὅτε δὲ τῷ 582 εἶχον κατανικηθῆ καὶ οἱ ἐπὶ τῆς Κίρριος καταφυγόντες Κιρραῖοι, οἱ ἀγῶνες ἐγένοντο πολυήμεροι καὶ στεφανῖται, διδομένου κλάδου φοίνικος²⁾ καὶ στεφάνου δάφνης ἐκ Τεμπῶν ὡς ἄθλου εἰς τοὺς πυθιονίκας³⁾, εἰς τοὺς μουσικοὺς δὲ τοὺς κατ' ἔξοχὴν ἀπολ-

¹⁾ Πλουτ. Σόλ. 11. Στραβ. θ, 418, 421. Πανσ. 10, 37, 4 ἔξ. Αἰσχίν. Κτησ. 107 ἔξ. Mommsen ἔ. ἀ. 196 ἔξ.

²⁾ Πλουτ. Συμπ. 8, 4, 1.

³⁾ Πανσ. 10, 7, 5 Darenberg-Saglio *Dictio. d. ant.* ἀρθο.

λωνιακοὺς ἐν Δελφοῖς ἀγῶνας προσετέθησαν ἤδη ἐπισήμως καὶ οἱ παραμεληθέντες γυμνικοί, θεεσπίσθησαν δὲ τὸ πρῶτον καὶ ἱππικοί ἀγῶνες, τελούμενοι εἰς τὴν καθιερωμένην πεδιάδα ὑπὸ τὴν Κρῖσαν, ἔνθα ἦτο ὁ ἱππόδρομος¹⁾. Ἀγωνοθέται ἦσαν ὅλοι οἱ Ἀμφικτύονες ἢ μέρος αὐτῶν²⁾.

Τὸ ἔτος τῆς τελέσεως τῶν πυθίων συνέπιπτε πρὸς τὸ τρίτον ἔτος τῶν Ὀλυμπιάδων. Καὶ ἄλλοτε μὲν, παλαιότερον τοῦ δ' αἰ. καὶ κατὰ τὸν β' αἰῶνα π. Χ. ἐτελοῦντο τὰ πύθια κατὰ μῆνα Βουκάτιον, ἀλλὰ κατὰ τὸν δ' αἰ. ἐτελοῦντο κατὰ Ἡραῖον τὸν τέταρτον μῆνα τοῦ δελφικοῦ ἔτους³⁾.

Προσεγγιζούσης τῆς ἑορτῆς τῶν πυθίων ἐκηρύσσετε ἐν τοῖς Ἑλλησιν ἐκεχειρία ὑπὸ κηρύκων ἱερῶν τοῦ θεοῦ⁴⁾. Ὁ χρόνος τῆς ἐκεχειρίας ἦτο βεβαίως ἱκανῶς μακρὸς, τριμήνιος περίπου, ὥστε νὰ δυνηθῶσιν οἱ βουλόμενοι Ἑλληνες ἐκ τῶν περάτων τῆς Μεσογείου θαλάσσης νὰ προσέλθωσιν ἐγκαίρως καὶ νὰ ἐπανεέλθωσιν εἶτα⁵⁾. Ἐπειδὴ μάλιστα κατὰ τὸ πυθικὸν ἔτος (τὸ τρίτον τῶν Ὀλυμπιάδων) ἐτελοῦντο καὶ τὰ Παναθήναια ἐν Ἀθήναις, ἡ πυθικὴ ἐκεχειρία ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ διὰ ταύτην τὴν μεγάλην μὲν ἀλλ' οὐχὶ τόσον γενικὴν πανήγυριν⁶⁾. Σκηναὶ ἐπηγνύοντο περὶ τὸ ἱερόν καὶ κατὰ τὴν Πυλαίαν (παρὰ τὴν σημερινὴν ἐκκλησίαν τοῦ Προφ. Ἡλία), ὅπου ἦτο χῶρος πρὸς τοῦτο, ἀνήκουσαι εἴτε εἰς ἰδιώτας εἴτε εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἱεροῦ φιλοξενούσαν ἐν αὐταῖς ἐπιφανεῖς ξένους. Πολλαὶ ὄμως πόλεις ἐνφραζόν ἐν Δελφοῖς οἰκίας πρὸς κατάλυσιν τῶν θεωρῶν αὐτῶν ἢ εἶχον

coronna σ. 1529 Β πρὸβλ. Krause *die Pythien* κλ. 50 Mommsen. *Delphika* 203 ἐξ. Pomtow ἐν *Zeitschr. f. Gesch. d. Architect.* 1910, 125 ἐξ.

¹⁾ Στράβ. 421 Πανσ. 10, 7, 6 Mommsen ἔ. ἀ. ἰδίᾳ 177 ἐξ. 196.

²⁾ Mommsen 166, Bourguet *Admin.* 151.

³⁾ Bourguet *Admin.* 142 ἐξ. Ὅρα καὶ ἀνωτ. σ. 9, 3.

⁴⁾ Πολυδ. 4, 91.

⁵⁾ Mommsen ἔ. ἀ. σ. 165.

⁶⁾ Ὅρα Boesch, *Θεωρός*, 1908 καὶ Pomtow, *Berl. Phil. Woch.* 1910 N^o 34-35.

πάντοτε δικαιώματα ἐλευθέρου καὶ ἀδαπάνου καταλύματος εἰς ὄρισμένον ξενῶνα¹⁾.

Παντοδαπαὶ ἀντιπροσωπεῖαι πόλεων, ὧν σπουδαιοτάτη ἦτο ἡ ἀθηναϊκὴ Πυθαΐς λεγομένη θεωρία, ἀπεστέλλοντο, καὶ ἰδιῶται ἤρχοντο, ἵνα θεωρήσωσι τοὺς ἀγῶνας²⁾ ἢ καὶ νὰ εὐτρεπίσωσι τὰ ἀναθήματα καὶ κειμήλια, ἅτινα εἶχον ἀνατεθειμένα ἐν τῷ ἱερῷ³⁾. Ἐθύοντο δὲ παντοῖαι θυσίαι καὶ ἀνετίθεντο ἀναθήματα κοσμοῦντα τὸ ἱερόν⁴⁾.

Ὁ ἐπιμελητὴς καὶ οἱ μαστιγοφόροι ἦσαν ἡ ἄμεσος διεύθυνσις καὶ ἡ ἀστυνομία οὕτως εἶπεν τῶν Πυθίων ἀγῶνων, οἱ δὲ βραβεῖς ἢ βραβεύται ἀπένεμον τὰ ἄθλα⁵⁾. Οἱ νικηταὶ (πυθιονῆκαι) ἀνεγράφοντο εἰς πίνακας⁶⁾ καὶ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ στήσωσιν ἐν Δελφοῖς καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἱερῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν ἀνδριάντα αὐτῶν⁷⁾. Ἡ ἱστορικὴ αὕτη περιόδος τῶν Πυθίων (ἢ πρώτη πυθιάς) ἄρχεται κυρίως τῷ 582 π. Χ. ἀπὸ Γυλίδου ἄρχοντος.

¹⁾ Mommsen 165. Michel, *Recueil*, 245. BCH, 1902, σ. 268-9. Ziebarth, ἐν *Zeitschrift f. vergl. Rechtswiss.* XIX, σ. 291 ἔξ. Bourguet *L'administr. financ.* σ. 28. 132. Pomtow, *Klio* 1906, 113 ἔξ. Wilhelm, *Oesster. Jahresh.* 1905, 12 ἔξ. *Festschrift f. O. Benndorf.* 243 ἔξ.

²⁾ Ὅρα Colin BCH XX 675 XXX, 161 ἔξ. καὶ *Le culte d'Apolon Pythien à Athènes* καὶ *Fouilles de Delphes* III, II.

³⁾ Mommsen 164.

⁴⁾ Πρὸβλ. Michel *Recueil*, 261. 248. Baunack *Delph. Jnschr.* 2501, 2652. Ξενοφ. Ἑλλην. 4, 4, 29. Εὐριπ. Ἀνδρομ. 1121. Ἡροδ. 8, 37. Πλουτ. Ἀγῆσ. 19. Ἀθην. 6. 231, e καὶ 232, G. καὶ 5, 198, c Ἀππιαν. Μισθ. 112 πρὸβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 6, 10.

⁵⁾ Σοφ. Ἡλ. 709 Πλουτ. Συμπ. 2, 4, 2. Ἡλιοδ. Αἰθ. 3, 18, 4, 1. Mommsen 167, 203.

⁶⁾ Ὅτε κατὰ τὸν 8' αἰ. (373) π. γ. καταστραφέντος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (ὄρα κατωτέρω) ἀπώλοντο τὰ ἀρχεῖα αὐτοῦ ἢ μέρος αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ οἱ κατάλογοι τῶν Πυθιονικῶν, ἀνετέθη εἰς τὸν φιλόσοφον Ἀριστοτέλην καὶ τὸν ἀνεμίον αὐτοῦ Καλλισθένην ἢ σύνταξις νέου καταλόγου «τῶν ἀπὸ Γυλίδου νενικηκότων τὰ Πύθια καὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς τὸν ἀγῶνα κατασκευασάντων». Τὸ δελφικὸν ψήφισμα, δι' οὗ ἐτιμῶντο οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ τῷ συντελεσθέντι ἔργῳ, ἐσώθη ἐν μέρει καὶ κεῖται ἐν τῷ δελφικῷ Μουσεῖῳ. BCH, XX σ. 261 καὶ 631. Πρὸβλ. *Athen. Mit.* 1909, 55.

⁷⁾ Παισ. 10, 9, 2. Πρὸβλ. Robert *Hermes* 1906, 159.

Ἐπειδὴ τὰ πύθια, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, ἦσαν θρησκευτική ἅμα καὶ ἀγωνιστική ἐορτή, διτταὶ ἦσαν καὶ αἱ τελεταὶ αὐτῶν. Τὸ «τυπικόν» τῶν τελετῶν καὶ τῆς ὅλης ἐορτῆς εἶνε ἥκιστα σαφὲς ἡμῖν, ἅτε μήπω ἐρευνηθέντων ἐπαρκῶς τῶν ἐπιγραφικῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Ὁ A. Mommsen (*Delphika* 149 ἐξ.) μελετήσας τὰς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἱστορικὰς πηγὰς συνέταξεν αὐτὰς μεθ' ὅσης ἦτο δυνατόν τελειότητος καὶ φρονεῖ, ὅτι, καθ' ὃν χρόνον τὰ Πύθια ἐτελοῦντο κατὰ μῆνα Βουκατίον (ὄρα ἀνωτέρω σελ. 12), ὡς ἐξῆς ἤκολούθουν ἀλλήλαις αἱ διάφοροι τελεταί, ὑποτιθεμένου ὅτι ἡμερησία ἦτο ἡ διάρκεια τῶν μουσικῶν ἀγῶνων ἐπίσης δὲ ἡ τῶν γυμνικῶν καὶ ἡ τῶν ἱππικῶν:

Κατὰ τὴν ἕκτην ἡμέραν τοῦ μηνὸς Βουκατίου (πρώτην τῶν Πυθίων) ἐτελεῖτο θυσία τῶν τριτύων.— Τῇ ἐσπέρᾳ ἐτελεῖτο ἡ μίμησις τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος λαβοῦσα ἀπὸ τοῦ 342 τὴν μορφήν τοῦ στεπηρίου.— Τῇ ἐπομένῃ πρωτῆ ἐτελεῖτο μεγάλη πομπή, μετεχόντων οὐ μόνον τῶν ἱερέων ἐστεμμένων καὶ πολυτελῶς ἐνδεδυμένων, ἀλλὰ καὶ τῶν θεορῶν ἢ ἀγωνιστῶν ἐν τάξει ἢ κατὰ πόλεις βαινόντων, πιθανῶς δ' ἐπιδεικνυόντων τὰ φορητὰ ἀναθήματα, ἅτινα ἐνεφάνιζον τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῶν. Ἄσματα καὶ χοροὶ πρόσφοροι ἠγοῦντο πιθανῶς τῆς πομπῆς, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἐβάδιζον ἐστεμμένα καὶ τὰ ἐκλεκτὰ θύματα τὰ προωρισμένα διὰ τὴν ἑκατόμβην θυσίαν. Ἡ πομπὴ ἀνεχώρει ἐκ τῆς Ἄλω καὶ ἔβαινε διὰ μέσου τῶν λαμπόντων καὶ διὰ κοσμημάτων πολυτίμων ἐστολισμένων ἀγαλμάτων τοῦ ἱεροῦ¹⁾ πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ᾧ ἐθύετο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ἡ ἑκατόμβη εἴτε ἐκ τῶν ἱερέων τοῦ θεοῦ εἴτε καὶ ἐκ προσφορῶν.— Τῇ ἐσπέρᾳ τῆς ὀγδόης τοῦ Βουκατίου ἐτελεῖτο πανηγυρική ἐκ τῶν θυσιῶν ἐστίασις.— Τῇ ἐνάτῃ ἐτελοῦντο οἱ μουσικοὶ ἀγῶνες ἐν τῷ θεάτρῳ συνιστάμενοι εἰς κιθαρωδικὸν ὕμνον τοῦ Ἀπόλλωνος παλαιότατα, εἴτα προστεθείσης αὐλφιδίας, αὐλή-

¹⁾ Baunack *Del. Inscr.* 2501, 1409 A, πρβλ. 2101 Bourguet *Admin.* 24.

σεως ἀπλῆς¹⁾ καὶ καθαρίσεως ἀπλῆς²⁾ τελευταῖον δὲ καὶ τραγυδιῶν καὶ κωμικῶν χορευτῶν καὶ ἄλλων³⁾. Ἐν τῷ θεάτρῳ ἐν ἡμέρᾳ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, δεκτῶν οὐσῶν καὶ γυναικῶν (τοῦλάχιστον τοῦ περὶ τὴν Ἀρχηίδα θιάσου τῶν Θυιάδων⁴⁾ ὡς θεατῶν.—Τῇ δεκάτῃ τοῦ Βουκατίου ἐτελοῦντο οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες. Ἐν τοῖς Πυθίοις μετεῖχον οἱ παῖδες πλέον ἢ ἐν τοῖς Ὀλυμπίοις, ἴσως διότι εἰς τὰ Πύθια δὲν συνέρρεον πολλοὶ ἄνδρες ἀγωνισταί. Οὕτω πλὴν τῶν λοιπῶν ἀγωνισμάτων, ἅτινα εἶνε γνωστὰ ἐκ τῶν Ὀλυμπίων, ἐτελεῖτο ἐν τοῖς Πυθίοις καὶ δόλιχος καὶ δίαυλος παιδῶν⁵⁾, τὸ δὲ παγκράτιον τῶν παιδῶν εἶχεν εἰσαχθῆ ἑνταῦθα πολὺν χρόνον πρὶν εἰσαχθῆ εἰς τὰ Ὀλύμπια. Ὁ Πλούταρχος⁶⁾ λέγει, ὅτι, ἐν ᾧ ἐν Ὀλυμπίᾳ διεγωνίζοντο πρῶτοι οἱ παῖδες εἰς πάντα τὰ ἐκεῖ νόμιμα ἀγωνίσματα καὶ εἶτα οἱ ἄνδρες, ἐν Δελφοῖς εἰς ἕκαστον ἀγώνισμα διεγωνίζοντο πρῶτοι οἱ παῖδες καὶ εἶτα οἱ ἄνδρες. Οὕτω αἱ διαφόρου ἡλικίας ὀμάδες ἀγωνιστῶν ἠνθαίρουν πρὸς ἀνάπασιν καὶ ἀνάκτησιν δυνάμεων. Ἡ σειρά τῶν γυμνικῶν ἀγωνισμάτων ἦτο ἴσως: δόλιχος, στάδιον, δίαυλος, ἵππιος (=διπλοῦς δίαυλος), πένταθλον, πάλη, πυγμὴ, παγκράτιον, ὀπλίτης δρόμος⁷⁾.—Τῇ ἑνδεκάτῃ τοῦ Βουκατίου ἐτελοῦντο οἱ ἵππικοὶ ἀγῶνες συνιστάμενοι εἰς δρόμους κελήτων καὶ πώλων καὶ ἄρμάτων καὶ ξυνοριδῶν ἐλαυνομένων ὡσαύτως ὑπὸ τελείων ἵππων ἢ πώλων.—Ἄν ὑποτεθῆ, ὅτι διὰ τοὺς γυμνικοὺς καὶ ἵππικοὺς ἀγῶνας δὲν ἤρξον ἀνὰ μίαν ἡμέραν, ἀλλ' ἀπητοῦντο ἀνὰ δύο, τὸ τέλος τῶν ἀγῶνων ἐγένετο τῇ δεκάτῃ τρίτῃ τοῦ Βουκατίου μηνός, ὥστε

¹⁾ Πανσ. 10, 7,4, 2,22,8, Στραβ. 421 ἐξ. Πολυδ. 4,78,81.

²⁾ Πανσ. 10,7,7.

³⁾ Πρὸβλ. τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Σωτηρίων ἀγῶνων Baunack ἔ. ἄ. σ. 737 ἐξ. Πλούτ. Συμπ. 5,2 Krause ἔ. ἄ. 46,27 ἐξ. Πλὴν τῶν δύο ὕμνων τοῦ Ἀπόλλωνος, οἵτινες εὐρέθησαν κεχωραγμένοι μετὰ τῆς μουσικῆς (BCH XXVII, 561 ἐξ. XXVIII, 345 ἐξ. 363 ἐξ.) ἔχομεν καὶ τὸν παιᾶνα τοῦ Ἀριστονοῦ (BCH, 1893, 566).

⁴⁾ Ἐφ. Ἀρχ. 1911 «Ἀρχικλά».

⁵⁾ Πανσ. 10,7,5.

⁶⁾ Συμπ. II, 5,1.

⁷⁾ Ὅρα Συλλ. Ὀφελ. βιβλ. ἀριθ. 76 «Οἱ Ἀγῶνες».

κατὰ τὴν πανσέληνον τῆς δεκάτης τετάρτης συνήρχοντο οἱ ἀμφικτύονες ἐν τῇ Πυλαίᾳ, ἐν τῷ αὐτόθι συνεδρίῳ, καὶ ἐπελαμβάνοντο τῶν ἀμφικτυονικῶν ὑποθέσεων.

Πλὴν τῶν Πυθίων ὁμως ἐτελοῦντο ἐν Δελφοῖς καὶ ἄλλαι ἑορταὶ ἢ λατρευτικαὶ πράξεις. Διότι ἡ ἐνταῦθα λατρεία διαφόρων θεῶν ¹⁾, τῆς Γῆς, τῆς Θέμιδος, τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, τοῦ Διός ²⁾, τοῦ Κρόνου ³⁾, τοῦ Διονύσου ⁴⁾, τῆς Λητοῦς ⁵⁾, τῆς Ἀρτέμιδος ⁶⁾, τῆς Ἥρας τοῦ Ἡρακλέους, τῶν Διοσκούρων ⁷⁾, τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Ὀσίριδος ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων ⁸⁾, τῶν Μουσῶν ⁹⁾, τοῦ Ἀσκληπιοῦ ¹⁰⁾, τῆς Ἀφροδίτης ¹¹⁾ καὶ τῶν ἡρώων Πύρρου ἢ Νεοπτολέμου ¹²⁾ Φυλάκου καὶ Αὐτονόου ¹³⁾ ἀπῆται βεβαίως καὶ διαφόρους συναφεῖς ἑορτάς, ὧν ἄλλαι μὲν εἶνε ἄγνωστοι ἡμῖν, ἄλλαι γνωσταὶ μόνον κατ' ὄνομα καὶ περὶ ἄλλων γινώσκομεν πλείω τινὰ ἄλλ' ἀσαφῆ καὶ ταῦτα καὶ ἀτελῆ.

¹⁾ Πρβλ. A. Mommsen, *Delphica* σποράδην.

²⁾ Διοδ. 11, 14, 2. BCH, 19, σ. 5 ἔξ. Robert *Pausanias* 280.

Παρά τὸ τέμενος τῆς Προναίας εὔρον λίθον φέροντα ἐπιγραφὴν «Διὸς πολιεὸς» *Ἀρχ. Ἐφ.* 1909, 269 *Athen. Mitt.* 1910, 243.

³⁾ Ἡσιόδ. Θεογ. 498 Πανσ. 10, 24, 6.

⁴⁾ Πλουτ. *def. or* 21 *de Is. et Os.* 35 Εὐριπ. *Ἰφιγ. Ταύρ.* 1240 ἔξ. *Βάκχ.* 556 ἔξ. *Ἰων.* 714 *Φοιν.* 226 Σοφ. *Ἀντιγ.* 1126 BCH, 19, σ. 393 ἔξ. *Sitz.-Ber. Berl. Akad.* 1896 σ. 457 ἔξ. Rohde *Psyche* ² II σ. 56 ἔξ. Hock *ἔ. ἄ.* 104. Usener *ἔ. ἄ.* *Archiv f. Rel.-Wiss.* 1904, 333 ἔξ. Nilsson *ἔ. ἄ.* 283.

⁵⁾ Mommsen *ἔ. ἄ.* σ. 106, 301 ἔξ.

⁶⁾ Διοδ. 22, 95. Michel *Recueil* 702 Ἡλιόδ. *Αἰθ.* 3, 4 κ. ἄ. ἀλλὰ πρβλ. *Ἐφ. Ἀρχ.* 1909, 266 καὶ κατωτέρω τὸ περὶ τοῦ τεμένους τῆς Προναίας καὶ τὸ περὶ τοῦ Γυμνασίου κεφάλαιον.

⁷⁾ BCH, 19, σ. 5 ἔξ. καὶ δὴ σελ. 63 ἔξ. Pauly-Wissowa R. E., ἄρθο. *Delphoi* σ. 2528 ἔξ.

⁸⁾ Πλουτ. *Is. et Os.* 35.

⁹⁾ Πλουτ. *d. Pyth. or.* 17.

¹⁰⁾ BCH, 20 σελ. 720. Pauly-Wissowa R. E. ἄρθο. *Asklepios* σελ. 1647 (Trämer).

¹¹⁾ Πλουτ. *aet. rom.* 23.

¹²⁾ Πανσ. 10, 24, 6. Nilsson *Gr. Feste* 461 Usener, *Archiv f. Relig.-Wiss.* 1904, 329 ἔξ.

¹³⁾ Ἡροδ. 8, 39 Πανσ. 10 8, 7.

Τὰ ἀξιολογώτατα περιλαμβάνονται ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Hiller von Gärtringen συνταχθέντι πίνακι¹⁾, ὃν μεταφέρομεν ἐνταῦθα (σελ. 18) μετὰ προχείρων προσθηκῶν, χωρὶς δὲ νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ μετατοπίσωμεν ἑορτὰς τινὰς ἢ λατρευτικὰς πράξεις συναφεῖς πρὸς τὰ Πύθια, ἅτινα κατὰ τὸν δ' αἰῶνα ἐτελοῦντο ἐν μηνὶ Ἑρραίῳ²⁾.

Ἄξιονημόνευτον ἰδίᾳ εἶνε, ὅτι μετὰ τὸν δ' αἰῶνα π. Χ. κυρίως εἶχεν ἀναπτυχθῆ σπουδαίως ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου, εἰς ὃν ἦτο καθιερωμένος τρίμηνος ἐν τῷ χειμῶνι χρόνος, καθ' ὃν ἔπανον οἱ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα παιᾶνες καὶ ἀντήχουν οἱ διονυσιακοὶ διθύραμβοι. Τότε ἐτελεῖτο καὶ ἡ ἑναετηρικὴ ἑορτὴ ἡ καλουμένη *Χάριλα*³⁾, καθ' ἣν ἡ ἡγέτις τῶν Θυιάδων, ἐπονομαζομένη Ἀρχηίς, ἐπρωταγωνίστειν ἐπίσης δὲ τότε ἐτελεῖτο ἡ μυστικὴ ἑορτὴ *Ἑρωίς* (ἑναετηρικὴ) αἰνιττομένη ἀναγωγὴν τινὰ τῆς μητρὸς τοῦ Διονύσου Σεμέλης ἐκ τοῦ Ἄδου⁴⁾. Κατὰ τὰ Δαδαφόρια αἱ Θυιάδες, γυναῖκες ἐρχόμεναι κυρίως ἐξ Ἀττικῆς, ἐν παννυχίδι ἀνεξήτουν τὸν Διόνυσον παῖδα *Δικνίτην* ἐπὶ τοῦ Παρνασοῦ, ἔνθα οὗτος εἶχεν ἱερὸν ἄντρον⁵⁾, ἐν ᾧ οἱ πέντε ὄσαιο ἐτέλουν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος μυστικὴν θυσίαν⁶⁾.

Κατὰ τὸν ζ' καὶ ς' αἰῶνα ἡ φήμη τοῦ μαντείου καὶ ὁ πλοῦτος αὐτοῦ, ἤδη ἐπὶ Ὀμήρου εὐρέως ἀκουστὰ⁷⁾ αὐξά-

¹⁾ Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie ἀρθο. Delphoi σελ. 2532.

²⁾ Bourguet *Admin.* 142-3. πρὸς ἀνωτέρω σ. 12.

³⁾ Πλουτ. *qu. gr.* 12, Mommsen *Delphika* σ. 98, 250, 112 ἐξ. *Εφ. Ἀρχ.* 1905, 213 ἐξ. (Perdrizet-Harisson), 1911, «Ἀρχικλά», Usener, *Rhein. Mus.* 1875, 203 ἐξ. καὶ *Arch. f. Relig. Wiss.* 1904, 317 ἐξ. Nilsson *gr. Feste* 466, 283. Hock, *gr. Weihgebr.* 92. Ἐν τῷ ἀδύτῳ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς ὑπετίθετο ὁ τάφος τοῦ Διονύσου. Πρὸς Lobeck, *Aglaoph.* 572 ἐξ. Foucart *Mém. sur les ruines d. Delphes* 73 ἐξ.

⁴⁾ Β. Ἡ, 19 σ. 409. Πρὸς καὶ Collitz-Fick *Gr. Dialektins.* 1536.

⁵⁾ Rohde, *Psyche* II σ. 45. Nilsson, *Gr. Feste* 283 ἐξ. Usener, *Archiv f. Rel.-Wiss.* 1904, 317 ἐξ.

⁶⁾ Πλουτ. *de Is. et Os.* 35. Nilsson 285.

⁷⁾ Ἰλ. I 405 πρὸς. Ὀδ. θ. 79 Στραβ. 417. Ἀλκιδ. Ὀδ. 17 καὶ ἀν. σ. 5.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟΝ ΚΑΙ ΕΟΡΤΑΙ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ

(Παράλ. Λαβ. = Λαβυαδών ἐπιγραφή ἐν BCH, 19 (1895) σ. 5 ἐξ. (= Michel, Rec. 995).

Mom. = Mommsen, Delphika. Nilssoḅ Griech. Feste.

Σημερινὸς μῆν περιόδου.	Μῆν τῆς Δήλου καὶ τῆς Ἀττικῆς περιόδου.	Δελφικὸς μῆν.	Ἑορταί
Ἰούλιος	Ἑκατομβαιῶν	Ἀπελλαῖος	Ἀπέλλαι (Λαβ.) [βυσία τῶν Λαβυαδῶν εἰς τὸν Διόνυσον]. Ἑορτὴ Ἀθηνᾶς Προναΐς. Mom. σ. 15, 143.
Ἀύγουστος	Μεταγεντιῶν	Βουκάτιος	Βουκάτια (Λαβ.)—Ἀνά τετραετία: Πύθια Bourguet <i>Adm.</i> 142. Nilssoḅ 159, 162 [βυσία τῶν Λαβυαδῶν εἰς Αἴα τὸν Πατρόφον καὶ τὸν Ἀπόλλωνα]. Στρατήριον Mom. 114. Nilssoḅ 150. Σιστήρια Mom. 222 ἐξ. Baunack <i>Dialektinschr.</i> σελ. 737 ἐξ.
Σεπτέμβριος	Βουσιωνῶν/Βοηδρομιῶν	Βοσθῶος	Ἡραΐα (Λαβ.) Πύθια (καὶ ὄρθρινά πυλαία) κατὰ τὸν δ' αἰ. Bourguet <i>Adm.</i> 142-143.
Ἐκτοβρίου	Ἀπατουριῶν/ Πανασιῶν	Ἡραΐος	Δαδάρφορτα (Λαβ.) ἀνά διετία (=τριετής) ἐπὶ τῇ γεννήσει τοῦ Διονύσου. Nilssoḅ 253 ἐξ.
Νοεμβρίου	Ἀρησιῶν/Μαιμακτηριῶν	Δαδάρφορος	Ποιρόστια (Λαβ.) Ἐδδομία, ἐνάτα (Λαβ.) τοῦ Ἀπόλλωνος; παλαιοτάτη περίοδος τοῦ μαντείου, (Πλουτ. quaeest. gr. 9) = θεοσιάνης; (Mom. 281 ἐξ.)—Ἡράλεια (Λαβ.) τῆς Ἀρτέμιδος. Πύθια πρὸ τοῦ δ' αἰ. Θεοξένια Mom. 299. Nilssoḅ 160 BCH, 18 σ. 71 <i>προβόδιον, πραιά, ἄμνος</i> εἰς Ἀπολλωνα.— Ἀρταμίτα καὶ Λάφρια (Λαβ.) τῆς Ἀρτέμιδος.
Δεκεμβρίου	Ποσιδῶν	Ποιρόσπιος	Ἐδδομία, ἐνάτα (Λαβ.) τοῦ Ἀπόλλωνος; παλαιοτάτη περίοδος τοῦ μαντείου, (Πλουτ. quaeest. gr. 9) = θεοσιάνης; (Mom. 281 ἐξ.)—Ἡράλεια (Λαβ.) τῆς Ἀρτέμιδος. Πύθια πρὸ τοῦ δ' αἰ. Θεοξένια Mom. 299. Nilssoḅ 160 BCH, 18 σ. 71 <i>προβόδιον, πραιά, ἄμνος</i> εἰς Ἀπολλωνα.— Ἀρταμίτα καὶ Λάφρια (Λαβ.) τῆς Ἀρτέμιδος.
Ἰανουαρίου	Ληνιαῶν/Γαιηλιῶν	Ἡράλιος	Ἡραΐα (Λαβ.) Πύθια (καὶ ὄρθρινά πυλαία) κατὰ τὸν δ' αἰ. Bourguet <i>Adm.</i> 142-143.
Φεβρουαρίου	Τερφός/Ἀνοθετριῶν	Βίσιος	Ποιρόστια (Λαβ.) Ἐδδομία, ἐνάτα (Λαβ.) τοῦ Ἀπόλλωνος; παλαιοτάτη περίοδος τοῦ μαντείου, (Πλουτ. quaeest. gr. 9) = θεοσιάνης; (Mom. 281 ἐξ.)—Ἡράλεια (Λαβ.) τῆς Ἀρτέμιδος. Πύθια πρὸ τοῦ δ' αἰ. Θεοξένια Mom. 299. Nilssoḅ 160 BCH, 18 σ. 71 <i>προβόδιον, πραιά, ἄμνος</i> εἰς Ἀπολλωνα.— Ἀρταμίτα καὶ Λάφρια (Λαβ.) τῆς Ἀρτέμιδος.
Μάρτιος	Γυλαξιῶν/Ἐλαφηβολιῶν	Θεοξένιος	Ἡραΐα (Λαβ.) Πύθια (καὶ ὄρθρινά πυλαία) κατὰ τὸν δ' αἰ. Bourguet <i>Adm.</i> 142-143.
Ἀπριλίου	Ἀρτεμισιῶν/Μουνηλιῶν	Ἐνδισπιτρούσιος	Ἡραΐα (Λαβ.) Πύθια (καὶ ὄρθρινά πυλαία) κατὰ τὸν δ' αἰ. Bourguet <i>Adm.</i> 142-143.
Μαΐτιος	Ἐσφιλιῶν	Ἡράλλειος	Ἡραΐα (Λαβ.) Πύθια (καὶ ὄρθρινά πυλαία) κατὰ τὸν δ' αἰ. Bourguet <i>Adm.</i> 142-143.
Ἰουνίου	Πιάνημος/Σιαφοφοριῶν	Τλάσιος	Ἡραΐα (Λαβ.) Πύθια (καὶ ὄρθρινά πυλαία) κατὰ τὸν δ' αἰ. Bourguet <i>Adm.</i> 142-143.

νοῦσι τὴν δύναμιν τῶν Δελφῶν πανταχοῦ, ἔνθα ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τοῦ πυθίου Ἀπόλλωνος εἶχον ἐγκατασταθῆ ἄπαικοι Ἕλληνας, καὶ εἰς τινὰς προσέτι ξένους μάλιστα δὲ τοὺς Λυδοὺς βασιλεῖς¹⁾, οἵτινες ἀπέστελλον πολυτιμώτατα ἀναθήματα, καὶ τὸν Αἰγύπτιον βασιλέα Ἀμασιν. Ἐντὸς τοῦ παλαιότητου πολυγωνικοῦ περιβόλου τοῦ τεμένους κτίζεται πλῆθος θησαυρῶν διαφόρων πόλεων, πληροῦν τὸ τέμενος ὀλόκληρον καὶ παράγον στενοχωρίαν τοιαύτην, ὥστε πολλαχοῦ κατεδαφίζεται ὁ περιβόλος καὶ κτίζονται ἐπ' αὐτοῦ κτίρια.

Τῷ 548 ὅμως π. Χ. ἐκάη ὁ παμπάλαιος ναός²⁾: τότε οἱ διοικοῦντες τὸ μαντεῖον Ἀμφικτύονες ὑπελόγησαν τὰς ἀπαιτούμενας διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ δαπάνας εἰς 300 τάλαντα (1,800,000 ἀρχαίων δραχμῶν ἰσοδυναμουσῶν πρὸς ἑξαπλάσιον περίπου ποσὸν σημερινῶν δραχμῶν), ὧν 75 ὑπεχρεώθησαν γὰ καταβάλωσιν οἱ Δελφοί, τὰ δὲ λοιπὰ οἱ μετέχοντες τοῦ συνεδρίου Ἀμφικτύονες. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ποσὸν τῶν 75 τάλαντων ἦτο σχετικῶς μέγα διὰ τοὺς Δελφοὺς, ἐξέπεμψαν οὗτοι ἤδη ἔνωρις ἀργυρολόγους πρὸς συλλογὴν εἰσφορῶν παρὰ τῶν ἐκτὸς τῆς Ἀμφικτυονίας Ἑλλήνων καὶ τῶν Φιλελλήνων, ἐφ' οὗς ἐπέδρα ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς (Ἀμασις, Κροῖσος). Ἡ ἀνοικοδόμησις ἐγένετο δοθέντος τοῦ ἔργου βεβαίως εἰς τμηματικὰς ἐργολαβίας κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν παλαιῶν ἑλλήνων, μέχρις ὅτου οἱ Ἀλκμεωνίδαι τῷ 514 π. Χ., ματαίως ἀγωνισάμενοι γὰ καταβάλωσι τοὺς Πεισιστρατίδας καὶ φυγάδες πολιτικοὶ ἐλθόντες ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Δελφοὺς, ἀνέλαβον τὴν ἀποτελεῖωσιν τοῦ ναοῦ διὰ τῆς

¹⁾ Πρὸβλ. Ἡρόδ. I, 14, 25, 50, 167 V 54, 92. VIII 35 Ἀθην. 6, 231 e f ἐξ. 5, 210 β ἐξ. 13, 606 A, B. Λουκ. Χαρ. 11 ἐξ. Ζεὺς Τραγ. 8, Perrot-Chipier *Hist. de l'art*, 8, σ. 362 Reichel, *Vorhellenische Götterculte* σ. 17. *Athen. Mitteil.* 1898 σ. 97 ἐξ. Διον. Ἄλικ. Ῥωμ. Ἀρχ. 1, 18 Στραβ. 421. Ὑστερον ἐμφανίζεται καὶ ἡ Ῥώμη Πλούτ. *Καμίλ.* 8. Διοδ. 14, 93 Πλιν. *Φ. Ἰστ.* 3, 120.

²⁾ Ἡρόδ. I, 50, 2, 180, 5, 62. Ἰώσ. κατὰ Ἀπ. 2, 131 BCH, 20, σ. 641 ἐξ. (Homolle) καὶ 26, σ. 587 ἐξ. *Rhein. Mus.* 51, σ. 329 ἐξ. σ. 561 ἐξ. καὶ 52, σ. 105 ἐξ. (Pomtow). *Arch.-Epigr. Mitt. Oester.* 1897 σ. 97 ἐξ. Bourguet. *Administr.* 154 ἐξ.

ἔξεργασίας τοῦ πτεροῦ καὶ τῶν δύο ἀετωμάτων¹⁾. Οἱ Ἀλκμεωνίδαι ἔξετέλεσαν τὴν ἔργασίαν ταύτην (513-505 π. X.) ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν ἀμφικτυόνων μετὰ τοςαύτης ἀφιλοκερδείας καὶ εὐσεβείας, ἴσως δὲ καὶ ἀντιφιλοτιμίας πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις ἀντιπάλους, κοσμοῦντας τότε τὴν Ἀθηναϊκὴν Ἀκρόπολιν, ὥστε, ἀντὶ νὰ κτίσωσι κατὰ τὰ συμπεφωνημένα πάντα τὰ ἀναληφθέντα μέρη ἐκ πόρου (κορινθιακοῦ), ἐποίησαν τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ ἐκ παρίου μαρμάρου, ὅπερ ἔθεωρεῖτο τότε πολύτιμον ὕλικὸν καὶ εἶχεν εἰσαχθῆ ἤδη εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν μετασκευασάντων τὸν ἀρχαῖον νεὼν τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἐλευθεριότης αὕτη τῶν Ἀλκμεωνιδῶν προστιθεμένη εἰς τὰς κατὰ τὸν α' ἱερὸν πόλεμον εὐεργεσίας τῶν προγόνων αὐτῶν καὶ τοῦ Σόλωνος πρὸς τὸ δελφικὸν ἱερὸν καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ Πεισίστρατος ἦτο ἀνατροπεὺς τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος, ὃ εἶχεν ἰδρῦσει ἐν Ἀθήναις ὁ Σόλων, προσεπόρισε τοῖς Ἀλκμεωνίδαις τὴν ἀναγκαίαν εὐνοίαν καὶ ὑποστήριξιν τῆς Πυθίας²⁾ διὰ τοὺς πολιτικούς αὐτῶν σκοποὺς κατὰ τῶν Πεισιστρατιδῶν. Βεβαιοῦται μάλιστα³⁾, ὅτι οἱ Ἀλκμεωνίδαι ἐκέρδησαν καὶ χρήματα ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως. Τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα, μαρμάρινον, παρίστανεν ἴσως τὴν ἔριν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος περὶ τοῦ τρίποδος ὡς καὶ τὸ Α ἀέτωμα τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ τοῦ θησαυροῦ τῶν Κνιδίων, τὸ δὲ δυτικόν, πόρρινον, γιγαντομαχίαν⁴⁾. Αἱ δοκοὶ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ τούτου ἦσαν κυπαρίσσινοι⁵⁾ τὸ δὲ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ θὰ ἦτο ξόανόν τι

¹⁾ Homolle, *BCH* 26, 587 ἐξ.

²⁾ Ἡροδ. 5, 90.

³⁾ Ἀριστοτ. *Ἀθην. Πολ.* 19.

⁴⁾ Τὰ λείψανα αὐτῶν ἀπόκεινται ἐν τῷ μουσεῖῳ *BCH*, 25, σ. 457 ἐξ.

⁵⁾ Τὰ δάση τῆς Ἑλλάδος φαίνεται ὅτι σπανίως παρεῖχον ἄλλην *εὐθεῖαν* οἰκοδομικὴν ξυλείαν μεγάλων διαστάσεων καὶ διὰ τοῦτο, προκειμένου περὶ δημοσίων ἐπιφανῶν ἀρχιτεκτονικῶν κτιρίων, ἐγένετο συνήθως προμήθεια κυπαρίσσεων, πρὸβλ. Michel, *Rec.* 581 A 55. 584 IV 225. Καὶ ὁ ναὸς τοῦ δ' αἰῶνος ἐν Δελφοῖς εἶχε κυπαρίσσευς εἰς τὴν ὀροφήν (Bourguet, *Administr.* 124).

μονόξυλον σφζόμενον, ὡς ἐπιστεύετο ¹⁾, ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ Κρητῶν.

Ὁ μέγας ναὸς ὑπεστηρίχθη διὰ πολυγωνικοῦ ἀναλήμμα-
τος ἔξαιρέτου ἐργασίας, εἶτα δὲ ἠϋρύνθη ὁ περίβολος κτισθεὶς
ποῦ μὲν πολυγωνικῶς ποῦ δὲ ἰσοδομικῶς. Τινὲς ἐκ τῶν θη-
σαυρῶν, οὔτινες, πλησίον τοῦ καέντος ναοῦ ὄντες, εἶχον βλαβὴ
ἢ εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ νέου μεγαλοπρεποῦς κτιρίου καὶ
τῶν παρεξατημάτων αὐτοῦ, ἀνφοδομήθησαν περαιτέρω ἐν
τῷ εὐρεῖ τεμένει ἢ καὶ ἐπὶ τῆς προτέρας θέσεως· ἀλλ' ἐνῶ
πρότερον ἦσαν πόρινοι καὶ ἀπέριττοι, ἤδη κτίζονται διὰ
τοῦ πολυτίμου παρίου μαρμάρου καὶ κατάκοσμοι ἐκ γλυπτοῦ
κόσμου. Φαντάζεται δὲ ἕκαστος, τίνα γνώμην περὶ τοῦ πλού-
του τῶν καινοφανῶν τούτων μαρμαρίνων κτιρίων εἶχον οἱ
ἀρχαῖοι ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ καὶ διὴ ἐν τεμένει, ἐνθα ἡ μαρ-
μαρίνη πρόσοψις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἔθεωρήθη γεγο-
νὸς ἄξιοσημείωτον.

Κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους οἱ Δελφοί, ὄντες πιθανῶς
ἐν μέρει ἀνοχύρωτοι εἰσέτι καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ προμαν-
τεύσωσι τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος, ἦσαν περίφοβοι καὶ δὲν
ἐγνώριζον πῶς νὰ πολιτευθῶσιν ²⁾. Ἄλλ' ἔλαβον θάρρος ἐκ τῶν
ἐπαλλήλων νικῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐκ τῆς θαυμαστῆς σω-
τηρίας τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ στίφους τινὸς Περσῶν ἐπιδραμόντων
(480 π. Χ.) νὰ συλήσωσιν αὐτό ³⁾. Ὅτε δηλ. οὗτοι εἶχον
φθάσει πρὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, ἐπῆλθον βρο-
χαὶ καὶ κερανοί, δύο δὲ βράχοι κατακυλισθέντες ἀπὸ τῶν
Φαιδριάδων ἐφόνευσαν πολλοὺς, τοὺς δ' ἄλλους ἔτρεψαν εἰς
φυγὴν καταληφθέντας ὑπὸ πανικοῦ φόβου ⁴⁾. Μετὰ τὰ Μη-

¹⁾ Πινδ. Πυθ. V 34-43.

²⁾ Πρὸβλ. τὰς μελέτας τοῦ Lanzani ἐν *Rivista di Storia antica* VIII (1904) σ. 24 ἔξ. 354 ἔξ. Ἡρόδ. 7, 139 ἔξ. 178.

³⁾ Ἡρόδ. 7, 140-2. 8, 35 ἔξ.

⁴⁾ Ὅρα καὶ Διόδ. 11, 14, 2 καὶ Κτησ. Περσ. ἐν Φωτ. *Βιβλ.* σ. 39, 6. Justin. 2, 12. Mommsen, ἔ. ἀ. σ. 146, 231. *Jahrbüch. f. kl. Phil.* 1884 σ. 225-263 (Pomtow). Ὁ Ἡρόδοτος (8, 38) ἀναφέρει, ὅτι καὶ οἱ εἰς τὸν Παρνασσὸν καταφυγόντες Δελφοὶ ἐπικαταβάντες με-

δικὰ ἀφιερῶθησαν οἰονεὶ ὡς τρόπαια πολλὰ ἀναθήματα εὐχαριστήρια εἰς τὸ τέμενος τοῦ μαντείου, ὧν τινὰ θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτοῦ.

Τῷ 448 οἱ Φωκεῖς ἐπιθυμοῦντες, ὡς ἄλλοτε οἱ Κρισαῖοι, νὰ γίνωσι κύριοι τοῦ ἱεροῦ, ἐπιθαρυνόμενοι δὲ καὶ ὑπὸ τῆς πρὸς αὐτοὺς φιλίας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς ἀφανείας τῶν Ἀμφικτιόνων, τῶν προστατῶν τοῦ μαντείου, κατέλαβον τοὺς Δελφούς. Καὶ ἔπεμψαν μὲν οἱ Λακεδαιμόνιοι στρατὸν ἀποκαταστήσαντα τὰ πράγματα (*δεύτερος ἱερός πόλεμος*), ἀλλ' ἅμα τῇ ἀναχωρήσει αὐτοῦ, οἱ Ἀθηναῖοι ἡγουμένου τοῦ Περικλέους ἀπέδωκαν τοῖς Φωκεῦσι τὴν ἡγεμονίαν τῶν Δελφῶν καὶ ἐπομένως καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πυθικῶν ἀγῶνων¹⁾. Τότε πιθανῶς οἱ Φωκεῖς ἴδρυσαν τὸ στάδιον ἐν Δελφοῖς καὶ ἔκτοτε ἐτελοῦντο οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες ἐνταῦθα καὶ οὐχὶ ἐν τῷ Ἰπποδρόμῳ τοῦ Κρισαίου πεδίου. Ἀλλὰ τῷ 421 π. Χ.²⁾ γενομένης τῆς Νικαίου εἰρήνης οἱ Δελφοὶ ἀνεγνωρίσθησαν πάλιν αὐτόνομοι «κατὰ τὰ πάτρια».

Περὶ τὸ ἔτος 395 π. Χ. ἀναφέρεται τις ἔρις τῶν Φωκέων πρὸς τοὺς Λοκροὺς ὑπὲρ ἀμφισθητησίμου τινὸς χώρας περὶ τὸν Παρνασσόν, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον ἡ ἔρις αὕτη ἔθιξε τὴν ἐν Δελφοῖς κατάστασιν³⁾.

Περὶ τὸ 372 π. Χ. βράχοι ἀποκοπέντες ἐκ τῶν Φαιδριάδων κατέστρεψαν (*κατέχεαν*) τὸν ναὸν τῶν Ἀλκμεωνιδῶν⁴⁾.

τέσχον τῆς κατὰ τῶν βορβάρων διώξεως. Συμμετοχὴ τῶν Δελφῶν τοῦτων ἴσως ἦτο καὶ ἐν τῇ κατακρημνίσει τῶν βράχων, ἐπειδὴ παρατηρήθη, ὅτι, ἂν τις κυλίσῃ μικρὸν λίθον ἀνωθεν τῶν Φαιδριάδων, οὗτος ἀποσπᾷ μείζονας, καὶ οὗτοι ἔτι μείζονας, ὥστε νὰ κατακρημνίζωνται συγχρόνως πολλοὶ βράχοι. Τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα παράγουσι καὶ αἰγες βαδίζουσαι εἰς τὴν ἀπότομον κλιτὴν (παρέστην αὐτόπτης μάρτυς τῷ 1907) καὶ διὰ τοῦτο ἡ νομὴ τῆς κλιτύος ταύτης τῶν Φαιδριάδων εἶνε ἀτηγορευμένη νῦν αὐστηρῶς.

¹⁾ Θουκ. 1, 112, Πλουτ. *Περικ.* 21. *Κίμ.* 17.

²⁾ Θουκ. 5, 18.

³⁾ *Oxyrrhyn. Papyri* V, σ. 177 καὶ 332.

⁴⁾ Πρβλ. Homolle ἐν BCH, 20, σ. 677 ἔξ. καὶ 26 σ. 627 ἔξ. Bourguet, *L administration financière du sanctuaire pythique*, 1905, σ. 67. Ἐν τῷ ψηφίσματι τῆς ἐπανανέωσης τῆς προξενίας τῶν Θου-

Τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ δὲν εἶνε ἐντελῶς γνωστόν, ἀλλὰ γνωστόν εἶνε, ὅτι τῷ 371 ἔν τινι συνεδρίῳ

ρίων Dittenberger *Sylloge*² 93 πρέπει νὰ συμπληρωθῆ «κ[τε]λύθη». Πρὸβλ. Reisch ἐν *Jahresh. d. oest. arch. Inst.* 1906 σ. 200 σημ. 4 καὶ Pomtow ἐν *Zeitschr. f. Gesch. der Architektur* III σ. 137 ἔξ.—Ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι τὴν πτώσιν τῶν βράχων προῦκάλεσε σεισμός, πρὸβλ. Στροβ. Α. 59, II, 384, 386. Neumann-Partsch *Physic. geogr. v. Gr.* 324. Α. Γεωργιάδου *περὶ σεισμῶν* σ. 189-90. Ἐν ἀληθῶς ἐγένετο σεισμός, οὗτος δὲν ἦτο ἰσχυρός· διότι, ἂν ἦτο ἰσχυρός, θὰ ἐβλάπτοντο καὶ οἱ θησαυροί, θὰ κατέλειπτον δὲ πρῶτοι οἱ μεμονωμένοι ὑψηλοὶ κίονες (τῶν Ναξίων, τῶν Μεσσηνίων κ.λ.) οἱ ἰδρυμένοι ἐν τῷ τεμένει πλησίον τοῦ ναοῦ. Ἄσθενής λοιπὸν σεισμός ἴσως ἐγένετο, ἀλλὰ διὰ τὴν πτώσιν τῶν βράχων δὲν ἦτο ἀναγκαῖος. Διότι οἱ βράχοι ἐν Δελφοῖς ἐκτάκτως μόνον καταλίπουν ἐκ σεισμῶν, συνήθως δὲ αὐτομάτως ἕνεκα τῆς ἐκ τοῦ χρόνου ἀποσαθρώσεως, τῶν ἐν ταῖς ῥωγαῖς φυομένων φυτῶν καὶ πρὸ πάντων ἕνεκα τῶν βροχῶν καὶ τοῦ πάγου, μάλιστα δὲ τῶν βροχῶν. Ἡ πλάνη αὕτη περὶ πτώσεως βράχων ἕνεκα σειμοῦ δὲν εἶνε νέα πρὸβλ. Justin. 24, 8. Παρέστην ἐγὼ αὐτόπτης μάρτυς πτώσεων βράχων ἐκ τῶν Φαιδριάδων ἄνευ προηγουμένου σειμοῦ, ἀλλὰ μετὰ βροχῆν. Καὶ τῷ μὲν 1905 τῇ 21 Φεβρουαρίου ὑπὸ βροχῆν κατέπεσον βράχοι ὀλίγον πέραν τοῦ Λογαρίου, τῇ δὲ 13 Μαρτίου μετὰ πολυήμερον πάλιν βροχῆν κατέπεσον οἱ τὸν πύρινον ναὸν τῆς Προναίας Ἀθηναῖς καταπλακώσαντες. (Ἔρα Pomtow ἐν B. Phil. Wochen. 1906 = Delphika I, σ. 37, ἐνθα κακῶς γίνεται λόγος περὶ σειμοῦ, ἀπ' οὗ σεισμός δὲν ἐγένετο, πλὴν τῆς διασείσεως τοῦ ἐδάφους ἕνεκα τῆς πτώσεως τῶν λίθων (ἔρα Ἄστν 19 Μαρτίου 1905, ἀριθ. 5396). Κατὰ τινὰ δὲ νύκτα τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐν ᾗ ἔβρεχε συνεχῶς, ἐκυλίσθησαν ἄλλοι βράχοι ἄνωθεν τοῦ Μουσείου, ἀλλ' εὐτυχῶς μὴ φθάσαντες μέχρις αὐτοῦ. Τῷ δὲ 1907 κατὰ τινὰ τῶν πρώτων πέντε βροχερῶν νυκτῶν τοῦ Φεβρουαρίου κατεκλύσθησαν δύο μὲν βράχοι ἄνωθεν τῆς πρὸς Δ τοῦ τεμένου στοᾶς ἐπ' αὐτὴν τὴν στοάν, μετεκινήθη δὲ ἕνεκα τῆς μαλακύνσεως τοῦ ὑπ' αὐτὸν ἐδάφους ἕτερος μετὰξὺ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ θεάτρου καὶ ἕτεροι τρεῖς ἐν τῷ χώρῳ τῷ ὑπερκειμένῳ τοῦ Μουσείου. Καὶ τῇ 14 καὶ 15 Νοεμβρίου 1907 μετὰ τριήμερον καὶ τετραήμερον βροχῆν ἔπεσον βράχοι ὀπίσθεν τοῦ ἑφορείου καὶ παρὰ τὴν Κασταλίαν. Μανθάνω δέ, ὅτι καὶ πρότερον κατέπεσον πολλὰς βράχοι χωρὶς σειμοῦ (πρὸβλ. τοὺς ὑπεράνω τοῦ Γυμνασίου) καὶ τολμῶ νὰ εἶπω, ὅτι, καὶ ἂν δὲν βιασθῆ ὑπὸ σειμοῦ, θὰ καταπέση ὅμως γιγαντώδης ὄγκος ἄνωθεν τοῦ σταδίου, ὅστις εἶνε δυνατόν νὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τοῦ μουσείου. Δὲν πρέπει προσέτι νὰ παρορθῶμεν, ὅτι καὶ πᾶσα βεβαιωμένη ἀρχαία πτώσις βράχων ἐκ τῶν Φαιδριάδων ἢ ἐξηγεῖται ὀητῶς διὰ βροχῶν ἢ συνδυάζεται μετὰ χειμωνῶν ἢ χειμερίων νυκτῶν. (Πρὸβλ. Διοδ. 11, 14, 2 καὶ τὰ λεγόμενα

ἐν Σπάρτῃ γίνεται ἐκκλησις πρὸς πάντας τοὺς Ἑλληνας, ἵνα συνδράμωσι πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ πανελληνίου ἱεροῦ¹⁾. Αἱ ἐργασίαι ἤρξαντο περὶ τὸ 369 π. Χ., (τοῦλάχιστον αἱ πρῶται δαπάναι ἀνάγονται εἰς τὸ ἔτος τοῦτο), ἀρχιτεκτονοῦντος τοῦ Κορινθίου Σπινθάρου, ὃν διεδέχθησαν ἄλλοι ἀρχιτέκτονες Δελφοί²⁾.

Ἄλλὰ ὀλίγω ὕστερον Φωκεῖς τινες ἔνεκα καταπατήσεως ἱεράς γῆς ἐτιμωρήθησαν ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων ἄγαν αὐστηρῶς. Τοῦτο δὲ ἐξηρέθισε τὸν φωικὸν λαόν, τρέφοντα ἤδη φιλοδόξους τινὰς καὶ τολμηροὺς ἄνδρας, οἵτινες, ἐπειδὴ συγχρόνως ἔβλεπον, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποφύγωσιν ἔνεκα ἄλλων λόγων σύρραξιν πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς συνησπισμένους, ἠμφεσβήτουν δὲ καὶ τῆς κυριότητος τοῦ μαντείου ὡς φωικῶ ἱεροῦ³⁾, ἔκριναν καλὸν ἡγουμένον τοῦ Φιλομήλου νὰ καταλάβωσι τοὺς Δελφοὺς κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 356/5 π. Χ., νὰ ὀχυρώσωσιν αὐτοὺς ἴσως δὲ καὶ τὰς παρ' αὐτοὺς παρόδους τὰς ἀγούσας εἰς τὴν Φωκίδα, καὶ νὰ ἐκκόψωσιν ἐκ τῶν στηλῶν καθιστῶντες αὐθαίρετως ἄκυρα τὰ τῶν καταδικῶν γράμματα τῶν Ἀμφικτυόνων. Οἱ Φωκεῖς ἔμειναν κύριοι ἐνταῦθα ἐπὶ δέκα ἔτη (356-346) πολεμήσαν-

σελ. 21 περὶ Περσῶν ὡς καὶ τὰ περὶ Γαλατῶν κατωτέρω σελ. 31 ῥη-
θησόμενα καὶ ὅτι τοιαῦτα φαινόμενα ἐγίνωσκον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ὅμ.
Τλ. Ν. 139, Ἡσιόδ. Ἄσπ. 375, 437). Μόνον κατὰ τὸ 1870 ἔπεσον ἐν Δελ-
φοῖς βράχοι ἔνεκα σεισμοῦ, ὅσον γινώσκω.—Ἄλλοι ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἡ
καταστροφή τοῦ ναοῦ ἐγένετο ὑπὸ πυρός ἢ ὑπὸ σεισμοῦ ἅμα καὶ πυ-
ρός· πρβλ. *Jahreshefte d. Oesterr. Arch. Inst.* 1906 σ. 199 ἐξ. (Reisch),
ἀλλ' οὐδὲν σημεῖον ἢ ἴχνος πυρός διακρίνεται εἰς τὰ σωθέντα πολλὰ
λείψανα τοῦ ναοῦ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν.

¹⁾ Ξενοφ. Ἑλλ. 6, 4, 2. Köhler *Athen. Mitteil.* I. σ. 16 ἐξ.
Hermes 26, σ. 45. BCH, 26 ἔ. ἀ. καὶ δὴ σ. 630. Dittenberger *Syl-
loge*² 89 σημ. 5. 93 σημ. 3. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἀναφέρεται, ὅτι ἐσκό-
πει ὁ Περικλῆς μετὰ τὰ Μηδικὰ νὰ προτείνῃ ἐν Πανελληνίῳ συνεδρίῳ
τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν καταστραφέντων ὑπὸ Μήδων ἱερῶν, Πλουτ. *Περ.* 17.

²⁾ Homolle *BCH* ἔ. ἀ. 26, 633 637 Reisch *Jahresh. d. oester.
arch. Inst.* 1906, 202.

³⁾ Διοδ. 16, 23.

τες τὸν τρίτον ἱερόν πόλεμον¹⁾ ὑπὸ τὸν Φιλόμηλον, τὸν Ὀνούμαρχον, τὸν Φάυλλον καὶ τὸν Φάλαικον.

Καὶ ὁ μὲν Φιλόμηλος φρονεύσας τινὰς «ἀντιφωκικοὺς» καὶ ἐνθαρρύνας τοὺς λοιποὺς πολίτας, ἠρκέσθη νὰ φορολογήσῃ τὰς περιουσίας τῶν κατοίκων πρὸς συντήρησιν τοῦ ἑαυτοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔθιξεν οὔτε τὰ ἀναθήματα οὔτε τὰ διάφορα ἐν Δελφοῖς ταμεῖα, τηρήσας οὔτω προκλήρυσιν τινα, ἣν εἶχεν ἐκδώσει περὶ τούτου πρὸς τοὺς Ἑλληνας. Αἱ ἐργασίαι ὅμως τοῦ ναοῦ διεκόπησαν μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 353 ἔνεκα τῆς ὀξύτητος τῆς καταστάσεως, ἣτις τὴν μὲν προσκόμισιν τῶν διαφόρων οἰκοδομησίμων ὑλικῶν εἶχε δυσχεράνει, τοὺς δὲ Δελφοὺς εἶχε μεταβάλλει εἰς πολεμικὸν στρατόπεδον. Ἡ βελτίωσις τῆς καταστάσεως ἐπῆλθεν ἐπὶ Ὀνυμάρχου, ὅστις διεδέχθη τὸν ἀποθανόντα Φιλόμηλον (354). Αἱ ἐπαναληφθεῖσαι δὲ ἐν τινι μέτρῳ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ ἐξακολουθοῦσι καὶ ἐπὶ τῆς στρατηγίας τοῦ Φάυλλου διαδεχθέντος τὸν ἀποθανόντα Ὀνούμαρχον, ἦτοι μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 351. Τότε διαδέχεται τὸν Φάυλλον ὁ Φάλαικος, ἐφ' οὗ διακόπτονται ὀριστικῶς αἱ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 346.

Ὁ Ὀνούμαρχος, ὁ Φάυλλος καὶ δὴ ὁ Φάλαικος, ἵνα ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν, ἐπέβαλον χεῖρα ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀναθημάτων²⁾, ἡ δὲ ἱεροσυλία αὕτη, μοιραίως ἐπιβληθεῖσα, ἐδυσφήμησε τὸν Φωκικὸν τοῦτον πόλεμον καὶ τὸ ὑπὸ φιλελευθέρων καὶ εὐτόλμων αἰσθημάτων ἀκμῆς καὶ προόδου κινήθην Φωκικὸν ἔθνος πλέον ἢ ὅσον προσῆκε. Ἡ σύγκρουσις αὐτοῦ πρὸς τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα τῶν συγχρόνων ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ὀλεθρίως, ὡς συνέβη ἐν τῇ βυζαντιακῇ ἱστορίᾳ πρὸς τινὰς ἐπιφανεστάτους αὐτοκράτορας προσκρούσαντας παραπλησίως εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα τῶν συγχρόνων, ὧν ἡγῶ ἐγένοντο οἱ τότε χρονογράφοι.

¹⁾ Πλουτ. Τιμολ. 30. Ἀθῆν. 13, 605. Διοδ. 16, 23-40, 56, 57 Klio VI, σ. 97, ἐξ. 125 ἐξ. Philologus, 1895 σ. 213. (Pomtow).

²⁾ Πολυβ. 9, 33, 4 Διοδ. Σικ. 16, 56 Klio VI, σ. 97.

Ἐπὶ τέλους τῷ 346 π. Χ. ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ἀναμνηθεὶς ἔδωκε πέρας εἰς τὸν πόλεμον ἐπενεγκὸν τὴν ἤτταν καὶ τελείαν καταστροφὴν τῶν Φωκῶων¹⁾ ὡς κράτους ἐλευθέρου. Οἱ ἐκ τοῦ μακροῦ πολέμου ὑπόλοιποι καὶ ὑλικῶς κατεστραμμένοι κάτοικοι τῆς Φωκίδος ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλλωσιν ἐτησίως φόρον («ἱερὰ χρήματα») εἰς τὸ μαντεῖον μέχρις ἐκτίσεως πάσης τῆς ἐπενεχθείσης ὑπ' αὐτῶν βλάβης εἰς τὸ ἱερόν. Τῷ δὲ 343 (φθινόπωρον) ἀρξάμενοι κατέβαλον τὴν ἐπιβληθεῖσαν ζημίαν ἐν 10 ἑξαμηνιαίαις καταβολαῖς ἐκ 30 ταλάντων, 12 δὲ ἐκ 10 ταλάντων, πληρώσαντες μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ ἔτους 327/6 ἐν ὄλφ 420 τάλαντα, ὧν τὰ 300 ἐντὸς τῶν πρώτων πέντε ἐτῶν²⁾.

Τῷ 339 π. Χ. αἱ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ εἶχον προχωρήσει μέχρι καὶ τῆς στέγης οὕτως, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἔκριναν εὐκαιρον νὰ προσηλώσωσιν εἰς τὰς μετόπας τῆς προσόψεως καὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἀσπίδας εἰς ἀντικατάστασιν ἐκεῖνων, αἵτινες ληφθεῖσαι ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐν Πλαταιαῖς ἦσαν προσηλωμένα εἰς τὸν καταστραφέντα ναὸν «τῶν Ἀλκμεωνιδῶν». Ἡ ἀνανέωσις αὕτη τοῦ ἀναθήματος τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο πρὶν ὁ νέος ναὸς ἐγκαινισθῆ³⁾. Διὰ τοῦτο οἱ Ἀμφισσεῖς κατηγόρησαν αὐτοὺς ἐν τῇ ἑαρινῇ Πυλαίᾳ καὶ ἤξιωσαν τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Ἀμφισσεῖς εἶχον γεωργήσει ἤδη τὸ ὑπὸ τὴν Κρῖσαν πεδίον, ὅπερ ἦτο ἀπὸ τοῦ πρώτου ἤδη ἱεροῦ πολέμου καθιερωμένον ἀργὸν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, τὴν δὲ Κίρσαν, τὸν λιμένα τὸν ἐξάριστον καὶ ἐπάρατον, πάλιν εἶχον τειχίσει καὶ συνοικίσει καὶ τέλη παρὰ τῶν καταπλεόντων εἰσέπραττον· διὰ τοῦτο ἀντικατηγορήθησαν σφοδρῶς ἐν τῇ αὐτῇ πυλαίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου πυλαγόρου Αἰσχίνου⁴⁾, τοῦ γνωστοῦ ῥήτορος, ἡ δὲ ἀμφικτυονία

¹⁾ Πρὸβλ. Δημοσθ. 19, 65 Διοδ. 16, 60.

²⁾ Περὶ τούτων καὶ τῶν κατωτέρω ὄρα Bourguet, *L'administration financière du sanctuaire Pythique* au IV siècle 1905.

³⁾ Bourguet ἔ. ἀ. σ. 201.

⁴⁾ Κατὰ Κτησ. 107 ἐξ. Δημοσθ. 18, 14, 3. Ὅτι οἱ Ἀμφισσεῖς πολ-

πεισθεῖσα εἰς τοῦτον ἐκήρυξε κατὰ τῶν Ἀμφισσέων πόλεμον. Τὸν πόλεμον τοῦτον, ἀφ' οὗ κατ' ἀρχὰς διηύθυνε μετ' ἀνεπαρκῶν μέσων καὶ ἀνεπιτυχῶς ὁ θεσσαλὸς Κόττυφος, ὄργανον τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, ἀνέλαβε καὶ ἀπεπεράτωσεν αὐτὸς ὁ βασιλεὺς καταστρέψας τὴν Ἀμφισσαν καὶ καθιερώσας πάλιν εἰς τὸν θεὸν τὸ Κρισαῖον πεδίον.

Τὰ πολεμικὰ ταῦτα γεγονότα ἐπέδρασαν, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω, σπουδαίως ἐπὶ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ. Ἄλλ' ὅμως διεξήχθησαν αὐταὶ διαρκέσαι ἀπὸ τοῦ 369 μέχρι τοῦ 330/29 συντελεσθέντων πάντων τῶν κυρίων καὶ μεγάλων ἔργων¹⁾. Ὑπελείποντο ὅμως καὶ ἄλλα (π. χ. αἱ ἐσωτερικαὶ μαρμάραι κιονοστοιχίαι, αἱ μαρμάραι κεραμίδες), ἅτινα ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸν γ' αἰ. Ἀρχιτέκτονες τοῦ ναοῦ τούτου, ὅστις ἠκολούθησεν, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τοῦλάχιστον, τὸν καταστραφέντα, ὑπῆρξαν ἕνεκα τῆς μακρᾶς διαρκείας τῆς οἰκοδομίας πλὴν τοῦ Σπινθάρου²⁾ πλείονες· οἱ σπουδαιότατοι δὲ εἶνε ὁ Ξενόδωρος, ὁ Ἀγάθων καὶ τινες ἄλλοι ἐκ τοῦ γένους τοῦ Ἀγάθωνος³⁾.

Τὰ δαπανηθέντα χρήματα προήρχοντο ἐν μέρει μικρῶ ἐκ τῶν συνήθων πόρων τοῦ μαντείου, κυρίως δὲ ἐκ πανελληνίων εισφορῶν⁴⁾, συλλεχθεισῶν ὑπ' ἀργυρολόγων, καὶ δὴ ἐκ τῆς ζημίας τῆς ἐπιβληθείσης τοῖς Φωκεῦσιν, οἵτινες οὕτω ἄκοντες συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὴν ἐξοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ. Ἀνῆλθον δὲ τὰ συναθροισθέντα οὕτω χρήματα εἰς ποσόν, τὸ ὁποῖον ὑπολογίζεται ἐν ὄλῳ ὡς ἀνώτερον τῶν 620 ταλάντων. Ἐκ τούτων ὅμως ἐδαπανήθησάν τινα ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἄλλα εἰς μετασκευὰς καὶ κατασκευὰς ἐν τῷ ἐν Δελφικῇ ἡρῶν πρὸς τοὺς Δελφοὺς περὶ τεμενῶν καὶ ἀμφιλόγου χώρας ὅσα Bourguet BCH, XXXV 461 ἐξ. Πρὸβλ. καὶ σ. 11 καὶ Michel R. 702, 15 ἐξ.

¹⁾ Πρὸβλ. Bourguet *Administr.* 105 BCH, XXXV, 481 σημ. καὶ Reisch ἐν *Jahresh. d. Oester. Inst.* 1906, 200 ἐξ.

²⁾ Πανσ. 10, 5, 13.

³⁾ Πρὸβλ. Baunack, ἔ. ἀ. 2522, 2676 Bourguet *Administr.* 100.

⁴⁾ Πρὸβλ. BCH, 17, 1903 σ. 5 ἐξ.

φοῖς γυμνασίῳ, τῷ σταδίῳ, τῷ ἵπποδρόμῳ καὶ τῷ τεμένει τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, καὶ εἰς ἄλλα ἔργα καὶ κτίρια ἀμφικτυονικὰ δευτερεύοντα.

Ἡ συλλογὴ τῶν χρημάτων τούτων διαρκέσασα ἀπὸ τοῦ 369 μέχρι τοῦ 305 τοῦλάχιστον, καὶ ἡ διαχείρισις αὐτῶν πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας καὶ δὴ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ ναοῦ εἶνε ἱκανῶς γνωστὴ καὶ συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν ἐπικρατουῦσαν ἐν Δελφοῖς πολὺπλοκον καὶ πολυσχιδῆ διοίκησιν, ἐντοπίαν τε καὶ πανελλήνιον ἤτοι ἀμφικτυονικὴν.

Τῷ ὄντι πλὴν τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, εἰς τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον κατὰ τῶν Φωκέων μετεῖχον δέκα ἑλληνικοὶ λαοὶ καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας καὶ ἡ πόλις τῶν Δελφῶν, δὲν μετεῖχον δὲ ἐκ τούτων ἄλλοτε ἄλλοι ἀναλόγως τῆς ἐκάστοτε σχηματιζομένης πολιτικῆς καταστάσεως, ἦν ἀντικατοπτρίζει τοῦτο, ὑπῆρχεν ἐν Δελφοῖς¹⁾ ὡς ἐντοπία ἀρχὴ ὁ ἐνιαύσιος ἐπώνυμος ἀρχων καὶ ἡ βουλὴ τῶν Δελφῶν ἀποτελουμένη ἐκ 30 ἀνδρῶν ὑπὲρ τὰ 30 ἔτη γεγονότων, κληρωτῶν πιθανῶς²⁾ καὶ καλουμένων βουλευόντων ἢ βουλευτῶν. Οὗτοι διεχειρίζοντο τὴν ἔξουσίαν ἀνὰ 15 καθ' ἑξάμηνον³⁾ Εἰς τοὺς 30 βουλευτὰς εἶνε προσθετέοι δύο γραμματεῖς, εἰς ἀνὰ ἑξάμηνον, καὶ ὀκτὼ πρυτάνεις ἐνιαύσιον ἀσχοῦντες ἔξου-

¹⁾ Ἡ πόλις τῶν Δελφῶν κατὰ τὸν δ' αἰ., πιθανῶς δὲ καὶ καθ' ὅλους τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, εἶχε περίπου 700 πολίτας, οἵτινες εἶχον δικαίωμα νὰ παρίστανται εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου, καὶ νὰ ψηφίζωσιν ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ὑπολογίζεται κατὰ προσέγγισιν ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν, εἰς ὃν πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἱκανὸν ἀριθμὸν δούλων καὶ τινων μετοίκων. Ἡ ἐκκλησία τῶν Δελφῶν ἦτο ἑκτακτος καὶ ιδιόρρυθμος συνάθροισις, ἧς μετεῖχον προσέτι οἱ ἱερομνήμονες, οἱ πυλαγοραὶ καὶ οἱ ἐν Δελφοῖς παρατυγχάνοντες πρὸς χρηστηριασμὸν ξένοι. Bourguet ἔ. ἀ. σ. 43-9. 59.

²⁾ Bourguet, *Adm.* 46.

³⁾ Mommsen, *Delphika* σ. 58 ἑξ. Bourguet ἐνθ. ἀνωτ. σ. 46 ἑξ. καὶ Pomtow ἐν Pauly-Wissowa *Realencycl.* ἀρθρ. *Delphoi* σ. 2585 ἑξ. καὶ Philologus 1898, σ. 542 ἑξ. Ἐν ταῖς χρονολογίαις τῶν δελφικῶν ἐπιγραφῶν εὐρίσκειται πλὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχοντος καὶ τὸ ὄνομα συνήθως 1-5 βουλευτῶν διδόντων οὕτω κῆρος εἰς τὰ ἐπίσημα ταῦτα ἔγγραφα.

σίαν οἰκονομικὴν διαχειριστικὴν ἢ μᾶλλον ταμιακὴν· Οὕτως ἢ βουλή ἀπετελεῖτο ἐν συνόλῳ ἐκ 40 προσώπων ἤτοι εἴκοσι καὶ τεσσάρων καθ' ἑξάμηνον.

Πρὸς διαχείρισιν ¹⁾ λοιπὸν τῶν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀμφικτυόνων ἢ τῶν ἀμφικτυονικῶν ἢ τῶν κοινῶν χρημάτων διὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας οἱ ἱερομνήμονες εἶχον ἐκλελεγμένην ἤδη τῷ 369 π. Χ. πανελληνίον τινα ἐξ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἐπιτροπεῖαν ἰσόβιοι πιθανῶς, τοὺς ναοποιούς, ὧν ὁ ἀριθμὸς κυμαίνεται μεταξὺ 19 καὶ 45. Σπουδαιότατος ναοποιὸς εἶνε ὁ Δελφός, ἅτε ἀείποτε ἐν Δελφοῖς παρὰ τὰ ἔργα εὐρισκόμενος καὶ κατ' ἀκολουθίαν γνωρίζων τὰ κατ' αὐτὰ τελείως. Αἱ σύνοδοι τῶν ναοποιῶν ἐγίνοντο καθ' ἑξαμηνίαν ἐν ταῖς Πυλαίαις. Οἱ ναοποιοί, συνελθόντες τὸ πρῶτον τῷ 369 π. Χ. φροντίζουσι περὶ εἰσπραξέως τῶν τακτικῶν προσόδων ἐκμισθώσεων οἰκιῶν ἢ γεωργησίμων γαιῶν καὶ νομῶν τοῦ ἱεροῦ (ἀπὸ τοῦ 326 διὰ τῶν πωλητήρων τῶν δεκατῶν), ἢ ἐκ θυσιαῶν τῶν προσκυνητῶν, καὶ περὶ συλλογῆς ἐκτάκτων εἰσφορῶν παρὰ τῶν Ἑλλήνων διὰ προσώπων ὀριζομένων ἐξ ἑαυτῶν, ὡς ἀργυρολόγον προσέτι εἰσπραττοῦσιν ἐπὶ τινα χρό- (343-339) τὰς καταβολὰς τῆς φωκιῆς ζημίας· τὰ δὲ συλλεγόμενα ποσὰ ἐμπιστεύονται εἰς τὴν φύλαξιν τῆς πόλεως ἤτοι τῆς βουλῆς τῶν Δελφῶν, ἣτις παραλαμβάνει καὶ φυλάσσει αὐτὰ ἐν ἰδίῳις ταμείοις διὰ τῶν πρυτάνεων. Οἱ ναοποιοὶ προβαίνουσι εἰς συμφωνίας μετὰ τῶν τεχνιτῶν ἢ ἐργολάβων τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ τελούμενα ἐν Δελφοῖς ἔργα, οἱ δὲ ἀμφικτυόνες (ἐν τισὶ περιστάσεσιν οἱ ναοποιοὶ) ἐκδίδουσι ἐντολὰς πρὸς τοὺς πρυτάνεις, ὡς ἀντιπροσώπους τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν, ὅπως πληρώσωσιν οὗτοι εἰς τοὺς ναοποιούς ἢ εἰς τοὺς ἐργολάβους τὰ ἀναγκαῖα χρήματα. Αἱ πράξεις αὗται ἐγίνοντο κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκάστης πυλαίας, ὅτε τῶν ναοποιῶν προδρεύουσι τρεῖς προστατεύοντες καλούμενοι. Κατὰ τὸ μεταξὺ δύο πυλαιῶν πεντάμηνον διάστημα παραμένει ἐν

¹⁾ Homolle ἐν BCH, 22, σ. 602 ἐξ. καὶ Bourguet ἐν τε τῷ BCH σποράδην ἀλλὰ μάλιστα ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ L'administration κλ.

Δελφοῖς παρὰ τὰ τελούμενα ἔργα ὁ δελφὸς ναοποιὸς καὶ εἷς ἐκ τῶν λοιπῶν, ἄλλος δι' ἕκαστον μῆνα, καλούμενος *ἐπιμήμιος*. Ἐν δὲ κατὰ τὸ πεντάμηνον τοῦτο διάστημα ἐπύργετο ἀνάγκη καταβολῆς χρημάτων, ἢ πόλις τῶν Δελφῶν ἦτοι οἱ πρυτάνεις κατέβαλλον εἰς τὸν δελφὸν καὶ τὸν ἐπιμήμιον ναοποιὸν τὸ ἀναγκαῖον ποσὸν κατ' ἐπιστολὴν πάντων τῶν ναοποιῶν.

Ἄλλ' ὅτε ἐκ τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τοὺς Φωκεῖς ζημίας εἰσέργουσαν εἰς τὸ ἱερὸν ταμεῖον μεγάλα ποσά, ἅτινα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δαπανηθῶσι ταχέως, ἀλλ' ἐσχημάτιζον ἀποταμιεύματα, ἢ δὲ ὑπαρξίς διαφόρων ταμείων ἐν τῇ διαχειρίσει δὲν ἀπέκλειε τὸν κίνδυνον σφαλμάτων, οἱ ἀμφικτύονες πρὸς κανονισμόν καὶ ἐνότητα τῆς διαχειρίσεως καὶ ἀσφάλειαν τῶν χρημάτων, ἴσως δὲ καὶ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ μέγα ἰσχύοντος βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, ἴδρυσαν τῷ 339 καὶ ἐτέραν ἀρχὴν, τοὺς *ταμίαις*, 24 τὸν ἀριθμὸν, ἐκλεγομένους διὰ 4 ἔτη ἦτοι μίαν πυθιάδα ἢ πυθιγὴν πεντετηρίδα (ἀπὸ πυλαίας εἰς πυλαίαν) ἐκ τῶν διαφόρων ἀξιοχρέων ἑλληνικῶν πόλεων.

Οὔτοι παρενεβλήθησαν ἤδη μετὰξὺ τῶν ναοποιῶν καὶ τῶν πρυτάνεων ὡς πρὸς τὴν εἰσπραξίν ὄρισμένων προσόδων ἦτοι κυρίως τῆς Φωκιῆς ζημίας καὶ τῶν μισθώσεων οἰκιῶν ἢ γαιῶν. Πάσας ὅμως τὰς προσόδους ταύτας ἐφύλασσε πάλιν ἢ πόλις (βουλὴ) τῶν Δελφῶν διὰ τῶν πρυτάνεων.

Οἱ ταμίαι ἐντολῇ τῶν Ἀμφικτυόνων ἐφρόντισαν γενικώτερον περὶ τῆς χώρας καὶ τῶν κτιρίων καὶ τῆς περιουσίας τῶν ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἐν Δελφοῖς ἀμφικτυονικῶν ἢ ἱερῶν κτιρίων, ἔκοψαν δὲ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 338 νέον ἀργυροῦν νόμισμα *καιρὸν ἢ ἀμφικτυονικὸν*¹⁾ καὶ ἔπαυσαν ὑπάρχοντες τῷ 327/6, ὅτε οἱ Φωκεῖς κατέβαλλον τὴν τελευταίαν δόσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτοῖς ζημίας. Ἐπειτα τὰ πράγματα ἐπανῆλθον εἰς τὴν πρόφην κατάστασιν, μεινάντων μόνων διαχειριστῶν τῶν ναοποιῶν μετὰ τῶν πρυτάνεων τῆς βουλῆς.

¹⁾ Πρὸβλ. *Διεθν. ἐφημ. τῆς νομισματικῆς Ἀρχαιολ.* 1899 σ. 297 ἐξ. Πιν. ΙΔ, 1-4 1911, 310. Bourguet *Adm'in.* 18 ἐξ. 150, 161.

Κατὰ πάσας τὰς περιόδους ταύτας ἀνώτατοι ἐλεγκταὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν τοῦ θεοῦ χρημάτων εἶνε οἱ ἀμφικτύονες, πρὸς οὓς λογοδοτοῦσι πάντες οἱ ἀναμιγνυόμενοι εἰς αὐτήν, καὶ ἐξ ὧν ἐξέροχεται πᾶσα διαταγή.

ἵνα διευκολύνωσι δὲ τὸν ἔλεγχον τῶν οἰκονομικῶν τούτων ἀρχῶν, ἀνέγραφον ἐπὶ λιθίνων ἢ μαρμαρίνων στηλῶν πάσας τὰς εἰσπράξεις ἐκ μισθώσεων ἢ ἐνοικιάσεων καὶ ἐξ εἰσφορῶν καὶ πάντας τοὺς λογαριασμοὺς τῆς βουλῆς καὶ τῶν ναοποιῶν ἢ τῶν ταμιῶν¹⁾. Ἐκ τῶν λογαριασμῶν δὲ τούτων, χρονολογηθέντων, μανθάνομεν, πλὴν ἄλλων γνώσεων, πῶς προέβαινον αἱ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ καὶ τίς ἦτο ἡ ἀξία τῆς τε ἐργασίας καὶ τῶν διαφόρων ὑλικῶν τῶν χρησιμοπονηθέντων κατὰ τὴν οἰκοδομήν.

Τῷ 279 π. Χ.²⁾ στῖφος βαρβάρων Γαλατῶν εἰσελασάντων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπέδραμεν, ἵνα συλήσῃ τὸ μαντεῖον, οὐτινος οἱ ἀποσιύθοντες χρυσοὶ ἢ ἐπίχρυσοι ἀνδριάντες, ὄρατοὶ ἔξωθεν ἐκ τοῦ κατὰ τὸ τέμενος τῆς Προναΐας Ἀθηναῶς τόπου³⁾, ἐξέκασαν ἔτι μᾶλλον τὴν ληστικὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἐπιδρομέων. Ἄλλ' ἔσωσεν αὐτὸ ἡ ἀντίστασις τῶν συναθροισθέντων εἰς Δελφοὺς Ἑλλήνων, ἐπικουρουμένων, ὡς λέγει μυθολογοῦσα ἡ ὑστερογενὴς παράδοσις, ὑπὸ ἡρώων καθὰ καὶ κατὰ τῶν Περσῶν τοῦ Ξέρξου, καὶ οἱ ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ κατὰ τὴν νύκτα ἀπορραγέντες ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ τοῦ πάγου καὶ κατακρημνισθέντες βράχοι, φονεύσαντες πολλοὺς

¹⁾ Τινὲς τούτων τῶν σφόδρα διδακτικῶν ἐπιγραφῶν κεῖνται ἐν τῷ μουσεῖῳ ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅμοιοι δὲ λογαριασμοὶ εὐρέθησαν ἐν Διδύμοις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἐκεῖ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀρξαμένου περὶ τὸ 333 π. Χ. καὶ ἀλλαγῆς τῆς Ἑλλάδος· πρβλ. τοὺς τοῦ Ἐρεχθείου ἐν Ἀθήναις *Michel R.* 571-3 τοὺς τῆς Ἐλευσίνου *αὐτόθι* 581 καὶ τοὺς τοῦ Ἀσκληπείου ἐν Ἐπιδάφυρῳ *αὐτ.* 584 κλ.

²⁾ Διὰ τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ ὄρα *BCH*, 20 σ. 702 ἐξ. (Homolle) καὶ *Reinisches Museum* 51, 6. 329 ἐξ. (Pomtow). *BCH*, XXXV, 174-5 (Bourguet).

³⁾ Πολύαιν. 7, 35, 2.

βαρβάρους, τοὺς δ' ἄλλους τρέψαντες εἰς ἄτακτον φυγὴν¹⁾. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἴδρυσαν ἀμφικτιονικήν κατ' ἐνιαυτὸν ἑορτήν τοῦ Σωτήρος Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἀγῶνας τὰ Σωτήρια οἱ Δελφοὶ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν²⁾· διότι κυρίως οἱ Αἰτωλοὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Γαλατῶν, στερεώσαντες οὕτω τὸ μεγαλυνθὲν αὐτῶν κράτος, εἰς ὃ ὑπήκουον καὶ οἱ Δελφοὶ ἀπὸ τοῦ 292³⁾. Μετὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ μαντεῖον, ἀπηλλαγμένον πάσης ἐκτίκτου μεγάλης δαπάνης, ἄθικτον δὲ ὑπὸ τῶν πολεμικῶν γεγονότων καὶ προστατειόμενον βεβαίως ὑπὸ τῆς φιλομούσου καὶ φιλοτέχνου γενναιοδωρίας τῶν ὑπερποντίων Μακεδονικῶν δυναστειῶν⁴⁾, διήλθε περίοδον εἰρήνης κατὰ τὸν γ' καὶ β' αἰῶνα π. Χ., μέχρις ὅτου τοὺς Αἰτωλοὺς ὑπεσκέλισαν ἀπὸ τοῦ 191 π. Χ., διεδέχθησαν δὲ ὀριστικῶς ἀπὸ τοῦ 168/7 π. Χ. οἱ Ῥωμαῖοι ὡς κυρίαρχοι⁵⁾.

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον ὄμως τοῦ 86 π. Χ. ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς Σύλλας⁶⁾ μὴ δυνάμενος νὰ κυριεύσῃ τὰς Ἀθήνας, ἃς ἐπολιόρκει, καὶ ἔχων ἀνάγκην χρημάτων, ἔγραψε πρὸς τοὺς ἐν Δελφοῖς εὐρισκομένους ἀμφικτύονας, ζητῶν νὰ ἀποστείλωσιν αὐτῷ τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων ἀναθήματα τοῦ μαν-

¹⁾ Διοδ. 22, 9· 5, 325. Ἀππιαν. Ἰλλ. 4,5 Δί. Κασ. ἀπ. 90 Πολύβ. 1, 6, 5, 2, 20, 6, 4, 46, 1. Κικ. *divin.* 1, 38, 81. *Pro Font.* 10 20 Justin. 24, 6-8. Πασ. 1, 4, 4, 10, 19, 4 ἔξ. BCH 31, σ. 303 ἔξ. (Σωτηριάδης)· Mommsen *Delphika* σ. 25 πρὸς καὶ Crusius ἐν *Roscher Mythol. Lex.* ἀρθ. *Hyperboreer* σ. 2809 ἔξ. Pauly-Wissowa *R. E.* ἀρθ. *Galli* σ. 618.

²⁾ Mommsen ἔ. ἀ. σ. 215 ἔξ. Wescher - Foucart 3-6—Baunack ἔ. ἀ. σ. 737. Πρὸς. Bourguet ἐν *BCH XXXV*, 490. Ἀνὰ πᾶν τέταρτον ἔτος ἡ πανήγυρις καὶ οἱ μουσικοὶ ἀγῶνες τῶν Σωτηρίων συνεπιπτον πρὸς τὰ πανελλήνια Πύθια. Πλὴν τῶν μουσικῶν ἐτελοῦντο καὶ γυμνικοὶ ἀγῶνες κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα.

³⁾ *Jahrbüch. f. Phil.* 1897, σ. 787.

⁴⁾ BCH, 1894, σ. 235. 1896, σ. 628 καὶ 631 καὶ Dittenberger, *Sylloge*² 305.

⁵⁾ Όρα καὶ P²-W. *Realencycl* ἀρθ. *Delphoi* σ. 2572 ἔξ.

⁶⁾ Πλουτ. Σύλλ. 12. 19. Διοδ. 38, 7 Πασ. 9, 7, 75 πρὸς. Ἀεφ. Ἐφ. 1910 σ. 248.

τείον· οἱ δὲ ἀμφικτύονες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς αἰτήσεως ταύτης ἰσοδυναμούσης πρὸς διαταγὴν. Μεταξὺ δὲ τῶν παραδοθέντων θησαυρῶν ἦτο καὶ ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Κροίσου ποτὲ ἀνατεθέντων 4 ἀργυρῶν «πίθων», ὅστις μάλιστα συνετριβή εἰς τεμάχια, ἵνα γίνῃ δυνατὸν νὰ μετακομισθῇ.

Τῷ δὲ 83 π. Χ. μεταξὺ τοῦ Ἀπριλίου καὶ τοῦ Ἰουνίου ἐπιδρομόντες οἱ Μαῖδοι, ἔθνος θρακικόν, ἐνέπρησαν τὸν ναὸν καὶ βεβαίως ἐληλάτησαν τὸ ἱερόν¹⁾· ἀναφέρεται δέ, ὅτι τότε ἠφανίσθη τὸ ἄσβεστον ἱερόν πῦρ μετὰ τοῦ βωμοῦ, καὶ πιστεύεται, ὅτι ἡ στέγη τοῦ ναοῦ καεῖσα κατέπεσε. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν εὐρίσκομεν νεώτερα τοῦ δ' αἰ. ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα οὔτε μανθάνομεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περὶ ἀνοικοδομήσεώς τινος τοῦ ναοῦ νεωτέρας, εἰκάζομεν, ὅτι ἡ καταστροφή δὲν θὰ ὑπῆρξεν ὑπερβολικῶς μεγάλη, θεραπευθεῖσα ἐκ τῶν ἐνότων ἔπειτα²⁾.

Ἄφ' οὗ χρόνου οἱ Ῥωμαῖοι ἐταπείνωσαν τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, τὸ δελφικὸν ἱερόν ἠκολούθησε τὴν τύχην τῆς ὅλης Ἑλλάδος πενομένης καὶ ἀποβαλούσης τὴν παλαιὰν εὐσέβειαν οὕτως, ὥστε οὐ μόνον ὁ πλοῦτος αὐτοῦ δὲν ἠϋξήθη ἀλλὰ καὶ ἐλάττωσις ἐπεγίνετο τῶν κεκτημένων θησαυρῶν³⁾. Ἡ δὲ ὑποστήριξις, ἣν παρέσχον αὐτοκράτορες τινες Ῥωμαῖοι καὶ δὴ ὁ Αὐγουστος⁴⁾, ἐξουδετερώθη ὑπὸ τινων σημαντικῶν σιλήσεων, ἃς ὑπέστη τὸ ἱερόν. Οὕτω ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Νέρων, ὅστις ἐπεσκέφθη τὸ μαντεῖον καὶ μετέσχε τῶν Πυθίων

¹⁾ Πλουτ. *Νομ.* 9. Ἀππιαν. Ἰλλ. 5 *Rhein. Mus.* 51, σ. 365 ἐξ. *Philologus*, 1895 σ. 367 ἐξ. καὶ σελ. 587 ἐξ. (Pomtow). Colin, *BCH*, 1898, σ. 149 ἐξ. *Jahreshefte d. oester. Inst.* 1906, σ. 201 (Reisch).

²⁾ Κατὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ἐβλάβη φαίνεται μετ' ἄλλων καὶ τὸ κιονόκρανον τοῦ ναοῦ, ὅπερ ἐτοποθέτησα πρὸ τοῦ Μουσείου ἐν δεξιᾷ τῷ εἰσιόντι. Αἱ ὀπαί, ἃς φέρει τὸ κιονόκρανον, δεικνύουσιν, ὅτι τοῦτο ἐξηκολούθησε νὰ εἶνε χρήσιμον ἐπιδιορθωθέν.

³⁾ Στράβ. 418.

⁴⁾ P.-Wissowa R.-E. ἀρθ. Delphoi σ. 2578.

κατὰ τὸ 67 μ. Χ.¹⁾ κατὰ τινας δὲ παραδόσεις κατεσκευάσε τὸν (κακῶς ἐπισκευασμένον) ναὸν λαμπρότερον, ἀπήγαγεν ἐκ τῶν Δελφῶν περὶ τὰ 500 ἀγάλματα²⁾ καὶ διένειμεν εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ τὸ ἱερὸν Κρῖσαϊον πεδίον³⁾. Ὁ Πλίνιος⁴⁾ ὅμως μαρτυρεῖ, ὅτι ὑπῆρχον ἔτι ἐνταῦθα περὶ τὰ τρισχίλια ἀγάλματα· καὶ ἡ περιγραφή δὲ τοῦ δελφικοῦ ἱεροῦ, ἦν ποιῆται ὁ Πausanίας ἐπισκεφθεὶς αὐτὸ πολλῶ ὕστερον (β' ἡμισυ τοῦ β'. μ. Χ. αἰ.), δεικνύει, ὅτι τοῦτο ἦτο εἰσέτι πλούσιον εἰς καλλιτεχνήματα, ἐν οἷς πολυαριθμώτατα ἦσαν τὰ ἀγάλματα, ἂν καὶ ὁ Πausanίας ἐξεπίτηδες οὐδένα ἀθλητικὸν ἦ ἐν γένει ἀγωνιστικὸν ἀνδριάντα ἀναφέρει⁵⁾.

Ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Νέρωνα κατασκευὴ τοῦ ναοῦ, καὶ ἂν εἶνε ἀληθὴς καὶ ὄντως ἀφορᾷ οἰκοδομικὰς ἐργασίας, φαίνεται ὅμως, ὅτι δὲν ἐθεράπευσε πάσας τὰς ἀνάγκας τοῦ ναοῦ. Διότι 17 ἔτη ὕστερον ὁ αὐτοκράτωρ Δομετιανός⁶⁾ ἐπεσκεύασεν αὐτόν, τὴν δ' ἐπισκευὴν ταύτην μαρτυρεῖ μεγαλογράμματος ἐπιγραφή χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ 84 μ. Χ. καὶ ἀποκειμένη νῦν ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ μουσεῖῳ⁷⁾. Ἡ φροντίς δέ, ἦν δεικνύουσιν οἱ αὐτοκράτορες οὗτοι πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ ἱερά, συμβιβάζεται πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐξεδήλωσαν οὗτοι διὰ διωγμῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Συνέβη δὲ ἐν γένει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐξέγερσις τις τῆς εὐσεβείας τῶν ὀπαδῶν τῆς παλαιᾶς θρησκείας ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸν χριστιανισμόν.

¹⁾ Ὁ Πλούταρχος ἦτο νεαρὸς ἀκροατὴς τοῦ Ἀμμωνίου τότε ἐν Δελφοῖς. "Ορα Πλουτ. de E, 1.

²⁾ Πaus. 10, 7, 1.

³⁾ Δίων Κασσ. 63, 4.

⁴⁾ H. N. 34. 36 πρὸβλ. Στράβ. 420.

⁵⁾ Πaus. 10, 9, 2. Athen. Mitteil. 1909, 56 ἐξ.

⁶⁾ Homolle BCH, 20, 717 Bourguet *De rebus Delphicis* etc. 65. Studniczka *Ber. d. Sächs. Akad.* 1907, 6.

⁷⁾ Ἐπιγραφή τις τοῦ 97-102 μ. Χ. εἶνε κεχαραγμένη ἐπὶ τινος μέρους τῆς ὑδρορροῆς τοῦ ναοῦ, τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ, ὅτι τοῦτο τὸ μέρος τοῦ ναοῦ εἶχεν ὑποστῆ ἰσχυρὰν βλάβην καὶ ἐπισκευάσθη τεθέντων μελῶν τινων ἀρχιτεκτονικῶν εἰς ἀχρηστίαν ἕνεκα τῆς βλάβης. Τὰ ὑλικά δὲ ταῦτα ἦσαν πρόχειρα, ὅτε ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφή. BCH 1896 σ. 720.

Ἀξιόλογος ὅμως εἶνε ἡ εὐνοια, ἣν ἐπέδειξαν πρὸς τοὺς Δελφούς ὁ Τραϊανός, ὁ Ἀδριανός καὶ οἱ Ἀντωνῖνοι. Ὁ Ἀδριανός μάλιστα ἐπεσκέφθη δις (125 καὶ 129 μ. Χ.) τοὺς Δελφούς¹⁾ καὶ δὴ συνοδευόμενος τὸ δεύτερον ὑπὸ τοῦ εὐνοουμένου αὐτοῦ νέου Ἀντινόου, οὔτινος, ἀποθανόντος τῷ 130 μ. Χ. καὶ ἀφηρωϊσθέντος, τὸ ἄγαλμα ἰδρυθὲν ἐνταῦθα εὐρέθη ἤδη καὶ ἀπόκειται ἐν τῷ μουσείῳ.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (α' ἡμισυ τοῦ β' μ. Χ. αἰ.) ὁ πλούσιος μαραθώνιος σοφιστῆς Ἡρόδης ὁ Ἀττικοῦ κατεσεύασε τὰ σωζόμενα λίθινα ἐδώλια τοῦ σταδίου²⁾.

Τὴν ὄψιν τῶν ἱερῶν τῶν Δελφῶν καὶ δὴ τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ β' αἰ. μ. Χ. περιγράφει λεπτομερῶς ὁ Πανσανίας ἐν τῷ δεκάτῳ βιβλίῳ αὐτοῦ³⁾. Τὸ βιβλίον τοῦτο συμπληρούμενον γενικῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ποιουμένου σποράδην λόγον περὶ Δελφῶν, οὗς ἐπεσκέφθη, καὶ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ κυριῶς τῷ ἐπιγραφομένῳ «Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν», εἶνε αἱ κυριώταται ἀρχαῖαι πηγαὶ περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν Δελφῶν⁴⁾.

Καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ γ' αἰ. μ. Χ. ἐπὶ Σεπτίμιου Σεβήρου ἢ Καρακάλλα ἀναφέρεται ὑπὸ ἐπιγραφῆς τινος, ἀποκειμένης ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ μουσείῳ, ἀνανεώσις τις τοῦ ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ὑπὸ τοῦ ὕπατιοῦ Γναίου Κλαυδίου Λεοντικοῦ, ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι

¹⁾ BCH, 20, σ. 721 ἐξ. Bourguet ἔ. ἀ. 69 ἐξ. BCH, 1911, 492 ἐξ.

²⁾ Πανσ. 10, 32, 1. BCH, 1877, σ. 409 Ἀρχ. ἐφημ. 1906, 169 ἐξ.

³⁾ Ὅσα τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Frazer, Pausanias I. Τὸ δέκατον βιβλίον τοῦ Πανσανίου ἐγράφη μετὰ τὸ 175-6 μ. Χ. Heberdey ἐν Arch. epigr. Mitt. Oest. 1890 σ. 191. Robert, Pausanias 270 Trendelenburg Pausan. Hellen. σ. 17.

⁴⁾ Οἱ τρεῖς «πυθικοὶ λόγοι» τοῦ Πλουτάρχου, ὁ ἐν τῷ κειμένῳ μνημονεύμενος, ὁ «περὶ τοῦ Ε' τοῦ ἐν Δελφοῖς» καὶ ὁ «περὶ τῶν ἐκλειπτότων χρηστηρίων» ἐγράφησαν ἐν τοῖς ἔτεσιν 95-100 μ. Χ. Pomtow ἐν Jahrb. für Phil. 1889 σελ. 549 ἐξ. — Ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ Ἴωνι εἶνε βεβαίως ποιητής, οὐχὶ δὲ τοπογράφος, ὡς ὁ Ἡλιόδωρος εἶνε μυθιστοριογράφος ἐν τοῖς Αἰθιοπικοῖς αὐτοῦ. Ὁ Στράβων δὲν γνωρίζει

αὕτη ἦτο μᾶλλον ἐπιδιόρθωσίς τις, ὑπερβολικῶς παριστανομένη ὡς ἀνανέωσις· διότι δὲν ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύωμεν, ὅτι τοῦ ἀνδρὸς τούτου προηγήθη βλάβη τις τοῦ ναοῦ ἄξια λόγου¹⁾.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ὁμοῦς ἐκτεινομένου τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευίματος ἐπὶ μᾶλλον, ἐλαττοῦνται οἱ πιστεύοντες εἰς τοὺς παλαιούς θεοὺς καὶ αἱ πηγαὶ τοῦ πλοῦτου τῶν παλαιῶν ἱερῶν, ἐν οἷς καὶ τὸ δελφικόν, στερεῖται κατ' ὄλιγον. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ μέγας, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ δ' αἰ. μ. Χ., ἀπάγει ἐκ Δελφῶν διάφορα καλλιτεχνήματα, ἐν οἷς πιθανῶς καὶ τὰ ἀγάλματα τὰ κοσμοῦντα τὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ, ὧν οὐδὲν ἴχνος εὗρέθη, ἵνα στολίση δι' αὐτῶν τὴν νέαν πρωτεύουσαν Κωνσταντινούπολιν²⁾.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης, οὗτινος ἡ πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρησκεῦμα στοργὴ καὶ εὐνοία εἶνε γνωστὴ, ἐμερίμνησεν ἀναμφιβόλως καὶ περὶ τοῦ δελφικοῦ ἱεροῦ. Ἡ παράδοσις ὁμοῦς³⁾ περὶ τοῦ δοθέντος εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτοῦ ὑπὸ τὸν Ὁρειβάσιον χρησμοῦ

*Εἶπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος ἀλλὰ
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην
οὐ παγὰν λαλέουσαν, ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ*

φαίνεται πεπλασμένη καὶ μαρτυρεῖ πενθίμως τὴν ἠθικὴν πτώσιν τοῦ δελφικοῦ χρηστηρίου, τὴν πενίαν καὶ τὴν σχετικὴν ἐγκατάλειψιν. Δὲν εἶνε δὲ ἀληθές, ὅτι ὁ ναὸς εἶχε καταπέσει ἢ ὅτι εἶχε παύσει ἐντελῶς τὸ μαντεῖον νὰ δίδῃ χρησμούς.

Τοῦ μαντείου τὴν ὀριστικὴν κατάλυσιν ἐπήνεγκεν ὁ Θεοδοσίος Α' ὁ Μέγας περὶ τὸ 394 μ. Χ.⁴⁾ ἀπαγορεύσας τοὺς ἀγῶνας καὶ τὴν ἀρχαίαν λατρείαν, ἐνισχύσας δὲ τὸν χριστιαν-

τοὺς Δελφοὺς ἐξ αὐτοψίας καὶ συμφέρει πολλάκις ἀσυμβιβάστους εἰδήσεις. Ὅρα καὶ Pauly-Wissowa Realencycl ἐν ἄρθρ. Delphoi σ. 2522 ἐξ.

¹⁾ Homolle *BCH*, 20, 727 ἐξ.

²⁾ Homolle ἔ. ἀ. σ. 729.

³⁾ Κεδρην. 532.

⁴⁾ Πρὸβλ. Ἐφημ. Ἀρχ. 1909, σελ. 117, σημ. 3.

νισμόν, ὅστις οὕτω ὑποσκελίζει τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ ἰδρύει ἐν Δελφοῖς, ἥδη ἀρχομένου τοῦ ε΄ αἰ., τὰς πρώτας χριστιανικὰς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν βασιλείαν Θεοδοσίου Β΄ (408 - 450) ἀκολουθοῦντος τὴν πολιτικὴν τοῦ προκατόχου.

Ἐἶνε ζήτημα, ἂν ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος μετεβλήθη εἰς ἐκκλησίαν χριστιανικὴν¹⁾. Ἡ ἀράνεια πάσης ἀρχιτεκτονικῆς μετασκευῆς αὐτοῦ, ὡς τοῦλάχιστον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς παρουσίας καταστάσεως τῶν ἔρειπίων, πείθει τινάς, ὅτι τοῦτο δὲν ἐγένετο, εἴτε διότι ἦτο καθ' ὑπερβολὴν μέγας ὁ ναὸς καὶ δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συντηρηθῇ διὰ τῶν ἀνεπαρκῶν μέσων τῶν παρεχομένων ὑπὸ τοῦ περιορισμένου κύκλου τῶν νεοφωτιστῶν πιστῶν, (οἱ Δελφοὶ ἀπὸ κέντρου μετέπεσον εἰς ἀσήμαντον σημεῖον τοῦ δημιουργηθέντος ἤδη νέου θρησκευτικοῦ κόσμου), εἴτε διότι ἐνωρὶς κατεστράφη ἢ ἔνεκα σεισμοῦ ἢ ἔνεκα ἄλλου τινὸς λόγου ὠρισμένους δὲν εἶνε οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς ταύτης. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ ε΄ αἰ. χρονολογοῦνται τὰ παλαιότατα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, τῶν περισυλλεχθέντων ἐν Δελφοῖς, ὧν πλεῖστα ἀπόκεινται ἐν τῇ πλατείᾳ καὶ τοῖς δωματίοις πρὸ τῆς κυρίας Α εἰσόδου τοῦ τεμένου τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅτι δὲ τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κτίρια παρημελήθησαν καὶ δὴ καὶ ἀστόργως ἐβλάβησάν τινα, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πολλῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μερῶν, ἅτινα ληφθέντα ἐξ αὐτῶν²⁾ καὶ μετασχηματισθέντα ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς. Πλεῖστα λοιπὸν τούτων τῶν μερῶν εὐρέθησαν κατὰ τὸν χώρον τῶν ἔρειπίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ ἐντελῶς ἡ γνώμη, ὅτι ἴσως οὗτος μετεποιήθη εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν.

Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ τεμένου ἢ περὶ αὐτὸ μεταξὺ τόσων διασωθέντων ἀρ-

¹⁾ BCH. 23, σ. 206 ἐξ. (Laurent). *Sitzungsber. der Bayer. Akad.* 1907 σ. 244 σημ. (Pointow).

²⁾ BCH. 20, 720.

χαιοτέρων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν ἐρειπίων εὐρέθησαν θεμέλια χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ διὰ ἀξίας τὰ βαστάσει κόσμον μαρμάρων, οἷος ὁ ἀνευρεθεὶς. Εἰς τοῦτο δὲ πρέπει νὰ προσθέσωμεν πρῶτον, ὅτι οὐδὲν ἀσφαλὲς λείψανον χριστιανικὸν εὐρέθη ἐκ παραθύρων ἐκκλησίας, ὅπερ ἐνισχύει τὴν γνώμην, ὅτι ἀρχαῖόν τι κτίριον ἄνευ παραθύρων ἦτο ἐκκλησία, καὶ δεύτερον ὅτι ὑπὸ τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ ἐν τῇ σχηματισθείσῃ ἐπὶ τῆς Ἄλω προσχώσει παρὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν εὐρέθη χριστιανικὸν νεκροταφεῖον, εἶνε δὲ γνωστόν, ὅτι τὰ χριστιανικὰ νεκροταφεῖα κεῖνται πάντοτε πλησίον ἐκκλησίας τινός. Καὶ ὁ Θεοδοσίος δέ, ὅστις μετὰ τὸς βιαιότητος κατέλυσε τὸ ἀρχαῖον θρησκείμα, θὰ εἶχε πάντως τὸ θάρρος καὶ τὴν φροντίδα νὰ μεταβιβάσῃ τὸν ναὸν εἰς τοὺς χριστιανούς. Τελεία ἐγκατάλειψις οὕτω σπουδαίου ναοῦ θὰ ἦτο τοῦλάχιστον παράδοξος, ὡς θὰ ἦτο παράδοξον νὰ στρέφηται πᾶσα ἡ προσπάθεια τοῦ αὐτοκράτορος τούτου εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν ἀρχαίων θεῶν ἰδίᾳ ἐν τοῖς πανελληνίοις κέντροις, νὰ μένωσι δὲ οἱ ἀρχαῖοι μεγαλοπρεπεῖς ναοὶ τῶν κέντρων τούτων ἄχρηστοι ἢ εἰς χεῖρας τῶν ὑπολειπομένων ὀλίγων καὶ ἐπτοημένων ἀντιχριστῶν. Ἐν Δελφοῖς δέ, φαίνεται, ἦτο ἐπίσκοπος ὁ ἐν τινι ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος Παντ[ι]μιανός¹⁾ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς πρώτης ἐγκαθιδρύσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνταῦθα.

Ἄλλ' ἂφ' οὗ ἡ πανελληνίως λατρεία εἶχε παύσει ἤδη νὰ κομίζῃ τὰς εὐσεβεῖς εἰσφορὰς εἰς τὸ μαντεῖον, οἱ δὲ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου δὲν παρείχον πλέον, ἦν κατ' ἀρχὰς τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἶχον ἐπιδείξει πρὸς αὐτὸ πιθανὴν εὐνοίαν χάριν καταπολεμήσεως τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, καὶ ἂφ' οὗ οἱ κάτοικοι, οἱ ἀποζῶντες πάλαι ἐκ τῶν ἐν τῷ ἱερῷ ἀξιωματῶν καὶ ἐκ τῶν συρρεόντων ξένων²⁾ καὶ ὄντες σχεδὸν ἀκτῆμονες ἕνεκα τῆς καθιερώσεως τῆς περὶ

¹⁾ Ὁ Laurent BCH, 23, 274 συμπληροῦ ἐσφαλμένως, νομίζω Παντ[ι]μιανός.

²⁾ Πρβλ. Ὑμν. Ἀπόλ., Πύθ. 354, Ἄθην. 4, 173, Ἡλιόδ. Αἰθ. 2, 27.

τοὺς Δελφοὺς γῆς, ἦν πολλάκις εἶχον καταπατήσει¹⁾, παρέμειναν ἄνευ πόρων πλούτου καὶ ἀήθεις πρὸς ποικιλίαν ἀσχολημάτων ἐν τῇ βραχάδει πατρίδι, πενία κατέλαβε τὴν πόλιν, καταπεσοῦσαν εἰς ἀφάνειαν ἤδη ἀπὸ τοῦ ζ' αἰ. Ἐκτοτε δὲν ἀπαντῶμεν ἐν Δελφοῖς πλοῦτόν τινα μαρτυρούμενον ὑπὸ ἀρχιτεκτονικῶν λευφάνων τῆς τέχνης.

Τὸ ὄνομα τῶν Δελφῶν ἑξαφανίζεται κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς καὶ πτωχοὺς τούτους χρόνους, ἀντικαθιστάμενον ὑπὸ τοῦ ὀνόματος *Καστρί*. Φαίνεται δέ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο καθιερώθη ἐκ τοῦ βυζαντιακοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ἴσως πρὸς ἄμυναν κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ βαρβάρων σλαύων κατὰ τὸν ζ' καὶ θ' ἢ καὶ ιδ' αἰ.²⁾ Τούτου τοῦ τείχους λείψανα σφύζονται τὸ μὲν ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς ὑπεράνω πρὸς Β. τῆς Πυλαίας (ἐνθα καὶ τὸ τεῖχος τοῦ Φιλομήλου), τὸ δὲ ὑποκάτω καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ γυμνασίου μέχρι τοῦ ὑπερκειμένου βράχου τῶν Φαιδριάδων.

Οἱ σεισμοί, οἱ βράχοι, οἱ καιροὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι συνέπληρωσαν βαθμηδὸν τὴν καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων κτιρίων τῶν Δελφῶν, ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων, κατακαλυφθέντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ παχέος στρώματος χωμάτων, ὑπῆρχεν ἐξηπλωμένον τὸ μικρὸν καὶ ἀφανῆ βίον διαγαγὸν χωρίον Καστρί.

Διάφοροι περιηγηταὶ κατὰ διαφόρους χρόνους ἀπὸ τοῦ ιε' αἰ. ἐπεσκέφθησαν αὐτὸ³⁾ καὶ ἀντέγραψαν τῆδε κάκεισε ἀποκειμένας ἐπιγραφάς, ἔγραψαν δὲ καὶ τινες τοπογραφικὰς σημειώσεις. Κατὰ τὸν ιθ' αἰ. ὅμως εἰς ἐπιστημονικωτέραν ἔρευναν ἐπεδόθησαν κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ ἄγγλος ἀξιωματικὸς Leake (1806)⁴⁾ ὁ γερμανὸς Thiersch (1840)⁵⁾ καὶ δὴ ὁ ἐν Ἑλλάδι ἐγκατασταθεὶς μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασι-

¹⁾ BCH, 27, 1903 σ. 104 ἐξ. (Colin).

²⁾ Ὅρα Caron ἐν BCH, 1897 σ. 26-39.

³⁾ Ὁ Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος (Cyriacus Angonitanus) τῷ 1436, ὁ Spon καὶ ὁ Wheler τῷ 1676, ὁ Chandler τῷ 1766, ὁ Dodwell τῷ 1805, ὁ Holland τῷ 1812, ὁ Gell τῷ 1819 καὶ ἄλλοι.

⁴⁾ *Travels in northern Greece* 1835.

⁵⁾ *Abhandl. der Münch. Akad.* III,

λείου γερμανὸς Ulrichs (Οὐλερῖχος), γενόμενος καὶ καθηγη-
τῆς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου¹⁾.

Πρῶτος ὅμως ὁ γερμανὸς Κ. Otfried Müller, συνο-
δευόμενος ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἑρνέστου Κουρτίου τοῦ
ἀνασκάψαντος ἔπειτα τὴν Ὀλυμπίαν, ἐπεχείρησε τῷ 1840
καὶ μικρὰς ἀνασκαφάς²⁾. Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἠκολούθησαν
μετὰ τὴν εἰς Δελφούς ἐπίσκεψιν τοῦ Chenavard³⁾ τῷ
1860-1 οἱ γάλλοι Wescher καὶ Foucart⁴⁾, ἐταῖροι τῆς ἐν
Ἀθήναις γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς, καθορίσαντες, ὅτι
τὸ κατάγραφον πολυγωνικὸν ἀνάλημμα εἶνε ἀνάλημμα τοῦ
ναοῦ, τῷ 1880 ὁ γάλλος Houssoulier ἀποκαλύψας τὴν στοάν
τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ πλησίον μέρος τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ⁵⁾ καὶ
μετ' αὐτὸν ὁ γερμανὸς Pomtow τῷ 1887 εὐρῶν τὴν εἴσο-
δον τοῦ τεμένους⁶⁾.

Ἄλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ 1861 ἡ Ἑλλ. Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία
εἶχε στρέψει τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τοὺς Δελφούς, φιλο-
δοξοῦσα νὰ ἀνασκάψῃ αὐτούς. Μετὰ τὸν σεισμόν μάλιστα
τοῦ 1870 καταστρέψαντα πάσας τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου, ἐνό-
μισε τὸν χρόνον εὐθετον πρὸς μετατόπισιν τούτου καὶ ἀνα-
σκαφὴν καὶ προέβη πρὸς τὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς χωρικοὺς εἰς
διαπραγματεύσεις, αἵτινες, μετὰ τινὰς δυσχερείας ὑπερνικη-
θείσας, ἐφαίνοντο καλῶς προχωροῦσαι μέχρι τοῦ 1879, ὅτε
καὶ οἰκίας τινὸς ἀγορὰ εἶχε συντελεσθῆ καὶ ἡ Κασταλία εἶχεν
ἀνασκαφῆ (1878) διὰ τοῦ Σ. Δραγοῦμη καὶ τοῦ Καστόρχη⁷⁾.

¹⁾ *Reisen und Forschungen in Griechenland* I 1840, II 1863.

²⁾ E. Curtius, *Anekdotia Delphika* (Berlin) 1843.

³⁾ *Voyage en Grèce* 1849 καὶ 1858.

⁴⁾ Wescher et Foucart, *Inscriptions recueillies à Delphes*,
Paris, 1863, Foucart, *Memoire sur les ruines et l'histoire de Del-
phes* 1865 κ. ἄ.

⁵⁾ Ἐντεῦθεν ἐξεδόθησαν ἐπιγραφαὶ ἐν BCH, 1881-83 καὶ 1893.

⁶⁾ Τῷ 1889 ἐξέδωκεν ἐν Βερολίνῳ *Beiträge zur Topographie
von Delphi*. Ὅρα καὶ *Fasti delphici* ἐν *Jahrbücher für Phil.*
1889, 1894, 1897 καὶ *Philologus* 1889.

⁷⁾ Εὐθ. Καστόρχη *Ἱστορ. Ἐκθ. τῶν πράξεων τῆς Ἀρχ. Ἐται-
ρείας ἀπὸ τοῦ 1837-1879* σ. 82 ἔξ. Ἀθηναίου τ. Ζ' 202 ἔξ. Καθα-
δία, *Ἱστ. τῆς Ἀρχ.* Ἐτ. 73.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἡ γαλλικὴ σχολὴ πεισθεῖσα περὶ τοῦ πλούτου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τούτου χώρου ἐνήργει¹⁾ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ διὰ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς Παύλου Foucart καὶ ἐπέτυχε τῷ 1882 τὴν σύναψιν συμβάσεως μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' ἡ σύμβαισις αὕτη ἔμεινεν ἀψήφιστος, ἐθουλήθη δὲ ἀνάληψις τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Δελφῶν ὑπὸ τῶν γερμανῶν. Τῷ 1887 συνήφθη δευτέρα σύμβαισις μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Γαλλίας μὴ ἐπικυρωθεῖσα ὅμως καὶ αὕτη, τῷ δὲ 1889 ἐπεξητήθη ἀνεπιτυχῶς ἄδεια πρὸς ἀνασκαφὴν τῶν Δελφῶν ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν. Τῷ 1891 γενομένου διευθυντοῦ τῆς Γαλλικῆς σχολῆς τοῦ Θεοφίλου Homolle ἐκυρώθη δεόντως ἡ συναφθεῖσα τῷ 1887 σύμβαισις²⁾.

Συμφώνως πρὸς τὴν σύμβαισιν ταύτην καὶ ὑπὸ τὴν ἀκάματον καὶ διατελῆ διεύθυνσιν τοῦ κ. Homolle ἡ γαλλικὴ σχολὴ προέβη εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν Δελφῶν διὰ δα-

¹⁾ Michaelis *die arch. Entdeckungen* σελ. 123 ἔξ.

²⁾ «Περὶ κυρώσεως συμβάσεως περὶ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν Δελφοῖς.

Νόμος Αἴθ. ΟΔ'.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισάμενοι ὁμοφώνως μετὰ τῆς Βουλῆς, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν.

*Α ρ θ ρ ο ν 1.

Ἡ μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Γαλλίας συνομολογηθεῖσα καὶ ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Ἰανουαρίου (4 Φεβρουαρίου) 1887 ὑπογραφείσα σύμβαισις ἐξ ἄρθρων ὁκτώ περὶ ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν ἐν Δελφοῖς, ἧς τὸ κείμενον ἔπεται ἐν μεταφράσει, ἔχει πλήρη καὶ νόμιμον ἰσχύν.

*Α ρ θ ρ ο ν 2.

Χάριν τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἀπαλλοτριοῦνται ὑποχρεωτικῶς λόγῳ δημοσίας ἀνάγκης τὰ οἰκοδόμηματα καὶ τὰ ἄλλα ἀκίνητα κτήματα τοῦ χωρίου τῶν Δελφῶν, ὡς καὶ τὰ ἐν τῷ ἀνασκαπτῷ χώρῳ κείμενα, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου ΣΞΓ' τοῦ 1867 περὶ ὁδοποιίας, ὡς ἐτροποποιήθη διὰ τῶν νόμων ΑΧΜΒ' τοῦ 1888 καὶ ΑΩΖ' τοῦ 1891 περὶ ἀπαλλοτριώσεως τῶν ὑπὸ σιδηροδρόμων καταλαμβάνομένων γαιῶν καὶ κτημάτων.

ΣΥΜΒΑΣΙΣ

Περὶ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν Δελφοῖς.

Αἱ κυβερνήσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου καὶ τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ἐπιθυμοῦσαι νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἐκ συμφώνου ἀρχαιολογικὴν

πάνης 750,000 φρ., εἰς ἃ ἡ μὲν Ἑλλην. κυβέρνησις πλὴν ἄλλων δαπανῶν προσέθηκεν 60,000 δραχ. διὰ τὴν ἀπαλλοτριώσιν τοῦ χωρίου Καστρί, ὃ δὲ αἰδίδιμος Ἀνδρέας Συγγρός ἀνασκαφὴν ἐν Δελφοῖς καὶ ἀποφασίσασι νὰ συνάψωσιν σύμβασιν ἐπὶ τούτῳ, συνέθεντο τὰ ἐπόμενα:

Ἄρθρον 1.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις παραχωρεῖ τῇ Γαλλικῇ ἀποκλειστικῶς τὴν ἄδειαν, ὅπως ἀνασκάψῃ ἐν Δελφοῖς ἐπὶ πενταετίαν.

Ἡ θέσις τῶν ἀρχαίων περιβόλων, ὡς καθορισθῆσεται ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς Διευθίνσεως τῆς ἐν Ἀθῆναις Γαλλικῆς Σχολῆς, ἀποτελεσεῖ τὸ σύνολον τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἄρθρον 2.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀναδέχεται ἐκ τῶν πρὸς ἀπαλλοτριώσιν δαπανῶν ποσὸν μέχρις ἐξήκοντα χιλιάδων φράγκων.

Ἄρθρον 3.

Ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἀναδέχεται τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἐκτελέσῃ τὴν ἀνασκαφὴν, αὐτὴ ὑφισταμένη τὰς δαπάνας αὐτῆς.

Ἡ Ἑλλάς ἔσται κυρία πάντων τῶν προελευσμένων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς καλλιτεχνιμάτων, ἀρχαιοτήτων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων.

Τῶν ἀπαλλοτριωθησομένων κτημάτων ἡ κυριότης θέλει ἀνήκει εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος.

Ἄρθρον 4.

Ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις θέλει ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ λαμβάνειν ἀποτυπώματα καὶ ἐκμάγματα πάντων τῶν ἀντικειμένων, ὅσα ἢ ἀνωτέρω ἀνασκαφῇ ἤθελεν ἀποκαλύψει. Ἡ διάρκεια τοῦ ἀποκλειστικοῦ αὐτοῦ δικαίουματος ἔσται πενταετής, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς εὐρέσεως ἐκάστου ἀντικειμένου.

Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις θέλει ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα δημοσιεύσεως τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἄρθρον 5.

Ἡ Γενικὴ Ἐφορὰ τῶν ἀρχαιοτήτων δύναται νὰ τάξῃ εἰδικὸν ἐπιτροπὸν πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν ἔργων τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἄρθρον 6.

Ἡ προκειμένη σύμβασις θέλει ἰσχύσει ἐπὶ δέκα ἔτη, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐγκριθῇ ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας.

Ἄρθρον 7.

Ἐκατέρω τῶν Κυβερνήσεων ὑποχρεοῦται νὰ ὑποβάλῃ τὸ ταχύτερον τὴν παροῦσαν σύμβασιν εἰς τὴν ἐγκρισιν τῆς οἰκείας νομοθετικῆς ἐξουσίας.

Ἄρθρον 8.

Ἡ παροῦσα σύμβασις κυρωθῆσεται, αἱ δὲ ἐπικυρώσεις ἀνταλλαγῆσονται ἐν Ἀθῆναις ὡς οἷόν τε τάχιν.

Πρὸς πίστωση τῶν ἀνωτέρω, ἔβηεν μὲν ὁ κ. Στέφανος Δραγούμης

περὶ τὰς 150 χιλ. δραχ.) διὰ τὴν κτίσιν τῶν δύο περὺγων τοῦ μουσείου, καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων 35,000 δραχ. διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων²⁾.

Ἀντὶ δραχμῶν 250,000 ἠγοράσθη τὸ χωρίον Καστρὶ καὶ ἐκτίσθη δυτικώτερον ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐφ' ἧς κεῖται νῦν, εἶτα δὲ ἀπεκαλύφθησαν βαθμηδὸν τὰ ἀρχαῖα ἐρεῖλια τοῦ τεμένουσ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ σταδίου, τοῦ Γυμνασίου καὶ τελευταῖον ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ἐνθεν δὲ ὁ κόμης Μοντολόν, ἐκτακτὸς ἀπεσταλμένος καὶ πληρεξούσιος ὑπουργὸς τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας ἐν Ἀθήναις, ἔχοντες τὴν προσηκούσαν ἐντολὴν παρὰ τῶν ἰδίων Κυβερνήσεων, ὑπέγραψαν τὴν σύμβασιν ταύτην καὶ ἐπέθετο τὰς ἰδίας σφραγίδας.

Ἐγένετο ἐν Ἀθήναις εἰς διπλοῦν τῆ 23 Ἰανουαρίου (4 Φεβρ.) 1887.

Σ. Δραγούμης
Μοντολόν.

Ἐπαρὼν νόμος, ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ παρ' Ἡμῶν σήμερον κυρωθεὶς, δημοσιευθήτω διὰ τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως» καὶ ἐκτελεσθήτω ὡς νόμος τοῦ Κράτους.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 13 Ἀπριλίου 1891.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Α. Δεληγιώργης.

Ἐθεωρήθη καὶ ἐτέθη ἡ μεγάλη τοῦ Κράτους σφραγίς.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 4 Μαΐου 1891.

Ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργὸς
Ἀλέξ. Θ. Ζαΐμης.

¹⁾ Ἀκριβέστερον εἶπεν ὁ Συγγραφεὺς εἶχεν ὑποσχεθῆ τῷ κ. Homolle νὰ δώσῃ 3 χιλ. λίρας, ἃς ὁμοῦ δὲν ἀνέγραψεν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ σύζυγος αὐτοῦ κ. Ἰφιγένεια Συγγραφεῦς ἐπλήρωσε τὰς 3 χιλ. λίρας, ἰσοδυναμούσας τότε πρὸς 130 χιλ. δραχ. περίπου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δαπάνη ὑπερέβη τὸν προϋπολογισμόν τοῦ ἔργου, ἡ κυρία Συγγραφεῦς κατέβαλεν ἐξ ἰδίων ἐτέρας 20 χιλ. δραχ.

²⁾ Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1902 ὁ κ. Homolle προέτεινε τοῦτο δι' ἀναφορὰς πρὸς τὸν φιλόπολιν Δήμαρχον Ἀθηναίων κ. Σ. Μερκούρη, ὅστις ἐμφορῶς καὶ προθυμότατα ἐνεστερνίσθη τὴν πρότασιν, ψηφισθεῖσαν δημοθῆμως ὑπὸ τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Ἀθηναίων κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 27 Ἰανουαρίου 1903. Ἡ ἐργασία ἤρξατο ἀμέσως ἀνατεθεῖσα τῷ γάλλῳ κ. Replat. Μὴ ἀρκέσαντος τοῦ πρώτου ψηφισθέντος ποσοῦ τῶν 20 χιλ. δραχμῶν, ἐψηφίσθησαν ἕτερα 15 χιλ. κατὰ Μάρτιον τοῦ 1905. Ἡ ἀποπεράτωσις τοῦ ἔργου ἐωρτάσθη τῆ 25 Σεπτεμβρίου 1906 ἐν Δελφοῖς. Πρὸβλ. καὶ *Comptes rendus de l'Académie des inscript. et belles lettres* 1903 σ. 103 1906 σ. 531. *Congrès international d'archéol.* Athènes 1905 σ. 167 ἔξ. (Homolle).

τοῦ τεμένουσ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς (1891)¹⁾. Δὲν ἀνεσκάφη ἡ Πυλαία καὶ τὰ πλεῖστα μέρη τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἅτινα περιεζώννουν σχεδὸν πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐπίσημα κέντρα τῶν ἀρχαίων Δελφῶν.

Συνεργάται τοῦ κ. Homolle ἀντάξιοι τοῦ θερμουργοῦ παραδείγματος αὐτοῦ ἐγένοντο πολλοὶ νεαροὶ τότε ἐταῖροι τῆς γαλλικῆς Σχολῆς, ἐπιφανεῖς δελφολόγοι νῦν, ὧν τὰ μελετήματα συναντᾶ τις εἰς τὰς σελίδας τοῦ παρόντος βιβλίου. Ἀρχιτέκτων καταστρώσας τὸ σχέδιον (Πίν. IV) τοῦ τεμένουσ τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ὁ Tournaire²⁾.

Τὰ εὐρήματα ἦσαν ἀπροσδοκῆτως δαφιλιῆ καὶ σημαντικά, μάλιστα δὲ αἱ ἐπιγραφαί, ἀνερχόμεναι εἰς ἀριθμὸν ἀνώτερον τῶν 5.000, εἰς ἃς προσθετέον 1100, γνωστὰς ἤδη πρότερον, καὶ τὰς ἐκάστοτε ἀνευρισκομένας νῦν³⁾. Μέρουσ αὐτῶν ἐδημοσιεύθη ἤδη προσωρινῶσ ἐν δυσσαριθμητοῖσ ἀρθροῖσ καὶ βιβλίοσ, κυρίωσ δ' εἰς τὸ Περιοδικὸν τῆσ ἐν Ἀθῆναισ Γαλλικῆσ Σχολῆσ *Bulletin de Correspondance Hellénique*: συντομώτεραι δὲ ἀναγγελία τῶν εὐρημάτων κείνται καὶ ἐν ἄλλοισ περιοδικοῖσ ὡσ ἡ *Revue des études Grecques* τὰ *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles lettres* κλ. Ἦδη ἐκδίδεται πολύτομον τὸ ὀριστικὸν δημοσίευμα περὶ τῶν δελφικῶν ἀνασκαφῶν (*Fouilles de Delphes*) τεθέντων πρώτων εἰς κυκλοφορίαν τῶν ἀναγκαίων πινάκων καὶ δημοσιευθέντων καὶ 7 τευχῶν: ὑπὸ τοῦ Perdrizet (τόμ. V μικροτεχνήματα ἐκ πηλοῦ καὶ μετάλλων), Homolle (τόμ. IV, τευχ. I γλυπτὰ ἔργα), Bourguet καὶ Colin τόμ. III τεύχη I, II, III ἐπιγραφαί).

¹⁾ *Comptes rendus de l'Académie* 1900 σ. 487. 1901 σ. 638. 1902 σ. 241.

²⁾ Δυστυχῶσ τὸ σχέδιον τοῦτο δὲν περιλαμβάνει πάντα τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ τεμένουσ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνασκαφέντα κτίσματα: ἐν τούτοισ δὲ εἶνε πολλὰ ἀξιολογώτατα. Λεπτομέρειαί τινεσ δύνανται διὰ μικρᾶσ ἀπασχολήσεωσ μηχανικοῦ τινοσ νὰ συμπληρωθῶσιν ἢ διορθωθῶσιν εὐκόλωσ. Μικράσ τινεσ μεταβολὰσ ἐπήνεγκον αὐτόσ.

³⁾ Πρ6λ. *Berl Phil. Woch.* 1899 σ. 249 ἐξ.

Β'. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ (Πίν. I),

Εἰς τὸ Α ἄκρον τοῦ σημερινοῦ χωρίου τῶν Δελφῶν (*Καστρί*) ἐντὸς τῶν βράχων παρὰ τὴν ἐκεῖ κρήνην ἀριστερὰ τῆς εἰς Ἀράχωβαν ἀμαξιτοῦ εἶναι διάφοροι λαξευτοὶ τάφοι, ὧν ἡ σειρὰ ἐξακολουθεῖ εἰς μεγάλην ἔκτασιν πρὸς ΒΔ, ὡς βαίνει ὁ κρημνὸς τοῦ βράχου. Οἱ ῥωμαϊκοὶ οὗτοι τάφοι μετ' ἄλλων παλαιοτέρων ¹⁾, καταστραφέντων ἤδη, ἀπετέλουν τὴν Δ νεκροπόλιν τῶν Δελφῶν. Ἐκείνο δὲ αἱ νεκροπόλεις τὸ πάλαι ἔξω τῶν πόλεων.

Ἡ ἐκ τοῦ δεξιοῦ χεῖλους τῆς ὁδοῦ θεὰ πρὸς Δ (εἰκ. 1) εἶναι μεγαλοπρεπής. Δεξιὰ ὑψοῦται ὁ Ἔλατος, ὑπὸ τοὺς Α πρόποδας τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκτισμένη ἡ Ἀμφισσα, πόλις ἐπιφανεστάτη ποτὲ τῶν Ὀζολῶν ἢ Ἐσπερίων Λοκρῶν (ὄρατὴ ἐν μέρει ἔξωθεν τοῦ Α ἄκρου τοῦ χωρίου), εἰς οὓς ἀνήκον καὶ αἱ πρὸς τὴν θάλασσαν Ν κατερχόμεναι παραφυάδες τοῦ ὄρους αἱ σχηματίζουσαι τὸν πλησίον κόλπον τῆς Ἰτέας καὶ τὸν τοῦ Γαλαξειδίου πρὸς Δ περαιτέρω, ἀμφοτέρους τούτους μέρη τοῦ μείζονος *Κρῖσαίου κόλπου*. Εἰς τὸν πρῶτον κόλπον διακρίνεται ἡ Ἰτέα, εἰς δὲ τὸν δεύτερον ἀποκρύπτεται τὸ Γαλαξειδίον (Οἰάνθεια) ὑπὸ τῆς ἔμπροσθεν ὑψουμένης *Κίρφως*, ἣτις καλύπτει ἐντεῦθεν τῆς Ἰτέας καὶ τὴν θέσιν τῆς

¹⁾ Ἐκ τούτων προέρχεται τὸ πόρινον σῆμα τοῦ ἡρίου (ιδιωτικοῦ οἰκογενειακοῦ τάφου), ὅπερ εἶχε κτισθῆ διὰ τὸν Ἀρχέδαμον τὸν υἱὸν τοῦ Πυθέα τὸν Σελινόυντιον. Ἀπόκειται δὲ τὸ σῆμα τοῦτο ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ μουσεῖῳ. Ὅρα *Pomtow Beil. z. Top. v. Delphi* πίν. XI. ἀρ. 28, πίν. X, ἀρ. 26 (=σελ. 121, 13) καὶ πίν. XIV ἀρ. 45-46. Bechtel *Gr. Dialektinschr.* 3044.

ἀρχαίας Κίρφρας (νῦν *Ξηροπήγαδο* ἢ *Ἄγ. Νικόλαος*), ἐπινείου ποτὲ τῶν Δελφῶν.

Πέραν τῆς θαλάσσης φαίνονται ἀχλυώδη ἢ χιονοσκεπῆ τὰ ὄρη τῆς Πελοποννήσου ἢ Κυλλήνη (Ζίρια), τὰ Ἄρρανια (Χελμός) καὶ ὁ Ἐρύμανθος (ᾠλωνός).

Ἡ Κίρφρις (*Ξηροβοῦνη*) εἶναι παρώρεια τοῦ Παρνασοῦ καλύπτουσα τὴν θεάν πᾶσαν ἔμπροσθεν (N) καὶ ἀριστερὰ (NA), ἀλλὰ σχηματίζουσα μεγαλοπρεπῆ χαράδραν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν. Ὁ Πλειστός ποταμὸς (*Ξηροπόταμος*) διαρρέει τὴν χαράδραν, εὐθαλῆς δὲ ἔλαιων¹⁾ ἀκμάζει ἐκατέρωθεν καὶ ἐν τῇ κοίτῃ τούτου ἐκβάλλον οἶονεὶ καὶ οὗτος ὡς γιγαντώδης δενδρόφυτος ποταμὸς εἰς τὸν μεῖζονα ἔλαιῶνα τοῦ εὐφορωτάτου καὶ περιφήμου ἐν τῇ ἱστορίᾳ Κρυσαιῶν πεδίου. Τὸ πεδῖον τοῦτο ὡς καὶ ὁ προκείμενος κόλπος τῆς θαλάσσης ἔλαβον τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐκ τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς ποτὲ πόλεως Κρόσης (σελ. 9 ἐξ.), ἣτις ἔκειτο ἐπὶ τοῦ προβλήτου βραχώδους λόφου, ὅστις προχωρεῖ πρὸς τὸ πεδῖον ὡς χερσονησοειδὲς ἀκρωτήριον, ὀλίγον χαμηλότερα τοῦ χωρίου *Χρυσῶν*, οὗτινος ὀλίγας οἰκίας καὶ τὸ κυπαρισσόφυτον νεκροταφεῖον διακρίνεται ἐκ τῆς θέσεως ταύτης. Ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου περὶ τὸ ἐκεῖ κείμενον ἐκκλησίδιον εἶνε λείψανα τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἄξιόθεατον ὅμως εἶναι τὸ πελασγικὸν τεῖχος αὐτῆς, οὗτινος ἡ γραμμὴ (πάχ. 6,40 μ.) ἀρχομένη ἄνω τοῦ Πλει-

¹⁾ Ἐλαῖαι ἀναφέρονται ἐν Δελφοῖς τὸ πρῶτον ἐν *Wescher Monument. bilingue de Delph.* σ. 99 καὶ σ. 56 στ. 42, καλούμεναι μάλιστα «παλαιαί». Ἄλλ' εἶνε δένδρον πανάρχαιον ἐν Ἑλλάδι· πυρῆνες ἐλαιῶν εὐρέθησαν ἐν τάφοις μυκηναϊκοῖς (*Ἐφ. Ἀρχ.* 1888 σ. 136 πρὸς. Τσοῦντα *Μυκῆν.* 248, 52 *Ἐφ. Ἀρχ.* 1889, 152· 1891, 15 ἐξ.). Περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ δένδρου ἐν Κρήτῃ ὄρα von Duhn *Archiv f. Rel. — Wiss.* 1909, 164· ἐν δὲ τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Κνωσοῦ ἔχομεν τὸ παλαιότατον ἐλαιοτριβεῖον BSA, VII, 82 ἐξ. Ἐν Ἀττικῇ αἱ ἐλαῖαι ὑπῆρχον ἀσφαλῶς ἐπὶ Σόλωνος καὶ Πεισιστράτου (Γ. Μπάρτ *Ἀθηνᾶ* 1905, 166 ἐξ.), ἀλλὰ πρέπει νὰ ἦσαν πολὺ παλαιότεραι, διότι εἶνε τὸ κατ' ἔξοχὴν δένδρον τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἐν Δελφοῖς ἐκαλλιεργεῖοντο πάντοτε, εἰ καὶ δὲν ἦσαν ἴσως τόσον διαδεδομένα ὅσον σήμερον (ὄρα καὶ Neumann-Partsch *Phys. Geogr.* 412-413).

στοῦ ἐντεῦθεν τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου κειμένου ἐκκλησιδίου παρὰ τὸ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρηνοῦ λευκάζον μικρὸν προσιανητάριον, βαίνει οἰονεὶ πρὸς τὸ χωρίον Χρισόν.

Εἰς ἀπόστασιν 70 βημάτων περίπου περαιτέρω ἀπὸ τῆς εἰρημένης δελφικῆς κρήνης ἡ ὁδὸς κάμπτεται πρὸς τὰ ἀριστερά. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ βράχος προεξετείνεται ἄλλοτε περισσότερο καὶ ἀπεστένου τὴν ὁδόν. Πρὸ τούτου τοῦ στενοῦ πιθανῶς ἐγένετο (173 π.Χ.) ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ βασιλέως τῆς Περγάμου Εὐμένους ὑπ' ἀνθρώπων σταλέντων ὑπὸ τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περσέως. Οἱ δολοφόνοι προσέβαλον ἄνωθεν τοῦ βράχου τὸν βασιλέα, ὅστις τετρωμένος ἐσώθη ῥιφθεὶς κάτωθεν τῆς ὁδοῦ¹⁾.

Ὑπὸ τὴν ὁδὸν χαμηλὰ ὁ βράχος βαίνει πρὸς τὸν Πλειστόν κατακορύφως κρηνωδῆς πρὸς Δ, ἡ δὲ κορυφογραμμὴ αὐτοῦ ἦτο φαίνεται ὄριον τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν ὄχυρόν, συνεχίζον τὸ τεῖχος τοῦ Φιλομήδου, ὅπερ κατήρχετο ἄνωθεν τῆς νῦν ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ καὶ οὐτινος σφίζονται λειψανά τινα πρὸς Β μακρὰν αὐτῆς ἢ πρὸς Δ καὶ πλησίον τοῦ σταδίου²⁾. Ὁ περίβολος τῆς πόλεως ἦτο εὐρύτερος τοῦ καταρρημένου χώρου αὐτῆς· διερχόμενος δὲ πρὸς Α εἰς τὸν ἀπέναντι ἔλαιῶνα (εἰκ. 2) ἀνήρχετο ἐκεῖ πρὸς Β ἦτοι πρὸς τὸν αὐτόθι βράχον, τὸν καταβαίνοντα μέχρι τῆς ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ εἰς ὁ σημεῖον αὕτη, ὑπεράνω τῶν πρὸς τὰ δεξιὰ φαινομένων ἐρειπίων (εἰκ. 2,2) ἀπομακρυνομένη τοῦ ἔλαιῶνος, βαίνει πρὸς τὴν Ἀράχωβαν, ἧς φαίνονται πέραν ὀλίγα οἰκίαι ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ὀρίζοντος ὄρους.

¹⁾ Ἀπέναντι ἡμῶν ἤδη προχωρούντων ἀναπτύσσεται ἡ σειρὰ

¹⁾ Ἀπτιαν. Μακ. 11 4, 7 Liv. 42, 15 ἐξ. Δί. Κάσ. ἀπ. 66, 3. Πολυβ. 22, 8, 3 ἐξ. *Pomptow Beitr. z. Top. v. Delphi* σ. 82 ἐξ. Ὁ κρηνοῦς νῦν καλεῖται *Βασιλεύδες*.

²⁾ Ἐνταῦθα ἀνηφορμένων τῶν Φαιδριάδων διανοίγεται μεταξὺ τῶν βράχων ὁδὸς ἄγουσα τὸ μὲν διὰ τῆς κακῆς Σκάλας εἰς τὸν Παρνασσὸν καὶ τὸ Κορυζιον ἄντρον τὸ δὲ κατωτέρω πρὸς τὴν Ἀμφισσαν. Παρὰ τὴν δευτέραν ταύτην, ἄχρηστον νῦν, διακλάδιαι ὑπάρχουσαι ἐν τῷ βράχῳ λαξευτοὶ τάφοι.

τῶν γιγαντιαίων Φαιδριάδων Πετρῶν (εἰκ. 2 εἰκ. 3 εἰκ. 4) ἀποτόμως ὑψηλῶν περὶ τὰ 300 μ., ἀποτελουσῶν οἰονεὶ ἐξώστην τοῦ ὑπερκειμένου Παρνασοῦ καὶ διασχιζομένων ὑπὸ χαράδρας (*Ἀροζοδόρορεμμα* ἢ *Παππαδιά*), εἰς τὸν μυχὸν τῆς ὁποίας εἶνε ἡ Κασταλία κρήνη (εἰκ. 4,1). Αἱ Φαιδριάδες σύγκεινται ἐκ δύο συμπαγῶν ὄγκων, τῆς Ὑαμπείας (Φλεμπούκου) (εἰκ. 3) δεξιὰ καὶ τοῦ ἐτέρου δικορύφου ὄγκου πρὸς τὰ ἀριστερά, ὅστις ἐκαλεῖτο ἴσως *Ναυπλία*, νῦν δὲ Ῥοδινὴ (εἰκ. 4). Ὁ πρὸς Α τῆς Ὑαμπείας συναφῆς αὐτῇ κρημνὸς μέχρι ὑπερῶν τῆς Ἀραχώβης εἶνε πιθανῶς ὁ *Κατοπήριος* ἢ *Κατοπευτήριος* λεγόμενος χῶρος¹⁾.

Ὑπὸ τοὺς βραχόεις τούτους ὄγκους ἔκειντο τὰ ἱερὰ καὶ ἡ πόλις τῶν Δελφῶν (πρὸβλ. πίν. I). Τούτων τὰ σπουδαιότερα μέρη ἀνεσκάφησαν καὶ εἶνε καταφανῆ μακρόθεν. Καὶ ὑπὸ μὲν τὴν Ὑάμπειαν εἶνε δύο πεδία ἐρειπίων (εἰκ. 2, 1 καὶ 2) ἀνεσκαμμένων, δεξιὰ μὲν τὸ *τέμενος τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς*, καλούμενον ὑπὸ τῶν ἐντοπίων *Μαρμαριά*, ἀριστερὰ δὲ πρὸς τὴν Κασταλίαν τὸ *Γυμνάσιον*· ὑπὸ δὲ τὴν Ῥοδινὴν εἶνε (εἰκ. 3) τὸ *τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνος*, μετὰ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ περιωνύμου μαντείου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συναφῶν παλαιῶν ἢ νεωτέρων κτιρίων. Ἐντεῦθεν τοῦ τεμένου εἶνε τὸ φυλακεῖον τῶν φρουρῶντων χωροφυλάκων καὶ τὸ Μουσεῖον (εἰκ. 4 3 καὶ 4), οὗτινος αἱ δύο πτέρυγες ἐκτίσθησαν δαπάναις μὲν τοῦ αἰοιδίμου ἐθνικοῦ εὐεργέτου Ἀνδρέου Συγγροῦ ἀλλὰ τῇ φροντίδι καὶ ἐπιστάσι τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν.

¹⁾ Στράβ. 423 BCH, 1893 σ. 576. Ἐκ τῆς Ὑαμπείας λέγεται, ὅτι κατεκρημνίσθη καὶ ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Δελφῶν ὁ Αἰσωπος, ὡς κατεκρημνίζοντο οἱ ἱερόσουλοι πρὸβλ. Εὐρύπ. Ἰων. 1266 ἐξ. Αἰλιαν. π. ε. 11, 5. Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ Αἰσώπου αἱ τοιαῦται τιμωρίαι ἐξετελοῦντο ἀπὸ τῆς Ναυπλίας· Πλουτ. 557 *de sera num.* 7 πρὸβλ. καὶ Πανσ. 10, 2, 4. Εἶνε δὲ πιθανόν, ὅτι Ναυπλία δύναται νὰ εἶναι ὁ γάτο τῆς ἀμάξιτου βράχος κατὰ τὴν θέσιν Βασιλεάδες, ἐν ἣ ἐσώθη ὁ Εὐμένης. Πιστεύεται νῦν ὑπὸ τῶν κατοίκων, ὅτι ἐνταῦθα κατεκρημνίσθη ὁ Αἰσωπος. Ἐνταῦθα δὲ κατακρημνίζουσι σήμερον τὰ θνήσκοντα ζῶα πρὸς τὴν κοίτην τοῦ Πλειστοῦ.

Ἄν περιστρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν περὶ πάντα τὸν δελφικὸν ὄρῳζοντα, βλέπομεν πῶς ὀρθοῦται περίξ ἡ φύσις ἐπιβλητικῆ καὶ ὠραία ἐν τῇ ἀγριότητι αὐτῆς. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπότομοι εἶνε αἱ γραμμαί, ἅς χαράσσει, καὶ τραχεῖαι αἱ ἐπιφάνειαι, ἅς σχηματίζει. Αἱ μεταπτώσεις δὲ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν χρωματισμῶν εἶνε τόσον πυκναὶ καὶ ταχεῖαι, ὥστε ἔκκληξιν προξενεῖ ἡ ὄραδα ἀποκάλυψις τοῦ ὄλου εἰς τὸν προσερχόμενον θεατὴν. Εἰς ταύτην τὴν ἀσυνήθη τοποθεσίαν, ἐντὸς τοῦ πετρῶδους τούτου μυχοῦ τοῦ Παρνασοῦ, ὃν περιβάλλει νῦν ἐρημίας σιγὴ ἢ θορυβεῖ ἢ μυριστότομος ἢ γὰρ τῶν συντριβομένων κάτω πρὸς τὸν ἐλαιῶνα ὑδάτων τῆς Κασταλίας, εὐλόγως ἐνεφώλευσεν ὁ μυστικισμὸς καὶ ἡ ἔκστασις, ἣν εἶχεν ἡ ἀρχαία θρησκεία. Οἱ παλαιοὶ ὡς καὶ οἱ νῦν ἄνθρωποι πολλάκις ἐταλαντεύοντο, πότερον νὰ θαυμάσωσι μᾶλλον, τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς φύσεως ἢ τὸ μεγαλεῖον τῶν ἱερῶν κτισμάτων. Ὁ Ἡλιόδωρος¹⁾ ὡς ἐξῆς περιγράφει τὸν δελφικὸν χῶρον: «Πυνθανόμενος εἶναι τινα Δελφοῦς Ἑλληνίδα πόλιν, ἱερὰν μὲν Ἀπόλλωνος, θεῶν δὲ τῶν ἄλλων τέμενος, ἀνδρῶν δὲ σοφῶν ἐργαστήριον, θορύβου δὲ δημῶδους ἐκτὸς ἀνφικισμένην, ἔστελλον εἰς ταύτην ἑμαυτὸν, ἀρμόδιον τῷ προφητικῷ καταγῶγιον τὴν ἱεροῖς καὶ τελεταῖς ἀνακειμένην ὀριζόμενος, διὰ τε τοῦ Κρισαίου κόλπου τῇ Κίρρα προσορμισθεὶς ἐκ νεῶς ἐπὶ τὴν πόλιν ἀνέθεον. Ἐπεὶ δὲ ἐπέστην, ὁμφὴ με ὡς ἀληθῶς θεία προσέβαλεν αὐτόθεν, καὶ τά τε ἄλλα ἡ πόλις διαίτημα κρειττόνων ἔδοξε καὶ οὐχ ἥκιστα τῇ φύσει τῆς περιοχῆς: οἷον γὰρ φρούριον ἀτεχνῶς καὶ αὐτοσχέδιος ἀκρόπολις ὁ Παρνασὸς ἀπαιωρεῖται πρὸ ποδῶν λαγόσι τὴν πόλιν ἐγκολπισάμενος. . . . Ἐπαινέσας οὖν τῶν τε δρόμων καὶ ἀγορῶν καὶ κρηνῶν τὸ ἄστν καὶ Κασταλίαν αὐτήν, ἣν διὴ καὶ περιρραντήριον ἐποίησάμην, ἐπὶ τὸν νεῶν ἔσπευδον».

¹⁾ *Αἰθ.* 2, 26 πρὸς Just. 24, 6, 6 ἔξ. Gerh. Hauptmann *Griech. Frühl.* 163. Σ. Παγανέλη, *οἱ Δελφοὶ* 1909, σ. 17-18.

2. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ

Α'. Η ΜΑΡΜΑΡΙΑ Η ΤΟ ΤΕΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΝΑΙΑΣ ΑΘΗΝΑΣ
(Πινάξ II)¹).

Πρὸς ἐπισκόπησιν τῶν ἀρχαιοτήτων μεταβαίνομεν πρῶτον εἰς τὸ τέμενος τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς (Μαρμαριὰ καλούμενον νῦν ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν), βαδίζοντες ἐπὶ τῆς ἀμαξιτοῦ (δῶρα Πίνακα I καὶ εἰκ. 2, 2 εἰκ. 5, 2).

Ἀφ' οὗ διέλθωμεν οὕτω τὴν χαράδραν τῆς Κασταλίας (εἰκ. 4, 1), καταλίπωμεν δὲ ὄπισθεν ἡμῶν τὰς δύο παρ' αὐτὴν σκιεράς πλατάνους καὶ τὸ περαιτέρω ἐπὶ τῆς ὁδοῦ δεξιὰ προσκνητήριον (εἰκ. 5, 1) τῆς Παναγίας, (τοῦτο εἶνε τὸ ὑπολειφθὲν σημεῖον τοῦ Μοναστηρίου τῆς Παναγίας, κειμένου πρότερον ταπεινότερον ἐπὶ τοῦ Γυμνασίου), προχωροῦμεν ἀπὸ τούτου 75 περίπου βήματα, ἤτοι μέχρι τοῦ σημείου, ἔνθα (δεξ.) κατέρχεται ἀπὸ τοῦ γεφυρίου τῆς ἀμαξιτοῦ ὁδός τις,

¹) Τὸν πίνακα φιλοφρόνως παρεχώρησέ μοι ὁ κ. Homolle, οὗτινος τὸ ἄρθρον ἐν *Revue de l'art ancien et moderne* 1901 ἀργά ποτε ἐγνώρισα. Ἐπίσης, γράφων, ἠγνόουν τὴν μελέτην τοῦ κ. Pomtow ἐν *Klio* VI σελ. 412 ἔξ., ἣτις ὁμῶς οὐδὲν μεταβάλλει ἐν τῷ κειμένῳ μου, διότι αἱ ἐν αὐτῇ βραχεῖαι τοπογραφικαὶ παρατηρήσεις, αἱ συμφωνοῦσαι πρὸς τὰς ἐνθάδε λεγομένας, μοι ἦσαν γνωσταὶ καὶ πρὶν ἤδη συνανηθῶ μετὰ τοῦ κ. Pomtow ἐν Δελφοῖς τῷ 1906 καὶ ἀνοπτύξω αὐτάς τούτω. (*Delphica* I σ. 25. *Athen. Mitteil.* 1906, σ. 443). Περὶ τῆς Μαρμαρίας δῶρα προσέτι Foucart *Memoire sur les ruines et l'histoire de Delphes* σ. 10 ἔξ. *Comptes rendus de l'acad. des inser.* 1901, σ. 638 ἔξ. (Homolle). *Bull. de l'Acad. royale de Danemark* 1908, 332 ἔξ. (Poulsen). *BCH.* 1910, 211 ἔξ. (Karo). *Athen. Mitt.* 1910, 235 ἔξ. (Frickenhaus) τὸν ἐμὸν ᾿Οδηγὸν τῶν Δελφῶν 1908 σ. 71 ἔξ. — *Guide de Delphes* 1909, 71 ἔξ. Ἐφημ. Ἀρχ. 1909, 263 ἔξ. καὶ Robert, *Pausanias als Schriftsteller* σ. 277 ἔξ.

διαφαίνονται δὲ χαμηλότερον διὰ μέσου τῶν ἐλαιῶν τὰ ἐρείπια τοῦ τεμένους τῆς Προναίας (εἰκ. 5, 2)¹⁾.

Τὴν ὁδὸν ταύτην καταβαίνοντες εἰσερχόμεθα εἰς τὸ *τέμενος τῆς Προναίας* διὰ τῆς Δ εἰσόδου. Πρὸς ἐπισκόπησιν αὐτοῦ προχωροῦμεν κατὰ μῆκος μέχρι τοῦ Α ἄκρου (εἰκ. 6, 1), ἔνθα ἦτο ἡ Α εἴσοδος καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ τε τεμένους καὶ τῆς Πόλεως τῶν Δελφῶν. Ἐντεῦθεν εἰσῆλθεν ὁ Πανσανίας ἐλθὼν εἰς Δελφοὺς (10, 8, 6). Μικρὸν τοιχίον ἐξακολουθοῦν ἔξω δεικνύει τὴν διεύθυνσιν τῆς ὁδοῦ, ἣς τὸ Β κρᾶσπεδον ἐπροστάτευε²⁾.

¹⁾ Συντομωτέρα ὁδὸς ἄγει ἀπὸ τῶν πλατάνων διὰ τῆς αὐτόθι κλίμακος καὶ διὰ τοῦ Γυμνασίου εἰς Μαρμαριάν· διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης θὰ ἐπανέλθωμεν.

²⁾ Πέραν τοῦ μέρους τούτου (πρὸς Α), ἄνωθεν τοῦ τεμένους, ἐκατέρωθεν τῆς ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ εἶνε πολλοὶ τάφοι (ὄρα τὸν χωρογραφικὸν πίνακα I) διαφόρων σχημάτων καὶ χρόνων, κατεσκευασμένοι ἐν τοῖς βράχοις (τοιούτοι καὶ παρὰ τὴν Κασταλίαν) ἢ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους (ἀξιοπαρατήρητοι οἱ ἐν θέσει *Καροῦντες* εἰκ. 5, 7)· ὑπάρχουσι δὲ καὶ αὐτοτέλεις σαροκοφάοι, ὧν εἷς, ὁ πολυτελέστατος, κεκοσμημένος διὰ τῆς θήρας τοῦ καλυδονίου κάπρου, μετηνέχθη πρὸ τοῦ Μουσείου. Εἰς τοὺς ἐγγωρίους γνωστότερον ἐκ τῶν ταφικῶν τούτων μνημείων εἶνε τὸ λεγόμενον *Δογάρι* (Foucart, *Mém. sur les ruines* κτ. σελ. 10), ὅπερ εἶνε πύλη, ἢ πύλη τοῦ Ἄδου, λελαξευμένη εἰς τὸν βράχον ἐπὶ τῆς ὑπὸ τὴν ἀμαξιτὸν παλαιᾶς ὁδοῦ (*Ἀρχ. Ἐφ.* 1909, 265) τῆς ἀγοῦσης καὶ νῦν εἰς τὸν Πλειστόν, ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς Α εἰσόδου τοῦ τεμένους τῆς Προναίας. Δὲν πρέπει ὁμοῦς νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι εἶνε τάφος τῆς ἀνατολικῆς ταύτης νεκροπόλεως τῶν Δελφῶν καὶ τὸ ἡρειτωμένον τετράγωνον ἐκ μεγάλων κυβολίθων κτίριον, ὅπερ κεῖται εἰς τὸ δεξιὸν χεῖλος τῆς ἀμαξιτοῦ 100 περίπου μέτρα πέραν τοῦ 22ου χιλιομέτρου (ἢ Κασταλία εἶνε εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ χιλιομέτρου τούτου), διότι τὸ κτίριον τοῦτο εἶνε πύργος ὀχυρωματικὸς (φρούριον, φυλακτήριον, περιπόλιον, φρυνκώριον). Πρβλ. *Ἀθηνᾶς* 16 (1904) σ. 183 καὶ 184 σημ. I. Frazer *Pausan.* V, σ. 129. Τσοῦντας *Μουσκήν.* 24 ἔξ. *Ἐφ. Ἀρχ.* 1898, 175. Πρβλ. προσέτι *Ann. of the Br. School at Athens* 12 (1905-6) σ. 101 ἔξ. Τοιοῦτοι πύργοι εὐρίσκονται πέντε μὲν τοῦλάχιστον κατεσπαρμένοι μεταξὺ Ἀραχώθης, Πλειστοῦ καὶ Δελφῶν, εἰς δὲ τοῦλάχιστον μεταξὺ Δελφῶν καὶ Χρισοῦ καὶ εἰς ὑπὸ τὸ μοναστήριον τοῦ Προφήτου Ἥλια μεταξὺ Δελφῶν ἢ Κρίσης ἀπ' ἑνὸς καὶ Ἀμφίσης ἀπ' ἑτέρου ἐπὶ τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ παρὰ τὰ ἀρχαῖα λατομεία τοῦ «Προφήτου Ἥλια» κατὰ τὴν θέσιν «Λοῦσσαι». Πάντες ἦσαν ἐστεγασμένοι ποτὲ διὰ κεράμων, ὧν λείψανα εἶνε κατεσπαρμένα πλη-

Ὁ πρὸς τὸ ἄναντες ἀναλημματικὸς ἰσοδομικὸς τοῖχος τοῦ Α μέρους τοῦ τεμένου ἔχον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀτελῶς μὲν εἰργασμένον εἰς τὸ δυτικὸν μέρος, τελείως δὲ εἰς τὸ ἀνατολικόν, καταλήγει εἰς τὸ Α ἄκρον ἀποσβεννύμενος σχεδὸν ἐντὸς

σίον. Εἶναι δὲ τέχνης παρομοίας πρὸς τὸ τεῖχος τοῦ Φιλομήλου καὶ θὰ ἐδεχόμεν, ὅτι ἐκτίσθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἢ ἐν γένει κατὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον (356-346 π. Χ.) ὑπὸ τῶν Φωκίων, ἂν δὲν ὑπῆρχον ὅμοιοι πύργοι καὶ μετὰ τῶν χωρίων Σερνακίου καὶ Ἁγ. Εὐθυμίας (Μυωσίας) καὶ ἔτι περαιτέρω (πρβλ. Σωτηριάδην ἐν *BCH*, XXXI, 298). Ὑποθέτω λοιπὸν, ὅτι πάντες ἐκτίσθησαν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν συμμητάντων τὸ κράτος αὐτῶν ἐκτενέστερον καὶ διαρκετέστερον ἢ οἱ Φωκεῖς. Ὅτι δὲ τὸ μέρος περὶ τοὺς Δελφούς ἦτο στρατηγικῶς σημαντικὸν προβλ. Πλουτ. Δημητρ. 40. — Προσέτι μετὰ τῶν Ἀραχόβης καὶ Δελφῶν χαμηλὰ παρὰ τὸν Πλειστόν καὶ παρὰ τὴν παλαιὰν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς Ζεμενὸν καὶ Σχιστὴν εἶνε ὁ ἀπρόσιτος βράχος «Καστροῦλλι», ὅστις, ὡς ἐκ τῶν παρ' αὐτῷ τάφων μαρτυρεῖται, ἦτο ὄχι μόνον φρούριον δυσάλωτον, ἀλλὰ καὶ συνοικισμὸς. — Προσέτι εἰς τὴν Ν ἄκρον τοῦ λόφου Ἀμπλιανοῦ ΝΑ πλησίον τῆς Ἀμφίσης καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ἐλαιῶνος αὐτῆς εἶνε ὑψηλὸν μικρὸν φρούριον, ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἴσως πολὺ παλαιότερον τῶν προμημονευθέντων πύργων, καὶ ἔκειτο ἴσως ὑπεράνω μικροῦ συνοικισμοῦ ὡς τὸ Καστροῦλλι. — Ὁ ὄχυρωτικὸς σκοπὸς τῶν πύργων ἐκείνων καταφαίνεται καὶ ἐκ τινος ἄλλου κειμένου ἐπὶ τοῦ βράχου τῶν Α Φαιδριάδων ἀριστερὰ τῆς ἀμαξίτου ὑπεράνω τοῦ μνημονευθέντος προσκνηταρίου κατὰ τὴν θέσιν «Ἀλωνάκι» (εἰκ. 5 ὑπεράνω τοῦ 1 ἐπὶ τοῦ βράχου). Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἀναχωρεῖ, ἐν μέρει λαξευτή, πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς Ὑαμπείας ἀτραπὸς τις, «σύρμα» κατὰ τὴν λέξιν τῶν ἐντοπίων. Παρὰ τὴν ἐκβολὴν δ' αὐτῆς εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Ὑαμπείας εἶνε διπλοῦν περιφερὲς τεῖχος, Ἐλαφόκαστρον ὀνομαζόμενον, ἴσως ἡ παλαιὰ Λυκώρεια. (Neumann-Partsch *Phys. Geogr. v. Gr.* 167 Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Πανσ. 10, 6, 2. 3. Περὶ διατῶν ἐρμυμάτων πόλεον πρβλ. Τσοῦντα *Προϊστ. Ἀκροπ.* 367, 386 ἔξ. 395 Ἀρθναϊτόπουλλον *Πρακτ. Ἀρχ. Ἐτ.* 1909, 165). Ἡ περιφέρεια τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβάλου εἶνε 105 βήματα περίου. Ἡ ἀκτὴς τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλου εἶνε μείζων κατὰ 19 μέτρα ἢ τι πλέον. Πάχος τῶν τοίχων 1,70 μ. Οἱ λίθοι εἶνε πολυγωνικοὶ σφύδρα διαβεβρωμένοι ὀλίγοι ἐξικονοῦνται εἰς μέγεθος 1 μέτρον, οἱ δὲ πλείονες εἶνε μικρότεροι. Εἷς τι σημεῖον τὸ τεῖχος διατηρεῖται εἰς ὑψ. 2 μ., ἐνιαχοῦ δ' ἐξηλείφθη. Ὁ ἐξω περιβάλος φαίνεται, ὅτι εἶχεν εἰσοδὸν πρὸς Β, ὃ δὲ ἔσω πρὸς Δ. Τὸ φρούριον τοῦτο ἐφύλαττε τὴν διὰ τῆς ἀτραπῶν κατὰ τῆς ἐντὸς τῶν Δελφῶν. Νομίζω, ὅτι εἰς τὴν κορυφὴν ταύτην τῆς Λυκωρείας καὶ τὸ περαιτέρω Κορῦκιον ἄντρον, οὐχὶ δὲ τὴν ὑψίστην κορυφὴν τοῦ Παργασοῦ ἐτελοῦντο τὰ βακχικὰ ὄργια τῶν Βακχῶν ἢ Θεαίδων, αἵτινες διὰ τοῦ «σύρματος» κατήρχοντο εἰς τὴν Κασταλιαν.

τῶν χωμάτων, χωρὶς νὰ φέρῃ σημεῖόν τι δεικνύον, ὅτι ἐνταῦθα ἦτο ἀρχικῶς πύλη τις. Μικρὰ ὅμως πρὸ τοῦ Α τούτου ἀκρου τοῦ τοίχου βαθροειδῆς προσθήκη ἀσύνδετος, μεταγενεστέρα, ἴσως ἐχρησίμευσεν ὡς παραστάς πύλης προστεθείσης

Πρβλ. Αισγύλ. Εὐμ. 22 ἐξ. καὶ ἀνωτ. σελ. 17. — Ὅμοιοι 2 πύργοι κατοπευτήριοι τῆς ἐξ Ἀττικῆς εἰς Βοιωτίαν ὁδοῦ κεῖνται ἐπὶ τινος κορυφῆς τοῦ Κιθαιρόνος καλουμένης Καρούμπαλι, ὁ δὲ Ξενοφῶν ὑπαινίττειται αὐτοὺς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν Ἑλλ. 5, 6 36 καὶ 47 καὶ 59. — Τὰ ἐπὶ τινος κορυφῆς τοῦ Παρνασοῦ «Σ τὰ μάρμαρα», πέραν τῆς θέσεως Καῦλα, πρὸς τὴν Ἀμφισσαν βλέποντα, ἐρεῖπια κτιρίου εἶνε διάφορα καὶ προέρχονται ἴσως ἐκ τεμένους τινὸς ἢ βομοῦ οὐχὶ παλαιότερου τοῦ δ' αἰ., μᾶλλον δὲ νεωτέρου, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν λίθων (σύνδεσμοι Γ). — Ὀχυρωτικὸς πύργος μέγας καὶ καλῶς σφρξόμενος, πλησιόχρονος δὲ τῶν δελφικῶν, κεῖται παρὰ τὴν παλαιότερον τετελιχισμένον πόλισμα ὑπὸ τὸ χωρίον Σιγδίτσαν ἐκεῖθεν τῆς Ἀμφισσαϊκῆς Κακῆς Σκάλας, ἐνθα διήρχετο ἡ παλαιὰ ὁδὸς εἰς Λαμίαν καὶ ἐνθα ἴσως ἀνεστάλῃ ἡ πορεία τοῦ Φιλίππου τῷ 339 π. Χ., διεληθόντος ἔπειτα διὰ τοῦ στρατηγήματος, ὅπερ ἀφηγεῖται ὁ Πολύαινος 4, 2, 8. ὅρα καὶ σελ. 27 καὶ πρβλ. *Kaerst, das Hellenistische Zeitalter* I σ. 194. — Ὅμοιος ἐπίσης εἶνε ὁ ἡμικυκλικὸς καὶ πρὸς μικρὸν τεῖχος συνημμένος ἰσοδομικὸς πύργος ἀνωθεν τοῦ χωρίου Κάτω Ἀγόριανη, τοῦ κειμένου εἰς τοὺς Α πόδας τοῦ Παρνασοῦ καὶ παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισοῦ. Ἡ θέσις τοῦ φρουρίου λέγεται νῦν «Σ τὰ μάρμαρα», ἐφύλασσε δὲ τὴν ἐπὶ τὸν Παρνασὸν ἀγούσαν ἀτραπὸν. Τὸ κτίσμα εἶνε σύγχρονον τῶν περικαλλῶν καὶ πολλῆς φροντίδος ἀξίων ἰσοδομικῶν τειχῶν τῆς Λιλαίας, τῆς κειμένης παρὰ τὴν χαράδραν τοῦ Ἀγοριανίτου ποταμοῦ, τοῦ ἐκ τῆς Ἐπάνω Ἀγόριανης πηγάζοντος. Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας νὰ δηλώσω, ὅτι ἡ θέσις τῆς πόλεως Λιλαίας ἦτο ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ ἀνοικισμού αὐτῆς (Παυσ. 10, 33, 3). Ἡ προτέρα αὐτῆς θέσις, ἣτις οὔτε ἐξητήθη οὔτε παρατηρήθη μέχρι τοῦδε, ἦτο, νομίζω, ἄλλη. Ἦτο παρὰ τὴν Κάτω Ἀγόριανη περὶ τὸν λόφον Θεοτόκος καὶ ὑπ' αὐτὸν ἐν τῇ πεδιάδι περὶ τὰς αὐτόθι πηγὰς τοῦ Κηφισοῦ. Μεταξὺ τοῦ λόφου καὶ τοῦ νῦν χωρίου, κατὰ τὴν Α ἄκραν αὐτοῦ τούτου, οἱ βράχοι δεικνύουσι λαξεύματα κατοικῶν, πέριξ δὲ τοῦ λόφου κατὰ τὴν Α πλευρὰν αὐτοῦ σφρξεται λείψανον πολυγωνικοῦ ἀρχαίου τεύχους. Ἐνταῦθα ἦτο πρὸ τοῦ ἀνοικισμού ἡ ὀμηρικὴ Λίλαια «πηγῆς ἐπὶ Κηφισοῦ» (Ὀμ. Ἰλ. Β, 523). Ἄλλαι εἶνε αἱ μεταξὺ Σουβάλας καὶ Κάτω Ἀγόριανης κατὰ τὴν θέσαν Ἁγία Ἐλεούσα πηγὰι τοῦ Κηφισοῦ, ὑπὲρ ἃς καὶ παρ' ἃς εἶνε λείψανα σφόδρα παλαιῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν μεθ' ἀρίδων (δὲν ἐννοῶ, διατὶ λέγονται ἀντίθετα παρὰ Frazer Paus. V, σ. 414) ἐκτισμένων ἐκ λίθων ἀνηκόντων εἰς παλαιότερους ἐκλιπόντας ναοὺς καὶ εἰς ἀναθήματα Πρβλ. καὶ *Αρχ. Εφημ.* 1909, 169 ἐξ.

ἕστερον ποτε (Γαλατικὴ εἰσβολή;) ἐσπευσμένως εἰς τὸ κα-
ταλλήλως διαρρυθμισθὲν μέρος τοῦτο.

Πλησίον ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ πρὸς Ν τοῦ μέρους τούτου ἀπόκειται μέγας ἐπιμήκης λίθος, ὅστις ἦτο πιθανῶς ὑπέρθυ-
ρον τῆς πύλης. Ἀρχικῶς ὅμως, ὡς εἴπομεν, δὲν ὑπῆρχεν
ἐνταῦθα πύλη, ὃ δὲ ἰσοδομικὸς τοίχος ἐπροστάτευε μόνον τὸ
τέμενος ἀπὸ τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων, ὡς ὑπεστήριζεν αὐτὸ
πρὸς Ν ἕτερος τοίχος, ὥστε, ἂν ἐν τοῖς ἐξῆς ὀνομάσωμεν τὰ
τείχη τοῦ τεμένους τούτου *περίβολον*, δὲν ἐννοοῦμεν ὅμως
αὐτὸν κλειστὸν ἐξ ἀρχῆς καὶ δυνάμενον νὰ πληρώσῃ ἀνάγκ-
ας πολεμικᾶς δίκην μικροῦ φρουρίου.

Ἐκ τῆς «πύλης» ταύτης τοῦ τεμένους ἀναχωροῦσι δύο
ὁδοὶ πρὸς Δ, ἡ μία μὲν ἀνηφορικῶς ἡ δὲ ἄλλη πρὸς τὰ
πολλὰ κτίρια τοῦ τεμένους. Ἐπὶ τῆς πρώτης βράχοι πεσόν-
τες ἄνωθεν συνέθλιψαν τὸν ἰσοδομικὸν τοίχον εἰς τι σημεῖον
(ἄρα τὸν χάρτην II καὶ εἰκ. 6, 2) καὶ κατέπεσον ἐντὸς μι-
κροῦ ἀρχαιοπρεπεστάτου κτίσματος ἐκ λίθων πολυγωνικῶν ἐν
τοῖς κάτω μέρεσι.

Τὸ κτίσμα (N πλευρὰ 6, 10 × Δ 8, 00μ) τοῦτο κεῖται ἐπὶ
μικρᾶς πλατείας, ὑποβασταζομένης πρὸς Ν ὑπὸ ἀναλήματος
(εἰκ. 6,3) πολυγωνικοῦ. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλατείας καὶ ἐγγύτατα
τοῦ εἰρημένου κτίσματος πρὸς Δ εἶνε ὑπὸ τὴν προστασίαν με-
γαλολίθου ἀφανεστέρου ἀναλήματος τὰ λείψανα ναοσχῆμου
οἰκοδομήματος μικροῦ (4, 85 × 3, 95μ), ἐκτισμένου ἐν τοῖς
κάτω μέρεσι διὰ μικρῶν πολυγωνικῶς εἰργασμένων ἢ λογᾶδων
λίθων συνδεομένων διὰ πηλοῦ. Διαιρεῖται δὲ τοῦτο εἰς σηκὸν
καὶ εἰς πρόναον ἢ πρόδομον κλειστὸν, ἧτοι προσιτὸν διὰ πύλης¹⁾.

Τὰ δύο ταῦτα κτίρια, ὅσον σφύζονται, εἶνε ἰσοῦψῆ παν-
ταχοῦ καὶ σχηματίζουσι τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων ἐντε-
λῶς ἐπίπεδον (ἐσχάτως μόνον μετεκινήθησαν λιθάριά τινα)
οὔτως, ὥστε πειθόμεθα, ὅτι τὰ ὑψηλότερα μέρη αὐτῶν ἀναμ-

¹⁾ Πρὸβλ. τὸν πρόδομον τοῦ ἐν Ἰκαρίᾳ τῆς Ἰλιτικῆς Πηλοῦ *Papers of the Amer. School at Athens* V. σ. 63 καὶ Plan I.

φιβόλως ἦσαν ἐκτισμένα δι' ὤμων πλίνθων. Ὡς δὲ συνάγεται ἐκ τῆς καλῆς διατηρήσεως τῶν λειψάνων καὶ ἐξ ὑπολειμμάτων τινῶν χόματος ἐπὶ τῶν τοίχων, αἱ πλίνθοι αὐταὶ θὰ ἐσφίζοντο ἴσως ἐν τινι ὕψει καὶ μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κτιρίου, προστατεύουσαι οὕτω τὴν λιθίνην κρηπίδα αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Ἐπειδὴ ὁ ὑποκαίμενος πόρινος ναὸς (εἰκ. 6, 7) εἶνε, ὡς θὰ ἴδωμεν, τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, ὁ δὲ Ἡρόδοτος¹⁾, συμφωνοῦντος²⁾ καὶ τοῦ Πausανίου, λέγει, ὅτι «παρ' αὐτὴν τὴν ὁδὸν» (τὴν ἀμαξιτὸν νῦν καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἐκβάλλουσαν ἐκ τοῦ Λογαρίου)³⁾ «κατύπερθε τοῦ ἱεροῦ τῆς Προνηίης» ἦτο τὸ «τέμενος» τοῦ ἥρωος Φυλάκου, πρέπει ὁ χώρος τῶν κτιρίων τοῦτον ἐνταῦθα νὰ εἶνε τὸ *τέμενος τοῦ Φυλάκου*⁴⁾.

Περὶ τοῦ Φυλάκου λέγεται (Ἡροδ.), ὅτι οὗτος μεθ' ἑτέρου τινὸς ἥρωος τοῦ Αὐτονόου, οὗτινος τὸ (μὴ ἀνευρεθὲν) τέμενος ἔκειτο ὑπὸ τὴν Ὑάμπειαν πλησίον τῆς Κασταλίας, ἐνεφανίσθησαν ὡς ὑπερφῶς μεγαλόσωμοι ἄνδρες καὶ ἐπετέθησαν τῷ 480 π. Χ. κατὰ τῆς στρατιωτικῆς μοίρας τοῦ Ξέρξου (ὄρα σελ. 21), ἦτις, ἐπιδραμοῦσα πρὸς διαρπαγὴν τοῦ μαντείου, προσεβλήθη ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Παρνασοῦ καταρραγέντων βράχων καὶ καταληφθεῖσα ὑπὸ πανικοῦ ἐτράπη εἰς φυγὴν⁵⁾.

¹⁾ VIII, 39.

²⁾ Ἐφημ. Ἀρχ. 1909, σ. 263 ἐξ. Πανσ. X, 8, 7.

³⁾ Ὁ Frickenhaus ἐ. ἀ. 245 σημ. ἀστοχεῖ πολεμῶν τὰ ὑπ' ἐμοῦ γραφέντα ἐν Ἐφ. Ἀρχ. 1909, 263 ἐξ., ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἐνοουμένη ὁδὸς πρέπει νὰ ἔκειτο ὀπισθεν τοῦ πορίνου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς.

⁴⁾ Τὰ δύο κτίρια ταῦτα, ἐντὸς τοῦ τεμένους κείμενα καὶ ὑπὸ οὗτως ἰσχυρῶν ἀναλημμάτων αὐτοῦ τούτου τοῦ τεμένους προστατεύομενα, ὑπολαμβάνει ὁ Poulsen ἐ. ἀ. 370 ὡς ἰδιωτικὰς οἰκίας, ἐντελῶς ἀπιθάνους, νομίζω.

⁵⁾ Ὁ Διόδωρος (22, 9, 5 πρβλ. Mommsen ἐ. ἀ. σ. 181· Fr. Hist. Gr. II, 320. Ὅρα ἐνθάδε σ. 32, 61, 84) λόγον ποιούμενος περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Κελτῶν, ἀναφέρει ἐνταῦθα καὶ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Ἀλλὰ δὲν εἶνε βέβαιον, ὅτι τὸ χωρίον αὐτοῦ μαρτυρεῖ ἀκριβῆ. Ἄν ὅμως ἀληθεύῃ, τότε δύναται νὰ ἀνήγῃ ὁ μικρὸς ναῖσκος ἢ τὸ ἕτερον κτίσμα εἰς τὴν Ἀρτεμιν. Ἄλλος ναὸς τοῦ τεμένους τῆς Προναίας δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν Ἀρτεμιν, ὡς θὰ φανῇ ἐκ τῶν ἐπομένων. Πρβλ. καὶ Ἐφ. Ἀρχ. 1909, 266-7 σμμ. 1.

Πρὸς Β ὄπισθεν τοῦ τεμένουσ τοῦ Φυλάκου ἦτο κατὰ τὸν ε' αἰ. ὁ χῶρος, ὡς φαίνεται, ὄχι τόσον προσκεχωσμένος, ὅσον κατὰ τὸν δ', ὅτε ἐγένετο ἀνάγκη νὰ κτισθῆ ἡ πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων τὸ ἰσοδομικὸν ἀνάλημμα· ἐπίσθη δὲ τοῦτο εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ παλαιότερου μεγαλολίθου, ὅπερ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν ἦτο πολὺ ὑψηλόν.

Κατερχόμενοι ἐκ τῆς πλατείας, ἐφ' ἧς τὸ ἱερόν τοῦ Φυλάκου, ἐπισκοποῦμεν τὸν ὑπ' αὐτὸν χῶρον. Τὸ κεκαμμένον πολυγωνικὸν τεῖχος (εἰκ. 6, 3), κατὰ μέρη ἐν διαφόροις χρόνοις κτισθέν, εἶνε πολὺ παλαιότερον τοῦ ἰσοδομικοῦ· τὸ Δ κατὰ τὴν καμπὴν παρὰ τὸν πύρινον ναὸν μέρος, τὸ ἔχον καμπύλους ἄρμους πελεκητοὺς μετ' ἀκριβείας, ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ στ' αἰῶνος, καὶ ἀπετέλει τότε μέρος τῆς Β πλευρᾶς τοῦ τεμένουσ τῆς Προναίας, ὄντος μικροτέρου ἢ κατὰ τὸν δ' αἰ. Ἐτι δὲ παλαιότερον εἶνε τὸ προστατεῖον τοῦσ βωμοὺς, περὶ ὧν κατωτέρω. Εἰς τὸ κατὰ τὴν γωνίαν σημείον τῆς ἐπαφῆς διακρίνονται σαφῶς δύο αἰ περιόδοι τῆς κτίσεωσ αὐτῶν, ὡς φαίνεται τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν λίθων καὶ τῶν ἄρμων. Ἐνταῦθα δέ, κάτωθεν τοῦ ἀνατολικωτάτου ἄκρου τοῦ παμπαλαίου τούτου τμήματος ἦτο ποτε ἡ πρόσοδος πρὸς τὸ μικρὸν τότε τέμενος, ὃ εἶχον προσβάλει οἱ ἐπιδρομεῖς Πέρσαι¹⁾.

Τὸν χῶρον ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ ὑψίπεδον τοῦ Φυλάκου κατελάμβανον πολλοὶ βωμοὶ διαφόρων μεγεθῶν.

Ὁ μέγιστος τούτων (πλ. 5,15 μ., μήκ. 11,45 μ. ὕψ. 0,75 - 0,90) εὐρίσκεται (εἰκ. 6,4) παρὰ τὸ ἄκρον τοῦ ἀρχικοῦ μικροῦ τῆς Προναίας τεμένουσ, ἄρχεται ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πολυγωνικοῦ τείχουσ²⁾ καὶ βαίνει πρὸς Ν ἐπιμήκης, ἦτο δέ, ὡς φαίνεται, ἔτι μακρότερος, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν τὴν Ν πλευρὰν αὐτοῦ. Ὡς ἔχει νῦν, ἡ Α πλευρὰ αὐτοῦ ἐξικνεῖται μέχρι σχεδὸν τοῦ αὐτοῦ ἀρχομένου ἐν τῇ γῆ πολυγωνικοῦ καμπύλου τείχουσ,

¹⁾ Ἡροδ. 8, 37-39.

²⁾ Προβλ. *Athen. Mitt.* 1911, 136 (Frickenhau).

ὅπερ εἶνε σύγχρονον πρὸς τὸ προστατεῦον τοὺς βωμοὺς ὑπεράνωθεν καὶ ἐσχημάτιζε τὸ Ν ὄριον τοῦ παλαιοῦ μικροῦ τεμένους τῆς Προναίας¹⁾. Ἡ ἔκτασις αὕτη τοῦ βωμοῦ, ὅστις ἐπιπολαίως ἐκτισμένος ἀγνοεῖ τρόπον τινὰ τὸ βαθύτερον κείμενον τοῦτο τεῖχος, ἀποκλείει τὴν εἴσοδον εἰς τὸ μικρὸν τέμενος καὶ διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι τοιαύτη ἐξάπλωσις τοῦ βωμοῦ πρὸς Ν ἐγένετο μετὰ τὴν εὐρυνσιν τοῦ τεμένους καὶ τὴν χῶσιν τοῦ καταγείου τεύχους. Καὶ ἡ ἐργασία δὲ τῶν πλευρῶν τοῦ βωμοῦ, ἀποτελουμένων ἐκ λεπτῶν πολυγωνικῶν λίθων ὀρθουμένων ὡς πλακῶν, εἶνε νεωτερικὴ πως, παρεμφερῆς πρὸς τὴν τῶν τοίχων τοῦ «οἴκου τῶν ἱερέων», ὃν θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ Α ἄκρον τοῦ ὅλου τεμένους. Ἡ Δ πλευρὰ τοῦ βωμοῦ ἔχει ἕτερα ἕτερα βωμοειδῆ προσφύματα, ἅτινα ἦσαν πιθανῶς ἀνεξάρτητοι βωμοί. Τὰ χῶματα τοῦ βωμοῦ εἶνε πλήρη τέφρας καὶ δὴ κεκαυμένων ὀστῶν ζώων, ἅτινα θυόμενα ἐκαίοντο ἐπ' αὐτοῦ· ὅμοια δὲ εἶνε καὶ τὰ ἐξωθεν αὐτοῦ πρὸς Α καὶ Ν ἀνασκαφέντα. Ταῦτα ἐξεχείλιζον ἢ ἐξεβάλλοντο ἐκαστοτε ἐκ τοῦ μεγάλου βωμοῦ. Τὰ βαθύτερα χῶματα κατὰ τὸ ΝΑ ἄκρον περιέχουσιν ἄφθονα ὀστὰ ζώων, ἀλλ' οὐχὶ αἰσθητῶς κεκαυμένα, ὡς παρατήρησα σκάψας ἐγώ.

Πρὸς Α τοῦ μεγάλου βωμοῦ εἶνε λείψανα δύο ἐτέρων βωμῶν, ὧν ὁ βορειότερος λίαν ἐπιπόλαιος²⁾.

Περαιτέρω πρὸς Δ τοῦ μεγάλου βωμοῦ εἶνε ἕτερον ὅμοιον ἀλλὰ στενὸν κτίσμα (εἰκ. 6, 5), ὅπερ, σύνθετος βωμὸς ὢν³⁾, συνεκροτεῖτο ἐκ τεσσάρων τοῦλάχιστον ἀνωνύμων νῦν βωμῶν. Κρίνων δ' ἐκ τοῦ ὕλικου, οὗ ἐγένετο χρῆσις εἰς πάντας τούτους τοὺς βω-

¹⁾ Τὸ τεῖχος τοῦτο ὑπεστήριξε βεβαίως τὰ χῶματα τῆς πλατείας, ἐφ' ἧς ἦτο ἰδρυμένος ὁ ναός, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὡς ἀντέρρισμα μόνον τοῦ ναοῦ, οἷον θὰ ἴδωμεν, ὅτι εἶχε πρὸς Ν ὁ ναός τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὸ ἀντέρρισμα ἐκεῖνο παρηκολούθει ἀκριβῶς τὸν ναοῦ τὰς γοαμμάς, ἐν ᾧ τὸ τεῖχος τῆς Προναίας ἐκτείνεται πρὸς Α καὶ Δ τοῦ χῶρου τοῦ ναοῦ σχηματίζον οὕτω δίκην περιβόλου τέμενος περὶ αὐτόν.

²⁾ Ὁ τοίχος ὅμως, ὃν ὁ Frickenhaus χρωματίζει ἐρυθρὸν μεταξὺ τῶν δύο τούτων βωμῶν πρὸς Α, εἶνε ἐντελῶς νέος.

³⁾ Πρὸβλ. Πανσ. 1, 34, 2 ἐξ.

μούς, ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους, νομίζω, ὅτι οἱ κτιστοὶ οὗτοι βωμοὶ εἶνε περίπου σύγχρονοι.

Μεταξὺ τοῦ μεγάλου βωμοῦ καὶ τοῦ συνθέτου εἶνε πολλοὶ (ἦσαν δὲ πιθανῶς ἔτι πλείονες) μικρότεροι βωμοὶ¹⁾, τινὲς μὲν ἀνόνημοι, τινὲς δὲ ὀνομασμένοι. Οὕτως εἰς οὐχὶ παλαιότερος τοῦ 400 π. Χ. (στερεῖται τοῦ δασέος πνεύματος καὶ ἔχει ΕΙ ἀντιθέτως πρὸς τὴν μεγάλην ἐπιγραφὴν τῶν Λαδουαδῶν), προσκεκολλημένος εἰς τὸν πολυγωνικὸν τοίχον κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου, ἔχων σχῆμα βάθρου, εἶνε τῆς Ὑγείας (ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ τοίχου). Ἀριστερὰ αὐτοῦ ἦτο ἕτερος σύγχρονος ἢ τι παλαιότερος, ὁ τῆς *Ελλειθυίας* (ἡ ἐπιγραφὴ ἐπίσης ἐπὶ τοῦ τοίχου²⁾, ἐν τῇ προσκεκολλητῇ δὲ τοῦ βωμοῦ τούτου πρὸς Ν ἢ πρὸς ΝΑ ὑπάρχει λείψανον ἑτέρου πιθανῶς βωμοῦ, ὑπερβαίνοντος τὸν αὐτόθι λαξευτὸν ἐν μέρει βράχον (εἶκ 6, 6) καὶ ἀπτομένου ἑτέρωθεν τοῦ συνθέτου βωμοῦ.

Ἐπειδὴ ὁ Ἡρόδοτος³⁾ λέγει, ὅτι οἱ κατὰ τῶν Περσῶν πεσόντες βράχοι ἐσφύζοντο ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ⁴⁾, ἄλλοι δὲ βράχοι ἐκ παλαιοῦ κείμενοι ἐν τῷ τεμένει τούτῳ δὲν εὐρέθησαν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ἢ οἱ ἐν τῷ μέρει τούτῳ ὀρώμενοι, συνάγομεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ λειψάνου ἐκεί-

¹⁾ Ἐνα λίθον φέροντα «Διὸς πολιέος» εὔρον (Ιούλ. 1907) πρὸς Ν ἢ πρὸς ΝΑ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τρία μέτρα ἔξω τῶν ὀρίων τοῦ ἐνταῦθα ἀνεσκαμμένου χώρου ἦτοι τοῦ πρὸς Ν ἐξωτερικοῦ περιβόλου τοῦ τεμένους, περὶ οὗ κατωτέρω ὁ λόγος. Ἦτο δ' ἐντετειχισμένος ἐντὸς ξηρολιθίας νεωτέρας· νῦν ἀπέθεσα αὐτὸν μεταξὺ τῶν βωμῶν. Εἶπον δὲ ἡδὴ (*Ἐφ. Ἀρχ.* 1909, 269), ὅτι οὗτος ἴσως εἶνε ὄρος τεμένους τινὸς τοῦ θεοῦ, ὃν ἀναφέρει. Περὶ τῆς λατρείας τοῦ Διὸς τοῦ Πολιέως, οὐχὶ συνήθους ἐν τῇ Ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι, ὄρα *Gruppe Griech. Mythol.* σ. 1115. Ὁ λίθος τῶν Δελφῶν, εἴτε ὡς βωμὸς εἴτε ὡς ὄρος ληφθῆ, μαρτυρεῖ περὶ τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ ἐνταῦθα. Ἴσως ὁ λίθος ἦτο ποτε ἰδρυμένος πέραν τῶν βωμῶν πρὸς Α ἐν τῇ νεωτέρῳ εὐρύνσει τοῦ τεμένους, ἣτις συμπεριέλαβε καὶ τὸ τέμενος τοῦ Φυλάκου.

²⁾ Ἀμφοτέρας τὰς ἐπιγραφὰς πρβλ. πρὸς τὴν τοῦ σταδίου ἐπιγραφὴν *Ἀρχ. Ἐφ.* 1906, 157 καὶ τὰ ἐνθάδε σ. 22 εἰρημένα.

³⁾ VIII, 39. Πρβλ. σ. 21, 74.

⁴⁾ Τὸ VIII βιβλίον τοῦ Ἡροδότου καταβιβάζεται μέχρι τοῦ 428 π. Χ. *Ἀρχ. Ἐφ.* 1909, 270 σημ.

νον τεμνόμενος βράχος κείται ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ξέρξου καὶ ὅτι κατ' ἀναλογίαν τὸ τε λείψανον ἐκεῖνο καὶ οἱ λοιποὶ βωμοί, ἐν ἡ μορφῇ ἔχομεν αὐτούς, εἶνε νεότεροι τῶν μηδικῶν πολέμων.

Μεταξὺ τοῦ συνθέτου καὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ δύο στήλαι πεφτυτεμέναι ἐν τῷ χώματι καὶ ἀναγόμεναι εἰς τὸ α' ἤμισυ τοῦ ε' αἰ. π. Χ. πιθανῶς, φέρουσιν ἢ πρὸς Ν μὲν «Ἀθάνα Φαργάνα» (τῇ Ἀθηνᾷ Ἐργάνῃ)¹⁾, ἢ δὲ πρὸς Β «Ἀθάνα Ζοστερία». Αἱ στήλαι αὗται ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα βάσεις βωμῶν, ὧν τὸ ἀνώτατον, ἐλλείπον νῦν, μέρος ἐσχημάτιζεν αὐτοὺς τραπεζοειδεῖς ἢ λεκανοειδεῖς, ὥστε νὰ εἶνε πρόσφοροι, ὄχι ὡς οἱ μεγάλοι, πρὸς αἵματηρὰς ἐμπύρους, ἀλλὰ πρὸς ἀναιμάκτους θυσίας (καρπούς, ἄνθη, πλακοῦντας, ἴσως λιβανωτὸν κ. ἄ.) *νηφάλιοι* βωμοί²⁾.

Τὸ πλήθος τοῦτο τῶν βωμῶν ὑπομνησκει τοὺς ἐν τῇ Ἄλτει τῆς Ὀλυμπίας καὶ ἐν ἄλλοις ἱεροῖς ἐπίσης πολυαριθμοὺς βωμοὺς διαφόρων θεῶν³⁾. Ἐπειδὴ δὲ πάντες οἱ περὶ ὧν ἐνταῦθα πρόκειται βωμοὶ ἀναφέρουσι θηλυκὰ πρόσφορα τῇ Ἀθηνᾷ ὀνόματα, οὐδεμίαν δὲ ἄλλη θεὰ ἐλατρεύετο ἐν τῷ τεμένει τούτῳ πλὴν τῆς Ἀθηνᾶς (ὁ Φύλακος εἶνε κερχωρισμένος ἔξω τοῦ παλαιοῦ μικροῦ τεμένους), ὑποθέτω,

¹⁾ *Mélanges Perrot* σ. 259 (Perdrizet) πρβλ. BCH, 1896, 721.

²⁾ Ὁ Poulsen ἐν *Bull. de l'Acad. de Danemark* 1908 σ. 345, ὁ Karo ἐν *BCH* 1910 (XXXIV) 214 καὶ ὁ Frickenhaus ἐν *Athen. Mitt.* 1910, 243 ἐρμηνεύουσι τὰς βάσεις ταύτας ὡς βάσεις ἀναθημάτων, οὐχ ὡς βωμῶν ὑπόθερα. Αἱ βάσεις δὲν εὐρέθησαν ὄρθαι, ὡς εἶνε νῦν, ἀλλὰ εὐρέθησαν ὅμως ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ, ἢ δὲ παρεμβολὴ αὐτῶν ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων βωμῶν καθιστᾷ πιθανώτατον, ὅτι ἔδει νὰ εἶνε καὶ οὔτοι βωμοί. Ἐλλείπει ἄλλως ἀπ' αὐτῶν πᾶν ὄνομα ἀναθέτου καὶ πᾶσα ἔκφρασις ὀρίζουσα, ὅτι ὁ δεῖνα ἀνέθηκε τὰ ἰδρύματα ταῦτα ὡς ἀναθήματα. Ἡ δοτικὴ εἰς ἐπιγραφὰς βωμῶν δὲν εἶνε βεβαίως συνήθης (ἢ ἐπιγραφὴ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος «Χῖοι Ἀπόλλωνι τὸν βωμὸν» εἶνε πλήρης ἀναθηματικὴ), ἀλλὰ παρὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ ἐγκαταλίπω τὴν γνώμην, ὅτι αἱ μεταξὺ τόσων βωμῶν βάσεις αὗται εἶνε ἄσχετοι πρὸς θυσίας. Πρβλ. δὲ καὶ CIA, II, 1661-2, 1665, III, 213 Rouse *Greek votive off.* 235 Nilsson *Athen. Mitt.* 1908, 280.

³⁾ Πρβλ. Πανσ. 5, 14, 4 ἔξ.

ὅτι αἱ ἐπικλήσεις τῶν βωμῶν ἀποδίδονται πᾶσαι εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, λατρευομένην ὑπὸ τὰς ἀντιστοιχοῦς ιδιότητας (τὸ ὄνομα Προναία εἶνε κατ' ἀρχὴν τοπικόν, οὐχὶ δὲ λατρευτικόν), πιθανῶς δὲ καὶ ὑπὸ ἄλλας ἀπολομένας, ἐν ἰδίῳ ἐκάστοτε βωμῷ καὶ δὴ ἴσως κατ' ἔξοχὴν ὑπὸ γυναικῶν¹⁾. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἐπικλήσεων Ἐργάνη καὶ Ζωστήρια ῥητῶς λέγεται, ὅτι ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἀθηνᾶν. Ὅτι δὲ ἡ Ἀθηνᾶ ἐλατρεύετο καὶ ὡς Ὑγία ἤδη ἀπὸ τοῦ στ' αἰ. π. Χ., εἶνε ἤδη γνωστόν²⁾. Δυσχερὲς εἶνε μόνον νὰ πιστευθῇ, ὅτι ἐλατρεύετο καὶ ὡς Εἰλειθια. Καὶ κατ' ἀρχὴν μὲν ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι θεὰ λατρευομένη ὡς Ὑγία καὶ ὡς Κουροτρόφος³⁾ ἠδύνατο νὰ λατρευῆται καὶ ὡς Εἰλειθια⁴⁾. Ἀναφέρεται δέ⁵⁾, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ Πρόνοια ἤγαγε τὴν Αἰθιωτὴν ἐκ τοῦ Ζωστήριος, ἀκρωτηρίου τῆς Ἀττικῆς, εἰς Δῆλον, ἐνθα προῦνόησεν, ἵνα τέκῃ ἡ θεὰ διδύμους τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν. Ἄλλ' ὁ Ὀμηρικὸς ἕμνος εἰς Ἀπόλλωνα Δῆλιον⁶⁾ καὶ ὁ Πανσανίας⁷⁾ ἀναφέρουσι ῥητῶς τὴν Εἰλειθιαν ὡς παραστάσαν κατὰ τὸν τοκετὸν ἐκεῖνον, γνωρίζομεν δ' ὅτι ἐν Δῆλῳ ὑπῆρχε καὶ ναὸς τῆς θεᾶς ταύτης, τὸ Εἰλειθιαῖον τῶν Δηλιακῶν ἐπιγραφῶν⁸⁾, καὶ θυσίαι ἐτελοῦντο αὐτῇ ἐν Δῆλῳ. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς παραδόσεως δεικνύει τὴν σύγχυσιν τῆς Εἰλειθίας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Πιστεύω λοιπόν, ὅτι ἡ σύγχυσις αὕτη δὲν εἶνε νέα, ἀλλ' ἀνάγεται τοῦλάχιστον μέχρι

¹⁾ Πρβλ. Karo *BCH* 1910, 214.

²⁾ Πρβλ. Judeich, *Topogr. v. Athen* σ. 221. Gruppe ἔ. ἀ. 1205.

³⁾ Πρβλ. Σουίδ. ἐν λ. αἰγίς.

⁴⁾ Πρβλ. *Berl. Philol. Wochens.* 1908, σ. 79 «παιδοκόμος γλανκῶπις» Νόνν. Δ. 13, 175 «Μαῖα πολυκλαῦτοιο τόζου ποτλίτροθος Ἀθηνᾶ» Τριφ. 390. Ὅρα καὶ σελ. 61, 3.

⁵⁾ Ἀριστείδ. I, σ. 157. Ὑπερείδ. *Δηλιακῶ ἀποσπ.* 67. Φωτίου λεξ. ἔ. λ. Πρόνοια Πρβλ. Preller-Robert, *Gr. Myth.* σ. 194 ἔξ. Farnell *Cults I*, σ. 306 ἔξ. καὶ 406 ἔξ. Colin *Le culte d'Apollon Pythien à Athènes* σ. 92 ἔξ.

⁶⁾ Στ. 97 ἔξ.

⁷⁾ I, 18, 5.

⁸⁾ II. γ. Michel *Rec.* 833, 115.

τῶν χρόνων τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ δελφικοῦ βωμοῦ. Ἄν δὲ τοῦτο εἶνε ὀρθόν, τότε καὶ ἡ ἔννοια τῆς Ζωστηρίας ἔχει μᾶλλον σέξιν πρὸς τοὺς τοκετοὺς· διότι ὑπάρχει διπλῆ παράδοσις περὶ τούτου· ἢ μὲν ὑπολαμβάνει τὴν Ζωστηρίαν ὡς τὴν περιζωννυμένην τὰ ὄπλα¹⁾, τὴν πολεμικὴν, ἢ δὲ ὡς τὴν λύουσαν τὸν ζωστῆρα τῆς ἐπιτόκου γυναικός²⁾.

Περαιτέρω πρὸς Δ τῶν βωμῶν εἶνε τὰ ἐρεΐτια σπονδαίου πωρίνου ναοῦ (εἰκ. 6, 7) δωρικοῦ ρυθμοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς³⁾, (μῆκ. 27, 45 πλ. 15 μ., σύνδεσμοι ἀνὰ δύο — εἰς μόνας τὰς σφζομένας δύο γωνίας), χάριν τοῦ ὁποίου ἔγινε τὸ τέμενος. Ἡ Ἀθηνᾶ, ἣτις ἔλατρεύετο

¹⁾ Πρβλ. Πανσ. 9, 17, 3.

²⁾ Πανσ. 1, 31, 1. Πρβλ. προσέτι τὸ ἐπίθετον τῆς Εἰλειθυίας «λευσίωνος» Θεοζορ. 17, 10. Σβορώνος *Ἐθν. Μουσ.* 499. Νομίζω, ὅτι καὶ τὸ χωρίον Εὐριπ. *Ἰων.* 452 ἐξ. δεῖται ἀναθεωρησεώς τινος, ὥστε ἡ Ἀθηνᾶ νὰ μὴ λέγηται *ἀνελείθυια* ἀλλ' *εἰλειθυια*, ἣν γραφὴν ἔχει χειρόγραφόν τι. Διότι ὡς τοιαύτην καλεῖ ἡ Κρέουσα τὴν Ἀθηνᾶν *ἐμάν*, ἐπειδὴ ὑπὸ Μαζραῖς «πρὸ Παλλάδος ναῶν» ἔτεκε. Ὡς ἀνελείθυιαν ὀδίνων λοχίων (= ἄπειρον ὀδίνων, ἄτοκον) δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἐπικαλεσθῆ αὐτὴν, ὅσον ὡς μάγιστρα τῆς περιτετείας αὐτῆς. Εὐδοοῦται δὲ μετρικῶς κάλλιον τὸ *Εἰλειθυιαν*. Τὸ *ἀνελείθυιαν* εἶνε πιθανῶς βιβλιογραφικὸν ἀμάχημα (λοχιᾶν *αν*) εἰλειθυιαν), ὅπερ ὡς παράδοξον ἐσημείωσαν ἔπειτα οἱ γραμματικοί. Ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶνε, ὅτι αἱ *λευκαὶ κόραι* (Διοδ. 22, 9, 5), ἅς οἱ Δελφοὶ ὑπέλαβόν ποτε ὡς τὰς αὐτὰς πρὸς τὴν Προναίαν Ἀθηνᾶν καὶ τὴν Ἄρτεμιν, ὡς λέγει ὁ Διόδωρος (πρβλ. καὶ *Rochers Mythol. Lex.* ἀρθ. Hyperboreer), ἐν Δήλῳ συνάπτονται πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Εἰλειθυίας (Ἡρόδ. 4, 34 ἐξ.). Ἦτο δ' ἡ Εἰλειθυια συγγενὴς πρὸς τὴν προτυλαίαν Ἄρτεμιν (Robert *Pausanias* 137). Ὅτι δὲ ὁ Ἀπόλλων εἶχε πρόθυμον ἀρωγὸν τὴν Εἰλειθυιαν, ὄρα Πίνδ. *Ὀλυμπ.* 6, 42 ἐξ.

³⁾ Δισχύλ. Εὐμ. 21 Ἡροδ. 1, 92, 8, 37, 39. Καλίμ. ἀπόσι. 220. BCH 1893 σ. 566: ὁ Δημοσθένης καλεῖ αὐτὴν *Πρόνοιαν* 25, 34 πρβλ. ἀνωτ. σελ. 60 σημ. 5 καὶ Ἡσχύ. ἐν λ. Προναίας. Φωτ. *λεξ.* ἐ. λ. *Πρόνοια Ἀθηνᾶ* καὶ *Πρόνοια*. Ἀρποζορ. ἐ. λ. *Προναία*. Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. Α 197 σ. 83, 44 καὶ Ὀδ. γ, 267. Αἱ ἐπιγραφαὶ γινώσκουσι μόνον τὸ ὄνομα Προναία, ὄρα *Baunack* ξ. ἄ. 2503, 2513-4 (ἐν 2501,35 ἀντὶ *Ἀφράμιτος ναῶν* νομίζω συμπληρωτέον *Ἀφθνάς τὰς Προναίας ναῶν*. Πρβλ. καὶ εὐρετ. τοῦ μουσείου ἀριθ. 4342. Ὁ Διόδωρος (22, 9, 5 πρβλ. σελ. 55, 84) καλεῖ τὴν Ἀθηνᾶν ταύτην *Πρόνοιαν*. Mommsen, *Delphika* 143 ἐξ. 165. Gruppe, *Gr. Mythol.* σ. 103. Lobeck *Aglaoph.* 557.

ἐνταῦθα ὡς Ἐργάνη καὶ ὡς Ζωστηρία καὶ ὑπὸ ἄλλας, ὡς εἶπομεν, ιδιότητας, ἐπειδὴ προηγείτο τοπογραφικῶς τοῦ ναοῦ ὡς πρὸς τὸν ἐκ Φωκίδος ἐρχόμενον, ἦτο συγχρόνως οἰοῖται ἢ Πρόμαχος τοῦ ναοῦ, ἅτε πρὸ τοῦ ναοῦ ἐδρεύουσα. Λέγοντες δὲ ναόν, ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὸν κυριώτατον ἐν Δελφοῖς, ἦτοι τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἄν ἡ ἐπίκλησις αὕτη τῆς Ἀθηνᾶς εἶνε πολὺ παλαιά, δεικνύει ὅμως, ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης ἐν Δελφοῖς δὲν εἶνε ἡ παλαιότατη, ἅτε προϋποθέτουσα ἄλλον τινὰ ναόν ἦτοι ἄλλον τινὰ θεόν, τιμώμενον ἐν Δελφοῖς καὶ ἔχοντα ναόν, ᾧ παρομαρτεῖ ἡ Προναία¹⁾.

Εἰς τὴν θέσιν τοῦ πορίνου ναοῦ τούτου, ἦτο πρότερον ἕτερος ἀρχαϊκώτατος ναός, ἀναγόμενος κατὰ πιθανότητα εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ ζ' αἰ. π. Χ.²⁾ εἰς τοῦτον δὲ ἀνήκουσι τὰ σφζόμενα κιονόκρανα (εἰκ. 7, 1), ἅτινα κεῖνται ἐπὶ τῆς δυτικῆς μακρᾶς πλευρᾶς τῶν σφζομένων νῦν κρηπιδωμάτων. Τὰ κιονόκρανα ταῦτα, εἰρεθέντα ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ νῦν ναοῦ, ἔχουσι πολὺ συμπεπιεσμένον τὸν ἐξίνον, ὅστις οὕτως ὁμοιάζει πρὸς ἄρτον ἢ γαλέτταν. Ἰσως δὲ ὑπὸ τοῦς δακτυλίους τοῦ ἐξίνου ὑπῆρχε βαθὺ «αἰγυπτιαζόν» κυμάτιον³⁾, συστέλλον τὸ ὑποτραχήλιον τοῦ κιονοκράνου καὶ

¹⁾ Πρὸβλ. Bötticher *Der Baumcultus* σ. 388. Ἐν τῷ ὕμνῳ τοῦ Ἀριστονόου (BCH, 1893, 566 πρὸβλ. Robert. ἔ. ἀ. 280), ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Δελφοῖς ἀνάγεται μέχρι τοῦ φόνου τοῦ Πύθωνος ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος.

²⁾ Τούτου τοῦ χρόνου ἐπίσης εἶνε ἡ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐν τῇ θέσει τῆς ἀρχαίας Κρίσης (σ. 46) ἀποκειμένη ἀρχαϊκωτάτη ἐπιγραφή ἐπὶ λίθου φέροντος ἄνω δύο κοιλότητας (ἐσχάρας) πρὸς ὄγκας θυσίας εἰς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὴν Ἥραν, αἷς συμβόμοις θεαῖς ἦτο ἀνατεθειμένος ὁ ἱερός λίθος (Bechtel - Fick *Dialektinschr.* 1537). Ἐπειδὴ ἡ Κρίσα κατεστράφη ἀρχομένου τοῦ σ' αἰ., ἡ ἐπιγραφή καὶ ἡ λατρεία ἐπομένως τῆς Ἀθηνᾶς βεβαιοῦται ἐντεῦθεν κατὰ τὸν ζ' αἰ. Ὁ λίθος δυστυχῶς συνετρίβη ἀνοικοδομουμένης τῆς ἐκκλησίας καὶ μόνον ἐν τεμάχιον σφάζεται τοῦ σελτοῦ τούτου μνημείου διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς. Πρὸβλ. Larfeld, *Griech. Epigraphik*, I, σ. 344.

³⁾ Hohlkēhle πρὸβλ. τοὺς ἐν Ποσειδωνιά ναούς, (Durm, *Die Baukunst*² σ. 89) καὶ τοὺς ἡμικύκλους τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως ἐν Μυκίταις.

καταλήγον οὕτω εἰς λεπτὸν τὸν κορμὸν τῶν κιόνων. Θὰ ἴδω-
 μεν δὲ κατωτέρω τὰ λείψανα τῶν κιόνων τοιαῦτα ὄντα. Σφύ-
 ζονται ἰσχυρὰ λείψανα τοῦ λεπτοῦ καὶ ἀπλοῦ ἤτοι ἐφάπαξ
 τεθέντος καὶ μὴ ἀνανεωθέντος μαρμαροκονιάματος, ὅπερ ἔδι-
 δεν εἰς τὰ κιονόκρανα ὄψιν μαρμαρῶδους λευκότητος¹⁾. Τὰ
 κιονόκρανα εἶνε ἕνδεκα (ἐν ἑξ αὐτῶν μετηνέχθη ἤδη πρὸ
 τῆς κλίμακος τοῦ μουσείου), εἰς ἃ προσθετόν καὶ ἐν τεμά-
 χιον, προερχόμενον ἴσως ἐκ δωδεκάτου κιονοκράνου. Ἄν οὗ-
 τος ἦτο ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν κιονοκράνων τοῦ παμπαλίου
 ναοῦ, τότε ἴσως οὗτος ἦτο τετράστυλος ἀμφιπρόστυλος ἐν
 παραστάσι. Δὲν εἶνε δὲ ἀπίθανον, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο εἰς τὰ
 ἀνώτερα τοῦλάχιστον μέρη ἐκτισμένος ἕξ ὧμῶν πλίνθων ὡς
 τὸ Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας καὶ εἶχε κεκαλυμμένον τὸν θριγκὸν
 δι' ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων ἕξ ὀπτῶν πλίνθων ἐγχρωμῶν.

Ὁ παλαιότατος οὗτος πάντων τῶν ἐν Δελφοῖς καταλι-
 πόντων λείψανα ναῶν κατεστράφη κατὰ τὸ δευτέρον ἡμῶν,
 παρὰ τὸ τέλος πιθανῶς τοῦ στ' αἰ., ἴσως ἐκ πτώσεως βρά-
 χων καὶ χωμάτων. Ἐπὶ τῆς θέσεως δ' αὐτοῦ ἐσχεδιάσθη μεί-
 ζων διάδοχος ναὸς καὶ, ἐπειδὴ τὸ τέμενος πρὸς Ν ἦτο κα-
 θωρισμένον ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος παλαιοτάτου
 ἀναλήμματος, προφανῶς δὲ δὲν ἔμελλε τότε νὰ ἐπεκταθῇ
 νοτιώτερον, ἐκρίθη καλὸν νὰ περικοπῇ τὸ ὑψίπεδον τοῦ Φυ-
 λάκου καὶ νὰ σχηματισθῇ ἢ καὶ νῦν ὑπάρχουσα ὀπισθο-
 χώρησις τοῦ τεμένους τῆς Προναίας ὀπισθεν τοῦ πωρίνου

¹⁾ Ὁ συνηθέστατος ἐν Δελφοῖς πῶρος ἢ πώρινος λίθος ὑπὸ τῶν
 ἀρχαίων λεγόμενος εἶνε ὁ κορινθιακὸς λεπτόκοκκος πορώδης φολιθικός,
 ὡς βλέπομεν αὐτὸν ἐν τοῖς κτιρίοις τῆς παλαιᾶς Κορίνθου, ἐν τοῖς ἀρ-
 χαίοις κορινθιακοῖς λατομείοις καὶ εἰς τὰς ὄχθας τῆς νῦν διώρυχος τῆς
 Κορίνθου. Ὁ λίθος οὗτος εἶνε πρόσφορος πρὸς οἰκοδομικὰς ἐργασίας·
 διότι ἐν μὲν τοῖς λατομείοις ἕνεκα τῆς ὑγρᾶσις εἶνε μαλακὸς καὶ τέμνεται
 ἢ πριονίζεται εὐκόλως, ἐν δὲ τῷ ἀέρι εἰς τὰ κτίρια, ξηραίνόμενος ἐντε-
 λῶς, στερεοποιεῖται καὶ προσλαμβάνει μεγάλην ἀνοχήν. Πρὸς ἀποτρο-
 πὴν δὲ τῆς διεσπύσεως τῆς ὑγρᾶσις εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ πώρινα
 μέρη ἐπενέδουν τὰς ἑξῶ παρεΐας τοῦ λίθου διὰ κονιάματος συνθεθει-
 μένου καλῶς μετ' ἀσβέστου, σφισμένου δὲ πολλαχοῦ καὶ ἐν Δελφοῖς
 καὶ ἀλλαχοῦ. Lepsius-Pomtow ἐν *Philologus* 66 (N. F. 20), 2, σ. 268.

ναοῦ καὶ δυτικῶς τοῦ τεμένους τοῦ Φιλιάκου ¹⁾. Τὸ ἀνάλημμα τὸ προστατεῦον νῦν τοὺς βῳμοὺς διεκόπη οὕτω πρὸς Δ, ἐκτίσθη δὲ ἕτερον καμπυλόγραμμον εἰς τοὺς ἄρμους ἀνάλημμα, ὅπερ, κάθετον πρὸς τὸ προηγούμενον ὄν, κάμπτεται εἶτα πρὸς Δ ὀπισθεν τοῦ πωρίνου ναοῦ, ὅστις ἐνεσφηνώθη τότε ἐνταῦθα. Ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ τῆς Προναΐας ὡς καὶ ἡ μεταρρύθμισις τοῦ τεμένους ἐνταῦθα ἐγένετο, ὡς εἶπομεν, κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ στ' αἰῶνος. Διότι εἰς τὸν χρόνον τοῦτον ἀνάγεται τὸ ἐν τῷ μουσεῖῳ φυλαττόμενον λείψανον κορινθιοῦργοῦς πηλίνου ἀκρωτηρίου, ὅπερ πρόπει νὰ ἀνήκη εἰς τὸν δεύτερον τοῦτον ναόν ²⁾. Τὰ κιονόκρανα τοῦ ναοῦ τούτου εἶνε λίαν σύγγενῆ πρὸς τὰ τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων, τότε δὲ περίπου ἐκτίζετο ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπὸ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν πώρινος κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τότε ἦτο ἀκόμη συνήθεια ἐν Δελφοῖς νὰ οἰκοδομῶσι τὰ ἱερὰ κτίρια ἐκ πώρου ³⁾, ἐν ᾧ τὸ εἰσαχθὲν νέον ὑλικόν,

¹⁾ Ἡ παρατήρησις αὕτη δύναται πολὺ νομίζω, ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ Ν ἔξω τείχους τῆς Προναΐας, περὶ οὗ ὁ λόγος κατωτέρω.

²⁾ Νομίζω ἀναμφισβήτητον, ὅτι τὰ ἐν τῷ μουσεῖῳ γλυπτὰ πώρινα λείψανα, τὰ εὑρεθέντα ἐνταῦθα, εἶνε σύγγενῆ τὴν τέχνην πρὸς τὰς μετόπας τῶν Σικωνίων καὶ ἐπομένως ἀνήκουσιν εἰς τὸν πρῶτον ναόν. Τὸ πηλίνον ἀκρωτήριο, ὅπερ προξενεῖ καὶ διὰ τῶν ζωηρῶν χρωμάτων αὐτοῦ ἐντύπωσιν νεωτέρων χρόνων, εἶνε τοῦ β' ναοῦ, ἀλλ' εἶνε ἔργον, κορινθιακὸν λιθανῶς, ἄλλου τεχνικοῦ κλάδου, οὕτινος ἡ χρονολογικὴ ἐξέλιξις δέον νὰ καθορίζηται διὰ διπλῆς παραβολῆς, δηλ. πρὸς τὰ τοῦ στ' αἰ. ἄγγεια καὶ πρὸς τὰ γλυπτὰ ἔργα (εἶνε σύγγενὲς πρὸς τὴν Νίκην, τὸ ἀκρωτήριο τοῦ ναοῦ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν). Πρβλ. καὶ Perrot - Chipier *Hist. de l'art* 8, 392 καὶ προσέτι τὰ ἀκρωτήρια τοῦ Θέρμου καταγόμενα μέχρι τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ στ' αἰ. *Ἐφ. Ἀρχ.* 1900, 186, 1903, 74 ἔξ. (Σωτηριάδης).

³⁾ Περὶ συνήθειας καὶ συρμῶν ἐν τῇ χρήσει τῶν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν ἐν Δελφοῖς θὰ γίνῃ πολλάκις καὶ κατωτέρω λόγος. Τοιοῦτός τις δὲ συρμὸς δὲν πρόπει νὰ ἐκπλήττη· διότι ἔχει πρακτικὴν τὴν αἰτίαν. Ὅταν δηλ. ανοιχθῆ λατομεῖόν τι χάριν μεγάλης τινὸς οἰκοδομίας, τότε καὶ πᾶς ἄλλος, θέλων νὰ οἰκοδομήσῃ, προτιμᾷ τὸ αὐτὸ λατομεῖον, ἔνθα εἶνε ἐν ἐνεργείᾳ καθηρτισμένα τεχνικὰ συνεργεῖα καὶ ὑπάρχει πᾶσα ἀναγκαῖα ἐγκατάστασις καὶ παρασκευή, ἀντὶ νὰ ἀναζητῆ ἄλλο εἶδος λίθου ἐν ἄλλῳ λατομεῖῳ κεκρυμμένῳ. Προσέτι συμβαίνει συνήθως διὰ

τὸ μάρμαρον, κυρίως εἰς τοὺς θησαυροὺς ἐγενικεύθη καὶ ἐξενίκησε.

Ὁ ἐν μέρει νῦν σφζόμενος ναὸς τῆς Προναίας, ἐστραμμένος, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ναοὶ τοῦ τεμένους, παρὰ τὸ σύνηθες πρὸς Ν, ἦτο περίπτερος ἐξάστυλος, ἔχων ἀνὰ ἕξ κίονας εἰς τὰς στενάς, ἀνὰ δώδεκα δὲ εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, καὶ διὰ στενοχωρίαν ἐστερεῖτο ὀπισθοδόμου. Δύο βαθμίδες ἦγον εἰς τὸ δάπεδον τοῦ περιστυλίου καὶ πιθανῶς καὶ τοῦ σηκοῦ.

Τὸ κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ ἦτο ἐκ τιτανολίθων, τὰ δὲ ἄνω μέρη μέχρι τινὸς ἐκ πώρου ἐπιχειρισμένου διὰ μαρμαροκονίας, ἣν διακρίνει τις εἰς τὴν ὀπισθίαν καὶ τὴν Α πλευρὰν τοῦ σφζομένου Β μέρους τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 6, 7). Ὑπεράνω τοῦ σφζομένου τούτου μέρους τοῦ τοίχου δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ὑπομόχλιος ὀπῆ καὶ διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο ἐκτισμένος ὑψηλότερον δι' ὤμων πλίνθων. Πρὸς τοιοῦτον δὲ τρόπον νεωδομίας συμβιβάζεται ξυλίνη διασκευὴ τοῦ ὀροφικοῦ μέρους καὶ πῆλινος κόσμος¹⁾. Τὸ μεταξὺ τοῦ τοίχου τούτου καὶ τῶν κίωνων ὑπόστρον διάστημα, διασπασθὲν (Β) μεγάλως ὕστερον ἔνεκα καθιζήσεως (σ. 89) ἦτο ἐστρωμένον διὰ ψηφιδώματος ἀπλοῦ, κατεσκευασμένου διὰ χαλίκων τῆς θαλάσσης, συνδεδεμένων διὰ κολλητικοῦ κονιάματος. Ἴσως μόνον τὸ νότιον (πρόσθιον) αἴτωμα, ὡς ἐν τῷ θησαυρῷ τῶν Μεγαρέων ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἔφερε γλυπτὸν κόσμον, ἡ δὲ στέγη εἶχεν ἀκρωτήρια πῆλινα ἔγχρωμα (ὄρα σελ. 64 σημ. 2), παριστάνοντα Νίκας περωτάς.

Τοῦ ναοῦ τούτου σφζεται καλῶς ἡ ΒΑ γωνία τῆς περιστάσεως, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν κίωνων (ὁ εἰς διατηρεῖ εἰσέτι καὶ τὸ κιονόκρανον) συνδεδεμένων κατὰ τὰ μετακίονια διὰ πωρίων²⁾ τοίχων (εἰκ. 6, 8), προστεθέντων ὕστερόν ποτε ἀλλὰ τῆς ἐκμεταλεύσεως λατομείου τινὸς νὰ ἐξικινήται τις πάντοτε εἰς καλύτερας φλέβας λίθου.

¹⁾ Πρὸβλ. Kawerau *Ant. Denkm.* 1902-8, σ. 1.

²⁾ Ὁ πώρος οὗτος εἶνε ὕδατογενής, ἐγχώριος ἐκ Κεφαλοβρύσου ἢ Πλειστοῦ, ἀπαντῶν πιθανῶς μόνον εἰς κτίσματα, ἅτινα ἔκτισαν αὐτοὶ οἱ Δεῖλοι ἢ οἱ Ἀμφικτύονες, οὐχὶ δὲ ξένοι ἀναθέται. Πρὸβλ. σ. 63, 1.

πάντως ἐντὸς τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ὁ ναὸς ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ, ὅπως προστατεύουσιν αὐτὸν κατὰ τοῦ κινδύνου ἐκ τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων, ἅτινα ἠδυνάτει νὰ συγκρατήσῃ τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα. Μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐσφύζοντο ἀποκαλυφθέντες καὶ ἄλλοι κίονες ἐν μέρει (περὶ τοὺς 15)¹⁾, ἀλλὰ τῇ 13 Μαρτίου 1905, καταπεσόντες ἔνεκα βροχῶν οἱ μεγάλοι βράχοι (εἰκ. 7, 9), οὔτινες καλύπτουσι τὸ Β ἤμισυ τοῦ ναοῦ, συνέτριψαν αὐτούς²⁾, ἐξετόπισαν δὲ μέρος τῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ καὶ ἐπλήρωσαν συντριμμάτων τὰ πέριξ.

Παρὰ τὸ Δ κρηπίδωμα εἶνε γραμμὴ λίθων, οὔτινες ἔχουσιν αὐλακα στενὴν προερχομένην ἐξ ὄχτου τινος κεκαλυμμένου μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς διὰ κεράμιων πηλίνων, ἐξαφανισθέντων ἤδη, τοῖχος δὲ ταπεινός, οὗ λείψανον σφύζεται πρὸς τὴν ΒΔ γωνίαν, ἔχων πρόσωπον πρὸς Α, ἐκονόνειεν ὡς περίβολος σταθερὸν τὸ ὕψος τῶν χωμάτων τοῦ περὶ τὸν ναὸν χώρου, ὅστις βεβαίως ἐχρησίμευεν ὡς πλατεῖα αὐτοῦ ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ, κατὰ τὸ παράδειγμα, ὃ θὰ γνωρίσωμεν εἰς τοὺς θησαυροὺς τοῦ τεμένου τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πausανίου³⁾ ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἠρειπωμένος, δι' ὃ καὶ παρέρχεται αὐτὸν ὁ περιηγητὴς, χωρὶς οὐδὲ νὰ ἀναφέρῃ, ὅτι ἦτο ναὸς τῆς Προναίας· ἕτερος δέ, ὃν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἶχε κτισθῆ πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ.

Περαιτέρω τοῦ πωρίνου ναοῦ πρὸς Δ εἶνε κατὰ σειρὰν τὰ ἐρείπια δύο (ἀπόστασις ἀπ' ἀλλήλων μ. 1, 28) καλλίστων μικροτέρων ναῶν (εἰκ. 7, 2. 3) ἐν παραστάσι. Τὸ ὑποστήριγμα τῆς στέγης, τὸ σχηματιζόμενον εἰς τὸν πρόναον τοῦ ναύσκου τοῦ Φυλάκου ὅλος διὰ τοίχων, ἐσχηματίζετο ἐνταῦθα διὰ τῆς προεκβολῆς τῶν πλαγίων πλευρῶν δίκην παραστάδων καὶ

¹⁾ Πρὸβλ. τὴν εἰκόνα παρὰ Homolle ἐ. ἀ. καὶ ἐν Durm, *Die Baukunst*³ σ. 132· ὅρα καὶ ἀνωτ. σελ. 23 σημ.

²⁾ Οὐδὲν ἴχνος τῶν ξυλίνων γόμφων εὐρέθη ὑπ' ἐμοῦ σπεύσαντος ἐνταῦθα ἅμᾳ τῇ καταστροφῇ, ἣς ἐγενόμην αὐτόπτης (ὅρα σ. 23 σημ.).

³⁾ 10, 8, 6. «Εἰσελθόντι δὲ εἰς τὴν πόλιν εἰσὶν ἐφεξῆς ναοί· καὶ ὁ μὲν πρῶτος αὐτῶν ἐρείπια ἦν».

διὰ τῶν μεταξύ τούτων ἰσταμένων δύο κίωνων. Οὕτω τὸ ἱερὸν τοῦ Φυλάκου, οἱ ναοὶ οὗτοι καὶ ὁ δεύτερος πώρινος περίπτερος ναὸς τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς ἔχουσι σχέδια ἀποτελοῦντα μορφολογικῶς ἀρχιτεκτονικὴν πρόοδον.

Οἱ δύο οὗτοι ναοί, περὶ ὧν πρόκειται, ἐκτίσθησαν πιθανῶς ἐκ τῶν δημευθειῶν περιουσιῶν τοῦ γένους καὶ τῶν φίλων Κράτητος τινος, ὅστις ἔνεκα ἀποτυχίας ἐπιγαμίας τινὸς περιήλθεν εἰς ἔχθραν πρὸς τὸ γένος τοῦ Ὀρσιλάου. Τὸ ἀναπτυχθὲν δὲ μῖσος ἦτο τόσον ἰσχυρὸν, ὥστε ἤγαγε τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Κράτητος νὰ κατορθώσωσι τὴν ἀπὸ τῶν βράχων κατακρήμνισιν τοῦ Ὀρσιλάου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ὡς ἱεροσύλων, νὰ φρονεύσωσι δὲ ἑτέρους φίλους αὐτῶν, καίπερ καταφυγόντας ὡς ἰκέτας εἰς τὸν ναὸν τῆς Προναίας. Τοῦτο ἐπήνεγκε, φαίνεται, τοιαύτας ἐμφυλίους καταστροφάς, ὥστε εἴτε ὁ δῆμος τῶν Δελφῶν εἴτε οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ὀρσιλάου ἀγανακτήσαντες ἐφόνευσαν τὸν Κράτητα καὶ τοὺς συστασιάσαντας, ἐκ δὲ τῶν δημευθειῶν περιουσιῶν αὐτῶν, προσαγορευθειῶν «ἐναγικῶν», «τοὺς κάτω ναοὺς ἀνφοδόμησαν»¹⁾.

Ἄν ἀληθῶς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονός ἐξῆλθε σέθεν μετὰ τῶν ναῶν τούτων, τότε²⁾, ὡς ἐκ τῆς τέχνης τῶν ναῶν ἐξάγεται, ταῦτα πάντα ἐγένοντο λήγοντος τοῦ σ' αἰῶνος ἦτοι κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας αὐτοῦ. Ἡ χρονολογία τῆς στάσεως τοῦ Κράτητος καὶ τοῦ Ὀρσιλάου, ἄγνωστος ἐν ἀκριβεῖα, εἶνε διὰ τὴν κρίσιν τῶν δύο κτιρίων *terminus post quem*, ἀλλὰ δὲν ἐπιβάλλει νὰ εἶχον κτισθῆ οὗτοι ἀμέσως μετὰ τὴν στάσιν.

¹⁾ Πλουτ. *Pr. reip. ger.* 32 (825 B). Ἀριστοτ. *Πολ.* V, 1303 β. 37 *Athen. Mitt.* I, 17 (Köhler). *Klio* VI, σ. 89 ἐξ. καὶ 120 (Pomtow).

²⁾ Ἡ λέξις *ἀνφοδόμησαν* πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ ἐν τῇ ἐννοίᾳ *ἀνήγειραν*, ὥστε ἡ πρόθεσις *ἀνά* νὰ μὴ σημαίη ἐπανάληψιν οἰκοδομίας ἀλλὰ εἰς ἕνθος ἔγερσιν, ἴδρυσιν, κτίσιν, (πρὸβλ. Ἡρόδ. I, 186)· διότι οἱ ναοὶ οὗτοι, δορυφόροι τοῦ β' πωρίνου ναοῦ, καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα δὲν προέρχονται ἐκ δευτέρας οἰκοδομήσεως. Ἄν δέ, ὡς δὲν φρονῶ, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔξηλθε ἡ πρόθεσις *ἀνά* τὴν ἐννοιαν τῆς ἐπαναλήψεως, τότε θὰ ἀποβλέπη ἴσως καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς τὸν πώρινον, ὅστις οὕτω πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ ἐπίσης ὡς ἐξ ἐναγικῶν χρημάτων ἀνοικοδομηθείς. Πρὸβλ. Petersen *Rein. Mus.* 1909, 537. Frickenhaus, *ε. ἀ.* 246.

Οἱ ναῖσκοι οὗτοι ἦσαν ἴσως θησαυροὶ τῆς Προναίας. Ἐχουσι δὲ τὰ κεκρυμμένα μέρη ἐκ τιτανολίθων ἐγγωρίων (τῶν Φαιδριάδων ἢ «τοῦ Παρνασοῦ»), τὰ δὲ φανερά ἐκ παρίου μαρμάρου (σύνδεσμοι πελεκίνοι \blacktriangleright , μετ’ ἐμβόλων εἰς τὰ μάρμαρα, ἄνευ ἐμβόλων εἰς τοὺς τιτανώδεις λίθους, δύο \blacktriangleleft εἰς τὸν Α ναῖσκον)¹⁾.

Εἰς τὸν (Α) πρῶτον ναὸν (εἰκ. 7, 2), ὅστις ἦτο δωρικῶν ἑυθυμοῦ (μῆκ. 10, 40 πλάτ. 7, 30 μ), ἀπρηρέθησαν πάντα τὰ μάρ-

¹⁾ Οἱ \blacktriangleright δὲν ἀπαντῶσιν ἐν Δελφοῖς μετὰ τὸν στ’ αἰ. π. Χ., οἱ \blacktriangleleft καὶ \blacktriangle ἐμφανίζονται κατὰ τὸ β’ ἡμισὺ αὐτοῦ, οἱ δὲ \blacktriangleleft τὸν δ’ αἰ.

Τὸ ἀπαντῶν ἐν Δελφοῖς πάριον μάρμαρον, διαδεδομένον περισσότερον παντὸς ἄλλου μαρμάρου ἐνιαυθα, δὲν εἶνε λυγίτης· διότι οὗτος ἔνεκα τῆς ὑπογείου ἐξορύξεως αὐτοῦ ἦτο δυσαιόζητος. Ἄλλως τε οὗτος ἐμφανίζεται ἐν γένει ὕστερον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ χρησιμεύει οὐχὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀλλὰ εἰς τὴν καθαρὰν πλαστικὴν, τὴν ποιήσιν ἀγαλμάτων. Τὸ ἐν Δελφοῖς πάριον μάρμαρον εἶνε μᾶλλον χονδρόκοκκον καὶ ἦττον διαφανὲς τοῦ λυγίτου, προέρχεται δὲ ἐκ τῶν ἀρχαίων λατομείων παρὰ τὸν Ἄγ. Μηνᾶν καὶ τὴν Νιάουσαν τῆς Πάρου. Lepsius, ἐν *Philol.* LXVI (N. F. X X), 2 σ. 272. Ὡς πρὸς τοὺς φαιούς τιτανολίθους, οὓς καλοῦσι συνήθως λίθους τοῦ Προφήτου Ἠλία (ἀπὸ τῶν λατομείων τῶν κειμένων ὑπὸ τὸ ὁμώνυμον μοναστήριον πρὸς τὴν Ἀμφισσαν), οὗτοι δύνανται, διὰ τὴν Μαρμαριὰν τοὺλάχιστον, νὰ προέρχονται ἀπὸ τοῦ πρὸς τὴν Ἀράχωβαν πλησίον τῶν Δελφῶν ἐπὶ τῆς νῦν ἀμαξιτοῦ κειμένου λατομείου Μελίσσι. Ἄν οἱ λατόμοι πρὸς ἀποφυγὴν κινδύνων ἢ πρὸς εὐρεσιν κρείττονος ὕλικου ἤθελον νὰ ἀπομακρυνθῶσι τῶν Φαιδριάδων, τὸ Μελίσσι εἶνε τὸ πλησιέστατον καὶ ἄριστον ἐπὶ ἐτοιμῆς βεβαίως καὶ τότε ὁδοῦ ἀρχαίων λατομείων. Ἄλλ’ οἱ λίθοι τῶν κρηπιδωμάτων τῶν δύο ἐναγικῶν ναῶν, οἱ τε λευκάζοντες καὶ οἱ ἐρυθροποῖ, προέρχονται ἐκ τῶν Φαιδριάδων. Οἱ τοιοῦτοι δὲ λίθοι οὐδέποτε ἐτέλεσαν ἐντὸς χρήσεως ἐν Δελφοῖς, ὥστε δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς χρονολογικὸς ὅρος. Προφανῶς οἱ Δελφοὶ, ὁσάκις δὲν ἐκτιζον διὰ ξένων ἐπεισάκτων λίθων, μεταχειρίζοντο, ὡς ἐν τῇ κατ’ ἰδίαν τεκτονικῇ οὕτω καὶ ἐν τῇ δημοσίᾳ ἢ ἱερᾷ, καὶ εἰς ὁρατὰ μέρη κτιρίων τοὺς ἐγγωρίους σκληροῦς ὁμογενεῖς λίθους εἴτε ἐρυθροποῦς εἴτε λευκάζοντας, — ἐνίοτε δὲ καὶ τοὺς σκληροῦς ὀρίμους κροκαλοπαγεῖς—. Ὅτι δὲ ἀνεμίγνυντο τὰ εἶδη ταῦτα, φαίνεται ἐν τοῖς δύο τούτοις κτιρίοις. Ὑστερον (δ’ αἰ.) ἐγένετο ἀποδεκτὸν καὶ τὸ εὐτελέστερον εἶδος τῶν κροκαλοπαγῶν, περὶ ὃν ἀλλαγὴ ἔσται ὁ λόγος. Περὶ ἄλλου τινὸς λίαν εὐθρόπτου λίθου, ἀπαντῶντος ἐν σφόδρα παλαιαῖς κτιρίοις, γενήσεται ἐπίσης ἀλλαγῶν λόγος· πρβλ. σ. 80.

μαρα πλὴν τῶν πρὸς τὰ ὀπισθεν γωνιῶν, σφύζεται ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ ὑπόστροφισ (εἰκ. 7, 4), ἐφ’ ἧς ἐπεκάθητο τὸ μαρμαρίνον βεβαίως πλακόστρομα. Ἐπὶ Πανσανίου ἦτο ὁ ναὸς κενὸς ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων¹⁾.

Ἐξ ἑτέρου ναὸς (μῆκ. 8, 75 πλ. 6, 40 μ.) σφύζει πλείονα μαρμαρίνα μέρη (εἰκ. 7, 3). Εἰς τὸν πρόναον φαίνεται, ποῦ ἦτο ἡ θέσις τῶν δύο κίωνων, ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου κυκλικῶν ἰχνῶν, ἐξ ὧν πορίζομεθα, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο Ἰωνικοῦ ἑυθυμοῦ· διότι οἱ Ἰωνικοὶ κίονες ἔχουσι βάσιν σχηματίζουσαν κυκλικὸν ἴχνος. Τὸ μεταξὺ τῶν κίωνων μέρος εἶνε πεπατημένον καὶ ἀποτετριμμένον, διότι ἦτο εἴσοδος. Εἰς τὸν ἐσώτερον τοῖχον εἶνε ὁ οὐδὸς ὡσαύτως ἀποτετριμμένος. Ὁ πρόναος καὶ ὁ σηκὸς ἦσαν ὁμοίως ἐστρωμένοι διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ἀλλ’ ἡ στρώσις αὕτη κατεστράφη πλὴν μικροῦ μέρους ἐν τῷ προνάῳ.

Εἰς τὸ ἐνδότερον μέρος τοῦ σηκοῦ, κατὰ πλάτος, παρὰ τὸν ὀπίσθιον τοῖχον, προσετέθη μεταγενεστέρως καὶ δὴ κατὰ τοὺς ἀυτοκρατορικοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους συνεχῆς ἐκ λίθου τοῦ «Ἀγίου Ἡλίας» βᾶθρον (εἰκ. 7, 5), ἐφ’ οὗ ἦσαν ἐστημένοι ἐπὶ Πανσανίου ἀνδριάντες Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων²⁾. Τὸ βᾶθρον, ὑψηλότερον τῆς στρώσεως ὧν, ἐκάλυπτε καὶ μέρος ἐπεξεργασμένον τῆς ἔνδον ὄψεως τοῦ ὀπισθίου τοίχου, δὲν σφύζεται δὲ καθ’ ὄλον τὸ ὕψος αὐτοῦ οὔτε καθ’ ὄλον τὸ πλάτος (σύνδεσμοι —). Εἰς δόμος, καταλιπὼν ἴχνος ἐπὶ τῆς ἔνδον ὄψεως τοῦ τοίχου τοῦ ὀπισθοδόμου, συνεπλήρου πιθανῶς τὸ ὕψος τοῦ βᾶθρου.

Ἐξώθεν ἐπὶ τοῦ πρώτου μαρμαρίνου δόμου περιθέει

¹⁾ Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ παρὰ τὸν ἀριστερὸν τοῖχον (Δ) σφύζεται τὸ κάτω μέρος ἐν τῷ ἐδάφει κειωσμένου πίθου, ὅστις, ἂν δὲν εἶνε ὑστέρα προσθήκη (*Klio* VI, σ. 413), ὑπενθυμίζει ἴσως τὰς παλαιὰς ἐσχάρας, Perrot-Chipiez *Hist. de l'art* 7, σ. 60 καὶ 8, σελ. 391 ἐξ.

²⁾ Πανσ. 10, 8, 6 ὄρα καὶ Pauly-Wissowa R. E. ἀρθ. *Delphoi* σ. 2578 στ. 50 ἐξ. Τοιαύτην μετασκευὴν καὶ χρησιμοποίησιν ὑπέστησαν καὶ ἄλλοι ναοί, ὡς ἐν Ὀλυμπίᾳ τὸ Μητροῶν, τὸ Ἡραῖον καὶ ὁ θησαυρὸς τῶν Κυρηναίων. Πρβλ. καὶ Poulsen ἔ. ἀ. σ. 353-4.

τὸν ναὸν σπειρα (πρὸβλ. τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης ἐν Ἀθήναις), ἔχουσα σχῆμα ἡμικίονος δωρικοῦ ὀρθοῦ κατακειμένου (ῥαβδώσεις 8 εἰς τὰ πλάγια τοῦ ναοῦ, ἔμπρὸς δὲ 3), ἐπ' αὐτῆς δὲ ἀστράγαλος. Τὰ δύο ταῦτα κοσμήματα, εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐσωτερικῆς στρώσεως ὄντα, εἶνε οἱ πόδες τοῦ κτιρίου, ὅπερ ὡς ὀργανικὸν ὄν ἐκδηλοῖ διὰ τῶν κυμάτων τούτων τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τὰς ἐν αὐτῷ ἐνεργούσας, ἐνταῦθα δὲ συναντωμένας καὶ τὴν εὐστάθειαν αὐτοῦ ἀπεργαζομένας φυσικὰς δυνάμεις τῆς πίεσεως καὶ τῆς ἀντιστάσεως.

Ἡ ἐργασία τοῦ μαρμάρου εἶνε δυσεπίκτου τελειότητος. Αἱ ἐπιφάνειαι εἶνε τελείως λεῖαι, αἱ ἄκμαι ὀξείαι καὶ εὐθύταται, αἱ δὲ ἀρμογαί, ἐνθα δὲν διεκινήθησαν, ἀπαράμιλλοι. Αἱ ἔξω ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων, ἐφ' ὅσον οὗτοι σφύζονται, εἶνε ἐντελῶς ἀβλαβεῖς, διότι φαίνεται, ὅτι χρώματα εἶχον καλύψει ἐνωρὶς τὰ κατώτερα μέρη τῶν κτιρίων καὶ ἐφύλαξαν αὐτὰ οὕτως ἄθικτα (σ. 72). Πῶς ἦσαν τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν ναῶν, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Φαίνεται μόνον, ὅτι ὁ δεύτερος εἶχε γλυπτὴν ζυφοφόρον, ἐξεπίτηδες καταστραφεῖσαν κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς πιθανῶς χρόνους, καὶ ἴσως γραπτὰ κοσμήματα ἐντὸς ἢ ἐκτὸς εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἐπιστυλίου (τεμάχια ἐν τῷ Μουσεῖῳ)¹⁾.

Οἱ δύο ναοί, σύγχρονοι ὄντες, παράκεινται ἐδτάκτως καὶ ἔχουσι τὰς ὀπισθίας πλευρὰς αὐτῶν ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς· ὁ δεύτερος ὅμως εἶνε μικρότερος τοῦ πρώτου, ἀλλὰ συμπληροῦ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἔμπροσθεν δι' ἐπίτηδες χάριν τῆς ἰσομετρίας τῶν κτιρίων κτισθείσης μικρᾶς πλατείας (εἰκ. 7, 6), ἧς τὰ κράσπεδα σχηματίζουσι πελεκηθέντες ῥαδινοὶ σπόνδυλοι (εἰς φέρει τὸ γράμμα Μ) ἐκ τῶν κίωνων τοῦ ἀρχικοῦ πωρίνου ναοῦ τῆς Προναίας²⁾, ὅστις εἶχε τὰ ἄγαν συμπειεσμένα

¹⁾ Homolle, *Rev. de l'art*. X, 368 ἐξ. Poulsen ε. ἄ. 335.

²⁾ Εἰς τὸν παλαιὸν τοῦτον ναὸν τῆς Προναίας ἀνήκει πιθανῶς καὶ ἐν τεμάχιον πώρου, ἀποκειμένον νῦν ἐπὶ τοῦ Ν ἄκρου τοῦ κρηπιδώματος ἢ στυλοβάτου τῆς Α κιονοστοιχίας τοῦ δευτέρου πωρίνου ναοῦ, φέρον τὰ γράμματα **ΜΜ**. Τὸ τεμάχιον τοῦτο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πτώσεως τῶν βράχων (σελ. 23 σημ., 66), ἐξωσθέντος ὑπὸ τούτων τοῦ κρηπιδώματος πρὸς Ν, ὑπελείφθη 0,50 ὀπισθεν τῆς τέως θέσεως αὐτοῦ. Τόση ἄρα ἦτο ἢ πρὸς Ν ἔξωσις τῆς κρηπίδος τοῦ ναοῦ κατ' ἐλάχιστον ὄρον.

κιονόκρανα (σελ. 62). Ἡ πλατεῖα ἦτο πλακόστρωτος, καὶ διὰ τοῦτο οἱ ὀρίζοντες αὐτὴν κίονες εἶνε λαξευτοὶ ἐπίπεδοι κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν. Ἐκ τῆς πλατείας δὲ ἦγε μικρὰ κλίμαξ ἢ ἀναβάθρα εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ διὰ τοῦ κεντρικοῦ μετακιονίου (πρβλ. τὸν θησαυρὸν τῶν Ἀθηναίων), τοῦ μόνου ὑποστάντος τριβὴν ἰσχυράν.

Ἐνταῦθα γεννᾶται ἡ ἐξῆς σκέψις: Ἐπειδὴ τὰ ὕλικά, ἔξ ὧν συνίσταται τὸ κράσπεδον τῆς πλατείας ἦσαν πρόχειρα εἰς ὅσον τὸ δυνατόν πλησιεστέρους πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ πρώτου πωρίνου ναοῦ χρόνου, καὶ ἐπειδὴ ἡ μικρὰ πλατεῖα, ἀφ' ἧς ἀνήρχετο ἡ κλίμαξ εἰς τὸν ναῖσκον, εἶνε ἡ φιλόκαλος καὶ ἀναγκαία συμπλήρωσις αὐτοῦ, δι' οἰκονομικοὺς βεβαίως λόγους μὴ κτισθέντος ἴσου πρὸς τὸν ἕτερον (ἡ ἐξάντησις τῶν οἰκονομικῶν συνετελεῖτο λοιπὸν ἐφ' ὅσον, κτίζοντες ἀπ' Α, ἔβαινον ἀπὸ τοῦ δωρικοῦ πρὸς τὸν ἰωνικὸν ναῖσκον), πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ μὲν πλατεῖα εἶνε σύγχρονος τοῦ μικροῦ ναοῦ, ὁ δὲ ἀρχαϊκὸς πώρινος ναὸς τῆς Προναίας δὲν ὑπῆρχε πλέον, ἀνοικοδομηθεὶς ἀρτίως ἤτοι πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 5' αἰῶνος, τοῦ χρόνου δηλ., καθ' ὃν ἐκτίσθησαν οἱ δύο μικροὶ ναοί. Τοῦτο δὲ ἐνισχύει τὴν ἀνωτέρω ἐξενεχθεῖσαν γνώμην περὶ τοῦ χρόνου τῆς καταστροφῆς τοῦ παμπαλαίου πωρίνου ναοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἡ χρονολογία αὕτη καὶ ἡ τῆς κτίσεως τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν ὡς καὶ τῶν δύο μικρῶν μαρμαρίνων ναῶν εἶνε συναφής. Τὰ μὲν κιονόκρανα τοῦ παμπαλαίου πωρίνου ναοῦ ἐνεκτίσθησαν εἰς τὸν διάδοχον πώρινον, οἱ δὲ σπόνδυλοι εἰς τὸν ἰωνικὸν ναῖσκον.

Ὅπισθεν τῶν δύο τούτων «ἐναγικῶν» ναῖσκων εἶνε ταπεινὸν λείψανον τοίχου, ἔχον τὴν ὄψιν πρὸς Ν, κοινόν, καθ' ἃ φαίνεται, ἀμφοτέρωθεν καὶ συνάπτον οὕτω αὐτοὺς εἰς ἓν ὅλον. Ὅμοιον μικρότερον λείψανον τοίχου, ἔχον πρόσωπον πρὸς Δ, ὑπάρχει καὶ πρὸς Α τοῦ δωρικοῦ ναῖσκου. Οἱ τοῖχοι οὗτοι συνεκράτουν εἰς τὸ προσήκον ὕψος τὴν ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ πλατεῖαν τῶν δύο ναῶν τούτων (πρβλ. σελ. 66).

Πλησιέστερον δὲ τῶν τοίχων τῶν ναῶν, καὶ διὴ πρὸς Α

τοῦ δωρικοῦ, πρὸς Δ τοῦ ἰωνικοῦ καὶ ἔμπροσθεν ἀμφοτέρων, ἐκτείνεται, ὡς παρ' ἐν ὅλον πάλιν, σειρὰ κακοπελεκητῶν λίθων, φερόντων βαθεῖαν αὐλακα (εἰκ. 7, 7), ἐν ἣ ἰδρύνοντο ἐπὶ αἰῶνας καὶ ἔστερευόντο (εἷς τινα μέρη σφύζονται λείψανα σιδήρου καὶ μολύβδου) στήλαι περιλαμβάνουσαι ἐπιγεγραμμένες τὰς πλειοδοτικὰς μισθώσεις τῶν δημευθέντων κτημάτων¹⁾ τῶν ἐναγῶν εἴτε παλαιῶν εἴτε καὶ ἄλλων νεωτέρων, ἀφ' ὧν ἰδρῦθησαν ἴσως, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, καὶ τὰ ἄλλα δύο κτίρια, ἅτινα θὰ περιγράψωμεν κατωτέρω ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας. Καὶ κατὰ τὸν ε' καὶ τὸν δ' αἰῶνα ἦτο οὕτω πλήρης γεγονότων καὶ μεταβολῶν ἢ δελφικῆ ἱστορία²⁾, ὥστε πολλοὶ πολῖται εὐρέθησαν ἐκάστοτε ὑπὸ τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν δυσμένειαν τῆς ἀντιπάλου μερίδος. Ἐννοεῖται, ὅτι αἱ παλαιότεραι στήλαι παρεχώρουν πολλάκις τὴν ἑαυτῶν θέσιν εἰς ἄλλας νεωτέρας. Ἰσως δὲ ὁ ὀπισθεν αὐτῶν χῶρος ἐπληροῦτο ἐν μέρει χωμάτων, ἀφ' οὗ ἐγένετο ἀόρατος ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν στηλῶν, ἦτο δ' ἀνάγκη νὰ στερεωθῶσιν αὐταὶ διὰ τῆς ἐνσφηνώσεως οὐ μόνον ἐν ταῖς βάσεσιν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐδάφει. Τοιαύτη δὲ τις διαρροήμις καὶ ἐπίχωσις ἦδη ἐκ παλαιοῦ (ς' καὶ ε' αἰ. π. X.) ἔξηγεῖ καὶ τὴν καλὴν διατήρησιν τῆς ἔξω ἐπιφανείας τῶν σφύζομένων μερῶν τῶν τοίχων (σ. 70). Τοιούτων στηλῶν τεμάχια εὐρέθησαν κατὰ χώραν κατὰ τὸ ΝΑ ἄκρον τοῦ Δ ἐναγικοῦ ναοῦ κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἀνασκαφῶν³⁾. Ἡ σειρὰ τῶν στηλῶν, διήκουσα ἐν συνεχείᾳ ἔμπροσθεν τῶν ναῶν, ἄνευ δηλ. διακοπῆς εἰς τὸ μέρος ἐνθα σχηματίζεται ὁ μεταξὺ αὐτῶν στενὸς διάδρομος, εἶνε ἐπίσης ὡς ἐνωτικὸς δεσμὸς καὶ τεκμήριον συγγενείας τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν. Μόνον ἀπέναντι τῆς εἰσόδου τῶν ναῶν καὶ χάριν αὐτῆς διακόπτεται ἢ συνέχεια τῶν στηλῶν, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα εἰς τὸν πρῶτον ναὸν ἐτέθη μεταγενέστερον, ὅτε πολλὰ

¹⁾ BCH, 25, σ. 105 ἐξ. (Homolle). *Klio* VI σ. 89 ἐξ. 400 ἐξ: στήλαι ἐν Δελφοῖς τῷ 363 π. X. (Pomtow). Bourguet *Administr.* 2.

²⁾ Προβλ. π. γ. Michel, *Recueil* 246, 247. *Klio* ε. ἄ.

³⁾ *Klio* VI, σ. 104, 118 ἐξ. 400 ἐξ. 415.

στῆλαι θὰ εἶχον καταπέσει, ἀπειρόκαλον μνημεῖον, οὗ σφύζεται ἡ ὄμοια κὴ βάσις (εἰκ. 7, 8) κατὰ χώραν ¹⁾).

Κάτωθεν τῶν ἐναγικῶν καὶ τοῦ ἔξετασθέντος πορίνου ναοῦ δὴκεῖ, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω (δελ. 56 ἐξ., 63), ἀνάλημμα πολυγωνικὸν ὅμοιον πρὸς τὸ ὄπισθεν τῶν βωμῶν ὑπάρχον καὶ σύγχρονον αὐτοῦ ὄν. Τὸ ἀνάλημμα τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶνε καὶ ὁ παλαιότατος περιβόλος, ὅστις ἀρχόμενος, ὡς εἶδομεν, παρὰ τὸν μέγιστον βωμόν, ἔνθα σχηματίζει ἄκραν τεθαμμένης ἐν τῷ χώματι ἀντηρίδος, καὶ περιθέων τοὺς τρεῖς ναοὺς συγκλίνει παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ τρίτου οὕτως, ὥστε, ἀφ' οὗ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐβεβαίωσε τὴν πορείαν αὐτοῦ περαιτέρω, ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι δὲν ἔξετείνετο ἐπὶ πολὺ

¹⁾ Πρὸ αὐτῆς ἐτοποθέτησα ἐνεπίγραφον ([*Αὐτοκράτορα*] *[Καίσαρα θεοῦ | Τραϊανοῦ] παρθικοῦ υἱὸν | [θεοῦ] Νέρβα υἱονὸν Τραϊανὸν Ἀδριανὸν Σεβασ [τὸν] ἀρχιερέα μέγιστον δη [μαρχ]ικῆς ἐξουσίας τὸ ἔνατο[ν] ὕψιατον τὸ τρίτον ὁ ἱερεὺς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος Τίτος Φλάβιος Ἀριστοτίμος, δόγματι Ἀμφικτυόνων*] καὶ [*Δελφῶν*] βάθρον ἀνδριάντος τοῦ Ἀδριανοῦ, ὁ εὔρον (6 Ἰουλίου 1907) ἐν τῷ κατεδαφισθέντι ὑπ' ἐμοῦ νεότερω ξηροτοίῳ, τῷ προσπεφυκότι τῶς εἰς τὸν Ν ἔξω τοῖχον τοῦ τεμένου. Τὸ βάθρον πιθανώτατα ἴστατο ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης, ἐχούσης τὰς προσηκούσας διαστάσεις. Τὸν ἀνδριάντα ἀνέθηκε δόγματι τῶν Ἀμφικτυόνων καὶ τῶν Δελφῶν ὁ ἱερεὺς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος (οὐχὶ τοῦ Ἀντινοῦ, ὡς κεῖται ἐν Pauly-Wissowa *R. E.* ἀρθ. *Delphoi* σ. 2674 κατὰ τὴν *Zeitschr. f. Numism.* 1885 σ. 130) *Τίτος Φλάβιος Ἀριστοτίμος τῷ 125 μ. Χ.*, εἴτε τῆς πρώτης ἐν Δελφοῖς ἐπιδημίας τοῦ Ἀδριανοῦ, συνιερούς γενόμενος τοῦ Πλουτάρχου, ζήσαντος μέχρις ἐντεῦθεν τοῦ 127 μ. Χ. (Christ, *Griech. Litter.* σ. 650.). Ἐπειδὴ τὰ ἐπὶ Ἀδριανοῦ κοπέντα δελφικὰ νομίσματα (BCH, 20, σ. 33 ἐξ.) παριστάνουσι προτομὴν αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ βάθρου ἴστατο προτομὴ. Διότι καὶ τὰ εἰς μνήμην τοῦ ἥρωος Ἀντινοῦ κοπέντα νομίσματα ὑπὸ τῶν «προτύλων Ἀμφικτυόνων» (130 μ. Χ.) παριστάνουσιν οὐχὶ ὀλόκληρον τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ, τὸ ὅποῖον ὅμως εἶχεν ἰδρυθῆ ὀλόκληρον καὶ ἀνευρέθη ἤδη ὀλόκληρον. Καὶ τὸ ἄγαλμα δὲ τοῦ Ἀντινοῦ, ὡς βεβαιοῦσι τὰ νομίσματα, «Ἀριστοτίμος ἀνέθηκεν ἱερεὺς» (τοῦ Ἀπόλλωνος). Οὕτω ἡ ἱερατεία τοῦ Ἀριστοτίμου, βεβαία οὖσα διὰ τὸ ἔτος 125, ἐκτείνεται καὶ ἐντεῦθεν τοῦ 130, ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Ἀντινοῦ. Ἦτο δὲ ὁ Ἀριστοτίμος γόνος ἐπιφανοῦς οἰκογενείας καὶ διὰ τοῦτο ἠδύνατο νὰ δαπανᾷ κολαζεῖον τὸν Ἀδριανὸν (δρα νῦν περὶ τούτων BCH 1911, 492 ἐξ.).

στρεφόμενον πρὸς Β, ἀλλ' ἀπεσβέννυτο ἐδῶ που ἐν τῇ γῆ¹⁾, καταλείπον ἀνοικτὴν τὴν πρόσοδον πρὸς τὸ τέμενος, ὡς συνέβαινε τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸ Α ἄκρον παρὰ τὸν μέγαν βωμόν. Κατὰ ταῦτα ὁ «περίβολος» οὗτος δὲν ἦτο ἐντελῶς περικλειστος, ἀλλ' ἀνοικτὸς πρὸς Α καὶ Δ, ἀποτελούμενος κυρίως ὑπὸ δύο ἀναλημμάτων, ἐνὸς μὲν κατὰ τοῦ προανοῦς ἐτέρου δὲ κατὰ τοῦ ἀνάντους τοῦ τεμένους. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ἀρχαῖον τέμενος περιελάμβανε ἐν πυκνῇ τάξει μόνα ὅσα κτίσματα περιεγράψαμεν ἀπὸ τῶν βωμῶν, ὄντων τότε πιθανῶς ὀλιγαριθμοτέρων ἢ καὶ μικροτέρων, μέχρις ἐνταῦθα. Προσογῆ δέ τις κατεβλήθη, ὅτε ἐκτίσθησαν οἱ ἐναγικοί, ἵνα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ ναοῦ τῆς Προναίας πρὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ μείνη κατὰ τὸ δυνατόν κενός τις χῶρος χάριν τῆς ἀνέτου πῶς κυκλοφορίας τῶν θαμιζόντων εἰς τὸν ναόν.

Καθ' ὃν χρόνον εἶχον οὕτω τὰ πράγματα ἐστήθη πρὸ τῶν δύο μικρῶν μαρμαρίνων ναῶν μεγάλη τις (3, 48 × 2, 32) τετράγωνος ἐπιμήκης (εἰκ. 7, 9) βάσις (σύνδεσμοι \vdash) ὑψηλοτέρα ἄλλοτε ἢ νῦν (ἐν ἣ δύο τεμάχια αὐτῆς κατὰκείνται ὑποκάτω ὑπὸ τὸ ἀνάλημμα). Ἡ βάσις αὕτη πιθανώτατα ἀνεῖχε *τρόπαιόν τι*, ἢ ἀνάθημα δελφικὸν ἀνατεθὲν μετὰ τὰ Μηδικά, σωθέντος (480 π. Χ.) τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν²⁾.

¹⁾ Ἐνασκάφας πρὸς εὔρεσιν συνεχείας αὐτοῦ, οἶαν δὲν εὔρον, εἶδον, ὅτι τὰ κατώτατα χῶματα ἔχουσι ἀφθονα ὅσα ζῶων ἄκανστα, ὡς εἰκόσαι. Συνέλεξα δὲ καὶ ὀλίγα μυκηναϊκὰ θραύσματα ἀγγείων, ἐν κομβίον στεαίτιον καὶ θραύσματα χαλκῶν, ὃν τρία ἀνήρξουσιν εἰς πόρτην ἔχουσαν συμπαγῆ κομβία εἰς τὴν ῥάχιν, ἔλασμα δὲ πλατὺ εἰς ὃ μέρος ἐστερεοῦτο κλειομένη ἢ αἰχμὴ τῆς περόνης (γεωμετρικὴ περίοδος). Πρὸβλ. *Fouilles de Delphes, Bronzes* σ. 114-115. Βεβαίως ὁμως εἶνε ἀνάγκη συμπληρωτικῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας.

²⁾ Ὅρα. σ. 58, 21. Διοδ. 11, 14, 2 «τρόπαιον ἔστησαν παρὰ τὸ τῆς Προναίας Ἀθηναῶν ἱερόν; ἐν ᾧ τότε τὸ ἐλεγείον ἐπέγραψαν:

*Μνημά τ' ἀλεξάνδρου πολέμου καὶ μάρτυρα νίκης
Δελφοί με σῆσσαν, Ζανὶ χαριζόμενοι
σὺν Φοῖβῳ, πολίπυρθον ἀπωσάμενοι σίγα Μῆδων
καὶ χαλκιοστέφανον ἐνσάμενοι τέμενος».*

Athen. Mitteil. 1906, σ. 508. *Jahrbüch. f. klass. Phil.* 1884 σ. 238 ἔξ. (Pomtow). Mommsen ἔ. ἀ. σ. 179.

Πάντως δὲ δὲν ἐβάσταζε τὸ περιφερὲς ἀνάγλυπτον περιβλήμα βάσεως ἢ μᾶλλον βομοῦ, ὅπερ κεῖται ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Μαρμαριᾶς ἐν τῷ Μουσεῖῳ, διότι τοῦτο εἶναι πολὺ νεώτερον (τοιούτους βομούς εὐρίσκομεν ἐπὶ ἑλληνιστικῶν ἀναγλύφων). Ἐστήθη ὁμοῦς ἡ βᾶσις οὕτω, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἑκατέρωθεν αὐτῆς πρὸς τε τοὺς ναοὺς καὶ πρὸς τὸ ἀνάλημα (πρὸς Ν) ἀνθρώπου δίοδος. Βραδύτερον, ὅτε ὁ περιβόλος οὗτος δὲν ἐπήρκει, τὸ δὲ τέμενος ἠδῦνῆθη, κτισθέντος ἐτέρου πρὸς Ν ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων χῶρος χωσθεὶς ἐσχημάτισεν εὐρεῖαν πλατεῖαν (σ. 81, 90). Ἐν ἡ ἀνωτέρω βᾶσις ἰδρύνετο μετὰ τὴν εὐρυσιν ταύτην τοῦ τεμένους, δὲν θὰ εἶχεν ἦν ἔχει ἀπειροκαλον θέσιν, διότι ἡ πλατεῖα πρὸ τῶν τριῶν ναῶν ἦτο ἱκανὴ νὰ περιλάβῃ εὐτάκτως πλείονα ἀναθήματα ἄνευ κινδύνου νὰ κλεισθῇ ἡ ὁδὸς καὶ κωλυθῇ ἡ κυκλοφορία τῶν ἀνθρώπων. Ἐπῆρξε δὲ τότε χῶρος καὶ πρὸς Δ τῶν ναῶν, ὥστε νὰ μὴ δικαιολογῆται τοιαύτη ἐνσφήνωσις τῆς βάσεως¹⁾.

¹⁾ Ὁ Frickenhaus ἔ. ἀ. ἐν τῷ πίνακι (XIII) αὐτοῦ χρωματίζει τὴν βᾶσιν ταύτην πρασίην ὡς καὶ τὸν Ν ἔξω περιβόλον. Ἡ πλαγία ὁμοῦς τοποθέτησις τῆς βάσεως δικαιολογεῖται, μόνον ἂν δεχθῶμεν αὐτὴν παλαιότεραν τοῦ Ν ἔξω περιβόλου. Ὁ Frickenhaus ἀρνεῖται προσέτι τὸ δυνατὸν τῆς ἀποδόσεως τῆς βάσεως ταύτης εἰς τὸ ἀπὸ Μήδων τροπαῖον τῶν Δελφῶν, ὃ ἰδρυσαν οὗτοι «Ζανὶ χαρίζόμενοι» «παρὰ τὸ τῆς Προναίας Ἰσθμίου ἱερὸν». Πιστεύον δηλ., ὅτι ἡ λέξις τοῦ Διοδώρου *ἱερὸν* σημαίνει ἐνταῦθα οὐχὶ ναὸν ἀλλὰ τέμενος, ἀθετῶν δὲ τοὺς δύο τελευταίους στίχους τοῦ ἐπιγράμματος καὶ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν λίθον «Διὸς πολιέως», (σελ. 58, 1), ὃν δέχεται ὡς ἀναμφισβήτητον ὄρον τεμένους τινός τοῦ Διὸς ἐνταῦθα που ὑπάρξαντος, — ἂν καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ λίθου εἶνε ὁμοίως φήσεως πρὸς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν βομῶν τῆς Ὑγείας καὶ τῆς Εἰλειθυίας —, τοποθετεῖ τὸ τροπαῖον ἔξω τοῦ τεμένους τῆς Προναίας καὶ δὴ ἐν τῷ ὑποθετικῷ τεμένει τοῦ Διὸς. Ἡ σκέψις τοῦ Fr. εἶνε οὕτω λογικωτάτη, ἀλλ' ὄχι ἐντελῶς πειστικὴ, ἐφ' ὅσον ἡ λέξις *ἱερὸν* δύναται νὰ σημαίῃ *ναὸν* καὶ ἐφ' ὅσον τὸ τέμενος τοῦ Διὸς δὲν ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς, οὔτε ἂν ἐπήρξε, οὔτε ποῖον ἀκριβῶς ἦτο, οὔτε ἂν ἐν τῷ πρᾶναι καὶ ἀνοικτῷ πιθανῶς τόπῳ εἶχε θέσιν ἠὺρρεπισμένην πρὸς ὑποδοχὴν μνημείου τινός. Νομίζω μάλιστα, ὅτι ὁ λίθος τοῦ Διὸς ἴσως εἶνε νεώτερον μνημεῖον (ἢ ἐπιγραφή δὲν εἶνε παλαιότερα τοῦ δ' αἰ. π. Χ.) εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπικουρίας τοῦ Διὸς, ἐπιφανέντος διὰ τῶν κερωνῶν αὐτοῦ κατὰ τῶν Περσῶν. Καὶ τὰ Σωτήρια (σ. 32) διὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γαλατῶν ἰδρῦθησαν διὰ τῷ Σωτήρι καὶ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ (CIA, II, 323).

Πέραν τῶν ναῶν τούτων πρὸς Δ εἶνε λείψανόν τι τοιχείου ἔχοντος ὄψιν πρὸς Α καὶ προσομοιάζοντος πρὸς τὰ μικρὰ τοιχία τὰ εὐτρεπίζοντα τὸν πλησίον γῶρον παρὰ τὸν πώρινον καὶ τοὺς δύο μαρμαρίνους ναοὺς (σελ. 66, 71). Τὸ λείψανον τοῦτο δὲν εἶνε συνέχεια τοῦ ἑσωτερικοῦ ἀρχαίου περιβόλου, διότι σχηματίζει ἐλαφρὰν καμπυλότητα ἀποκλίνουσαν πρὸς Ν ἀπὸ τοῦ Δ ἄκρου τοῦ περιβόλου ἐκείνου. Ὅθεν εἶνε μᾶλλον περίβολος μικρὸς προστατεύων τὸ περαιτέρω πλησίον κείμενον μαρμαρίνον περιφερὲς οἰκοδόμημα δωρικοῦ

Ὁ Ἡρόδοτος οὐδαμῶς ποιεῖται λόγον περὶ τεμένους τοῦ Διός, ἀλλὰ μόνον περὶ Προναίας, ὡς καὶ ὁ Διόδωρος, ὅστις λέγει μὲν, ὅτι τὸ τρόπαιον ἐστήθη παρὰ τὸ ἱερόν (= ναὸν) τῆς Προναίας, ἀλλὰ δὲν λέγει «ἐν τῷ τεμένει τοῦ Διός». Ὁ δὲ Πανσανίας (10, 24, 4) τὸ ἄγαλμα τοῦ Διός εἶδεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος (πρβλ. Mommsen *Delphika* 179 ἐξ. 181 ἐξ.), ὥστε ἀμφότεροι οἱ τοῦ τροπαιοῦ θεοὶ ἐπισήμως ἐλατρευόντο ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅπως δὲ τὸ τρόπαιον δὲν ἐστήθη εἰς τὸ τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνος, οὕτω ἠδύνατο νὰ μὴ στηθῆ καὶ εἰς τὸ τέμενος τοῦ Διός πολιεύς, ἂν ὑποτεθῆ, ὅτι ὁ λίθος τούτου μαρτυρεῖ ἀληθῶς περὶ τεμένους καὶ ὄχι περὶ βωμοῦ. Τὸ ἐπίγραμμα μνημονεύει τοῦ Διός ἰδίᾳ τὰ μετεωρολογικὰ κυρίως φαινόμενα τὰ συνοδεύσαντα τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Περσῶν. Ἄν τὸ τρόπαιον ἦτο ἰδρυμένον ἐν τεμένει τοῦ Διός, διατὶ ὁ Διόδωρος (ἢ ὁ Ἐφορος, ὃν πιθανῶς ἀντιγράφει οὗτος) νὰ μὴ μνημονεύσῃ τοῦ τεμένους τούτου, ἀλλὰ νὰ ὀρίσῃ τὴν θέσιν τοῦ τροπαιοῦ διὰ γειτονικοῦ τεμένους; Ὁ Διόδωρος δὲν μνημονεύει ὀριτῶς τοῦ ἰδίου τεμένους τῆς Προναίας (11, 14, 2), ἢ δὲ σύγχυσις ἢ ἐμφανίζομένη ἐν 22, 9, 5, ἐνθα λέγει, ὅτι ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος ἦσαν δύο ναοί, ὁ τῆς Ἀθηναίας Προναίας καὶ ὁ τῆς Ἀρτέμιδος, δεικνύει τὴν ἀτελεῖ ἀντίληψιν τῶν ὑπ' ἄλλον περιγραφομένων τόπων, οἷς αὐτὸς οὐδέποτε ἐπεσεφθῆ (σ. 55⁵, 84₂). Τέμενος ὁμοῦ τοῦ Διός ἀγνοεῖ. Ὅτι δὲ τὸ θαῦμα τῆς κατασκήψεως τῶν βράχων ἐγένετο ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας Ἀθηναίας, ἐνθα καὶ εἶδεν αὐτοὺς κατακειμένους ὁ Ἡρόδοτος, ἄγει ἡμᾶς νὰ προσδοκῶμεν καὶ νὰ ἀποδεχόμεθα τὸ ἐπὶ τούτοις τρόπαιον ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ τεμένει. Ἡ δὲ ἀβέησις τῶν δύο δευτέρων στίχων τοῦ ἐπιγράμματος, ἐν οἷς τὸ ὄνομα τῶν πολεμίων, δὲν εἶνε ἐντελῶς εὐκόλος· διότι προσκρούει εἰς ἀνάλογον παράδοσιν (Διόδ. 22, 9, 5), καθ' ἣν ὁ Ἀπόλλων εἶχε χρησιμοδοτήσει, ὅτι αὐτὸς ἠθέλε φυλάξει τὰ ἀναθήματα καὶ λοιπὰ κοσμήματα τοῦ μαντείου κατὰ τῶν Γαλατῶν. Ὅποτε, ἔχοντας τοιαύτην περὶ τῆς τῶν Γαλατῶν ἀποκρούσεως μαρτυρίαν, διατὶ νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Περσῶν εἰς μόνον τὸν Δία;

ἑυθυμοῦ, τὴν θόλον (εἰκ. 7, 10)¹⁾, (διάμ. 13, 65 μ. σύνδεσμοι Γ), εἰς ἣν μεταβαίνομεν ἤδη²⁾).

Εἶνε γνωστὸν τὸ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου συντελεσθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ περιφερὲς Φιλίππειον, περίφημος δ' ἐγένετο ἤδη ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δ' αἰῶνος κτισθεῖσα ἐκ μαρμάρου θόλος τῆς Ἐπιδαύρου. Ἡ θόλος τῶν Δελφῶν κτισθεῖσα ἐπίσης ἐκ μαρμάρου πεντηεξασίου (τὸ μάρμαρον ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ εἶνε τὸ ὑλικὸν τοῦ συρμοῦ μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπὸ βράχων σ. 22), δὲν εἶνε κατάκοσμος ὑπὸ τῆς γλυπτικῆς, ὡς ἐκείνη, ἀλλ' εἶνε ἀριστούργημα φιλοκαλίας, ἀπλότητος καὶ ἐπιμελοῦς ἐργασίας· ἀποτελεῖ δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν κτιρίων τοῦ τεμένους τῆς Προναίας τὰ ἀγλαΐσματα τῶν ὑπαιθρίων ἀρχαιοτήτων τῶν Δελφῶν. Ἦτο δὲ ἢ θόλος τῶν Δελφῶν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περίφημον κτίριον καὶ διὰ τοῦτο ὁ Θεόδωρος ὁ Φωκαεὺς (Φωκεύς;), ὅστις πιθανῶς πρέπει νὰ ἦτο συνάμα καὶ ὁ ἀρχιτέκτων αὐτῆς, εἶχε γράψει βιβλίον περὶ αὐτῆς³⁾. Ἡ θόλος δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Πανσανίου εἴτε διότι ἐξέπεσόν πως αἱ περὶ αὐτῆς σημειώσεις τοῦ περιηγητοῦ εἴτε δι' ἄλλον λόγον προελθόντα ἐκ τῆς θελήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς σημασίας τοῦ κτιρίου⁴⁾.

Τρεῖς βαθμίδες ἐκ μαρμάρου τῆς Πεντέλης ἄγουσιν εἰς τὸ δάπεδον τῆς θόλου, ἢ δὲ ἀνωτάτη χρησιμεύει καὶ ὡς στυλοβάτης, ἐφ' οὗ ἴσταντο εἴκοσι κίονες δωρικοῦ ἑυθυμοῦ βαστάζοντες τὸν ἐπίσης μαρμαρίνον θριγκόν, οὗ τὰς μετόπας,

¹⁾ Εὐρυτέρα ἀνασκαφὴ ἠδύνατο νὰ δείξῃ ἴσως, μήπως τὸ τοίχιον τοῦτο εἶνε καὶ κρηπίδωμα συγχρόνως, ἐφ' οὗ περαιτέρω ἐδράζεται ἢ θόλος, ὡς ὁ ἐπίσης περιφερικὸς ναῖκος τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ Αὐγούστου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

²⁾ Ὅσα Ulrichs, *Reisen u. Forsch.* 263. *Revue de l'Art. anc. et mod.* 1901, 364 ἐξ. (Homolle). *Arch. Anz.* 1903, 203 (Diels). *Ath. Mitt.* 1905, 368, 372 (Pfuhl). *Klio* 1906, 416 πρῶλ. *Delphika* I σ. 36 *Zeitschrift. f. Gesch. der Archit.* 1910, 123 ἐξ. (Pomtow) *BCH* 1910, 218 (Karo) καὶ Poulsen ἔ. ἄ. 356.

³⁾ Vitruv. 7, 12.

⁴⁾ Πρῶλ. *Klio*, VI, 416. Robert ἔ. ἄ. 285.

καταστραφείσας δυστηγῶς ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκόσμου ἀνάγλυπτοι παραστάσεις γιγαντομαχίας καὶ ἀμαζονομαχίας (τὰ λείψανα ἐν τῷ Μουσεῖῳ¹⁾).

Μετὰ τὸ ἀνοικτὸν περιστύλιον (πλάτ. 2, 55) εἶνε ὁ μαρμαρίνος εἰς τὰ ὄρατὰ μέρη τοῦ τοῖχος τοῦ σηκοῦ, πατῶν ἐπὶ μικρὸν ἐξέχοντος μέλανος λίθου καὶ ἐκτεινόμενος κάτω εἰς δώριον κυμάτιον, ἀποτελούμενον ἐξ ἐσχηματοποιημένων φύλλων, ἀναρριχωμένων μετὰ θαυμασίας ἐλαστικότητος. Ἡ ἐργασία τοῦ κυματίου ἐνιαχοῦ φαίνεται οἶονεὶ διάφορος ἢ ἢ τῶν λοιπῶν ἐπιφανειῶν τοῦ κτιρίου, διὰ τοῦτο δέ, ἐνῶ τὰ λοιπὰ μαρμάρινα μέρη τοῦ κτιρίου ἔλαβον τὸ χρυσίζον τῆς ἀρχαϊότητος χρῶμα²⁾, τὸ κυμάτιον διατηρεῖ γαλακτώδη λευκότητα ἐλεφαντίνου ὄστοῦ. Ἡ διάφορος ἐργασία ἴσως ἐκάνονε διαφόρον καὶ τὴν προσβολὴν τῶν μαρμάρων ὑπὸ τῶν καιρῶν. Ὑπεράνω ὁ τοῖχος οὗτος εἶχε μετόπας καὶ τριγλύφους μικροτέρας ἢ ὁ ἐπὶ τῶν κίωνων θριγγός. Καὶ αἱ μετόπαι δὲ αὐταὶ ἐκοσμοῦντο δι' ἀναγλύφων. Ἡ ὄροφι μετὰ τοῦ θριγγοῦ καὶ τοῦ τοῖχου ἦτο φατνωματικὴ. Ἡ στέγη ἦτο κωνικὴ κεκαλυμμένη διὰ μαρμαρίνων κεραμίδων, ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς ἴστατο πιθανῶς, ὡς ἀκρωτήριον, θαυμασίας ἐργασίας ἄγαλμα (Νίκης), οὗτινος μέρος σφύζεται ἐν τῷ Μουσεῖῳ³⁾).

Πρὸς τὸ Ν μέρος ἦτο ἡ θύρα ὁ μέγας οὐδὸς φέρει τὰς ἀναγκαίας λαξεύσεις διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ξυλίνων παρα-

¹⁾ Μία τῶν μετοπῶν τούτων, ἀποκεκρουσμένη τὰ ἀνάγλυφα, εὐρέθη τῷ 1892 ὑπ' ἐμοῦ ὡς κάλυμμα πίθου ἐν Ἀμφίση ἐν τινι οἰκίᾳ παρὰ τὰς ἐπιγραφάς *Ἐφ. Ἀρχ.* 1904, 113 ἐξ. καὶ κατασχεθεῖσα εἶτα μετηνέχθη εἰς τὸ Μουσεῖον Δελφῶν, ἐνθα ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν αὐτῆθι ἀνασῦστασιν μέρους τῆς θόλου.

²⁾ Τὸ χρῶμα τοῦτο προέρχεται ἐκ τῶν μορίων σιδήρου τῶν ἐνυπαρχόντων ἐν τῷ λίθῳ καὶ ἀπομενόντων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, ὅταν διαλυθῇ καὶ ἀποπληθῇ ὑπὸ τῆς βροχῆς τὸ ἐν τῷ λίθῳ ἀσβέστιον. Τὰ μόρια τοῦ σιδήρου τότε μεταβάλλονται εἰς ἐρυθρωπὸν σίδηρον (ὕδροξειδιον τοῦ σιδήρου) Lepsius ἐν *Marmorstudien* σελ. 18.

³⁾ Δείγματα καὶ ἄλλων γλυπτῶν καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μερῶν (τούτων μέγα πλῆθος περὶ τὸ κτίριον) καὶ ἀνασῦστασις τις μέρους τοῦ περιστύλιου τῆς θόλου ὑπάρχει ἐπίσης ἐν τῷ Μουσεῖῳ.

στάδων τῆς πύλης, ἔξω δὲ τοῦ οὐδοῦ ὑπῆρχεν ἡ κυγκλιδοτῆ πιθανῶς θύρα δίφυλλος καὶ ἴσως πτυκτῆ.

Ἐνδον τὸ σχέδιον καὶ ἡ διάταξις τοῦ κτιρίου δὲν εἶνε δυστυχῶς λίαν σαφῆ. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐκ μέλανος λίθου σχιστώδους, ἴσως Βοιωτικοῦ, ὅστις φθεῖρεται οὕτω, ὥστε ταχέως θὰ καταστραφῆ ἐντελῶς καὶ ὅπου σφῆζεται. Οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐπενδεδυμένοι μέχρις ὕψους τινὸς δι' ὁμοίου λίθου μέλανος, ἔχοντος παρὰ πόδα κυμάτιον, ἐπὶ δὲ τοῦ σχηματιζομένου κύκλω βάθρου ἦσαν ἀξιοσπούδαστοι ἡμικίονες κορινθιακοῦ ὀρθοῦ¹⁾, ὡς ἔπειτα εἰς τὸ Φιλίππειον τῆς Ὀλυμπίας.

Ἡ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κρηπιδώματος ὀπή, μὴ κειμένη ἀκριβῶς ἐν τῷ κέντρῳ, οὐδένα λόγον ἔχει ὑπάρξεως ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ κτιρίου. Αἱ παρειαὶ αὐτῆς ἐνιαχοῦ συμπίπτουσι πρὸς τὰς εἰργασμένας πλευρὰς τῶν ἐντετειχισμένων λίθων, ἀλλαχοῦ ὅμως οἱ λίθοι ἐθραύσθησαν βαναύσως ὑπὸ βεβήλων θησαυροθηρῶν ἐν χριστιανικοῖς χρόνοις. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο κρηπιδῶμα, ὡς φαίνεται ἐν τῇ ὀπῇ, εἶνε ἐκ διαφόρων παρῖνων τὰ πολλὰ ὕλικῶν ἐκτισμένον. Ἄλλοι λίθοι κατὰ τὰς πλευρὰς τῆς ὀπῆς φέρουσιν ἀναθύρωσιν, ἄλλοι δὲ καλῶς ἐπεξεργασμένην πλευράν. Ἐκ τούτου συνάγομεν, ὅτι τὰ ὕλικὰ ταῦτα εἶνε εἰλημμένα ἐξ ἄλλων παλαιότερων κτιρίων. Ἐπειδὴ δὲ τοιαῦτα ὕλικὰ ἀνήκον εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας ἢ τὴν πόλιν τῶν Δελφῶν, οὐδεμία δὲ ξένη πόλις, θέλουσα νὰ ἰδρῦσῃ ἀνάθημά τι, θὰ μετεχειρίζετο παλαιὰ ὕλικὰ τοῦ ἱεροῦ—τῶν ἀναθημάτων ἐπιδεικνυόντων οὐ μόνον εὐσέβειαν ἀλλὰ καὶ πλοῦτον—εἰκάζομεν, ὅτι ἡ θόλος αὕτη ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Δελφῶν καὶ δὴ ἴσως ἐξ ἐναγικῶν χρημάτων ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι δύο ναοί, ὧν ὁ δεύτερος, ὡς εἶδομεν, ἔχει ἔμπροσθεν προσφωκοδομημένα ὕλικὰ τοῦ παλαιοῦ παρῖνου ναοῦ.

Τὸ κτίριον δὲν φαίνεται ὅτι δύναται νὰ εἶνε πολὺ νεώ-

¹⁾ *Durm* ἐν *Jahresheften des oest. Arch. Inst.* 1906 σ. 287 ἔξ. καὶ *Baukunst*³, σ. 349 ἔξ. Πολυχρωμίαν ὕλικου γινώσκομεν καὶ ἐν τῷ Ἐρεθῶσι καὶ ἐν τῇ θόλῳ τῆς Ἐπιδαύρου κ. ἀ. Παρβλ. Poulsen ἐ. ἀ. 361, 4.

τερον τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος π. Χ., εἶνε δὲ παλαιότερον τῆς θόλου τῆς Ἐπιδαύρου.

Ἐπισθεν τῆς θόλου καὶ τῶν δύο ἐναγικῶν ναῶν ἐκτείνεται ἀκανονίστως καμπυλούμενον ταπεινὸν θεμέλιον πώρινον (εἰκ. 7,15), ἔξ οὗ ἐλήφθησάν τινες τῶν ἐν τῷ κρηπιδώματι τῆς θόλου πλίνθων. Τὸ θεμέλιον τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς κανονικὸν τι ἀρχιτεκτονικὸν οἰκοδόμημα, οὐδεμίαν δὲ τεκτονικὴν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἐμφανιζομένην ἡμῖν ἐν τῷ τεμένει νεωτέραν κατάστασιν καὶ εἶνε προφανῶς παλαιότερον καὶ τῶν ἐναγικῶν ναῶν ἐχρησίμευε δὲ ἴσως, ἵνα προστατεῦη τὴν ὁδὸν, τὴν ἄγουσάν ποτε εἰς τὸν παμπάλαιον πώρινον ναὸν τῆς Προναίας καὶ ἐφ' ὅσον τὸ τέμενος ἦτο μικρόν. Ἄξιόσημειωτον εἶνε τὸ ὑλικόν, ἔξ οὗ εἶνε κατασκευασμένον (ἄρα σ. 68 σημ.), διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, συμβαίνει νὰ ἔχωμεν τοιαῦτα ἔξ εὐθρύπτου ὑλικοῦ θεμέλια ἐκεῖ ἀκριβῶς, ἔνθα ἀναμένομεν παμπάλαια κτίσματα.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ λείψανον τοῦτο εἰς ἐξαγωγήν συμπεράσματός τινος διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ τεμένους. Ἄν δηλ. ἀληθῶς ἐπροστάτευε τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς τὸ μικρόν ποτε τέμενος, τότε ὁ χρόνος τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ θὰ ἐδήλου τὴν μεγέθυνσιν τοῦ τεμένους πρὸς Δ καὶ τὴν ἐντεῦθεν μετάθεσιν τῆς κυρίας ὁδοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐντὸς τοῦ κρηπιδώματος τῆς θόλου βλέπομεν, ὡς ἐρρήθη, πλίνθους πώρου, εἰλημμένας πιθανώτατα ἐκ τοῦ τοίχου τούτου, εἰκάζομεν, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς κτίσεως τῆς θόλου ἠϋρύνθη ὁ χώρος ὀπισθεν πρὸς Β¹). Ἄλλ' ἢ θόλος εὐρίσκειται ἐντελῶς ἔξω τοῦ παμπάλαιου μικροῦ τεμένους. Εἶνε ἀδύνατον νὰ δεχθῆ τις, ὅτι θὰ ἀπεφασίζετο νὰ κτισθῆ οὕτω πολυτελές

¹) Ποία ἦτο ἡ ὄψις τοῦ τεμένους ὀπισθεν τῶν ἐναγικῶν ναῶν πρότερον, καὶ πῶς συνεδέετο τὸ πώρινον ἀνάλημμα, ὃ ἦν ποτε μεῖζον ἴσως, πρὸς τὸ ὀπισθεν τοῦ πώρινον ναοῦ κείμενον πολυγωνικόν, δὲν εἶνε ἐμφανές. Ἡ συμπλήρωσις, ἣν δίδει διὰ τοῦ πίνακος αὐτοῦ ὁ Frickenhau, χρησιμοποιοῦσα μόνον τινὰ τῶν ὑπαρχόντων τοιχιῶν, ἀπροσφόρον ἄλλως τε πρὸς μέγα ἀνάλημμα, εἶνε ἐπισηφαστάτη καὶ ἀπίθανος.

κτίσμα, χωρὶς νὰ ληφθῆ πρότερον φροντίς περὶ οἰκοδομικῆς ἀσφαλείας αὐτοῦ καὶ περιφράξεως, ὁμοίως τοῦλάχιστον ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν περιγραφέντων κτιρίων οὐ μόνον ὄπισθεν ἀλλὰ καὶ πανταχόθεν. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι πρὸ τῆς οἰκοδομῆσεως τῆς θόλου ἠῦρναν τὸν περίβολον πρὸς Ν, Α καὶ Δ, κτίσαντες τὸν ἔξω καμπυλόγραμμον κατὰ τοὺς ἄρμους πολυγωνικὸν τοῖχον — κατ’ ἀνάγκην ἐπανερχόμεθα εἰς ἐπανεילהμμένην (σ. 75, 90) ἐπισκόπησιν αὐτοῦ, ἵνα σχετίσωμεν αὐτὸν πρὸς τὰ διάφορα κτίρια τοῦ τεμένου — σωθέντα ἰκανῶς μὲν πρὸς Ν ὀλίγον δὲ πρὸς Δ κατὰ τὸ πρὸς τὸ γυμνάσιον ἄκρον καὶ ὀλίγον πρὸς Α εἰς τὸ Α ἄκρον τοῦ μεγάλου τεμένου ἀπέναντι τοῦ ἰσοδομικοῦ τοίχου, ὃν εἶδομεν (σ. 52 ἔξ.) προστατεύοντα τὸν ἱερὸν χῶρον ἐνταῦθα κατὰ τοῦ ἀνάντους μέχρι τῆς Α εἰσόδου. Οἱ δύο οὗτοι τοῖχοι, ὁ ἰσοδομικὸς εἰς τὸ Β ὄριον τοῦ τεμένου, καὶ ὁ ἔξω πολυγωνικὸς, καταλήγοντες ἀμφοτέροι εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, πρὸς Α τοῦλάχιστον, ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν πληρωσιν τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, ἥτοι εἰς τὴν περιφράξιν τοῦ πρὸς Δ τῆς θόλου χώρου καὶ τοῦ πρὸς Α τῶν βωμῶν, ὅστις ὅμως δὲν φαίνεται νὰ κατελήφθη ποτὲ ὑπὸ μνημείων,¹⁾ παραμείναντος τοῦ πορτίνου ναοῦ πάντοτε *προναίου* ἀκριβῶς. Κατὰ ταῦτα οἱ δύο οὗτοι τοῖχοι πρέπει νὰ εἶνε σύγχρονοι. Τὸ εἰρύτερον τοῦτο τέμενος ὀρίζεται πρὸς Δ, ὡς εἶπομεν διὰ τοῦ σφωζομένου Β μικροῦ σκέλους κατὰ τὴν ἐκ τοῦ γυμνασίου Δ εἴσοδον. Ὁ περιλήφθεις ἐνταῦθα χῶρος πρὸς Δ τῶν ἐναγικῶν ναῶν κατελήφθη ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τῆς θόλου ἐν μέρει δὲ ὑπὸ τινος δυτικωτάτου ἐν τῷ τεμένει τούτῳ κτιρίου, ὅπερ ὀνομάζομεν οἶκον τῶν ἱερέων, θὰ περιγράψωμεν δὲ βραδύτερον (σ. 83, 89).

Συλλαμβάνοντες δὲ νῦν τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω πόρισμα, λέγομεν, ὅτι ἡ πλαγία θέσις τῆς βάσεως, ἣν ἀπεδώκαμεν εἰς τὸ Μηδικὸν τρόπαιον, προὑποθέτει τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐναγικῶν ναῶν καὶ τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ ἔξω Ν τοίχου τοῦ τεμένου. Προφανῶς κατὰ τὸ τέλος τοῦ στ’ αἰ., ὅτε

¹⁾ Ἐν λείψανον ἀναλήμματος ἐκτεινόμενον ΑΔ κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ, φαίνεται, ὅτι ἐχρησίμευεν ἵνα διαορῆ τὸν χῶρον εἰς δύο ἐπίπεδα.

ἐκτίζοντο οἱ ἑναγικοί, οὐδεὶς προέβλεπεν, ὅτι ἔμελλε νὰ ἔλθῃ ἀνάγκη ἰδρύσεως τοῦ μνημείου, ὃ ἀνεῖχεν ἡ βᾶσις. Ἐπομένως χρόνος τις πρέπει νὰ παρήλθεν ἀπὸ τῆς ἔξοικοδομήσεως τῶν ἑναγικῶν ναῶν μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἀνάγκης τοῦ τροπαίου. Τοιοῦτοτρόπως φθάνομεν εἰς τοὺς Μηδικούς πολέμους, μέχρι τῶν ὁποίων ἀναγκαίως δὲν θὰ εἶχε κτισθῆ ἀκόμη ὁ ἔξω Ν περίβολος¹⁾. Ἐπομένως οὗτος ἐκτίσθη μετὰ τὰ Μηδικά. Ἄν τοῦτο ἐγένετο ἀμέσως πῶς ὕστερον τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης ἢ μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου, ὥστε νὰ προηγηθῆ μικρὸν τῆς οἰκοδομίας τῆς θόλου, παραμένει τεχνολογικῶς ἀμφίβολον. Ὁ Ἡρόδοτος ἀγνοεῖ τὸ τρόπαιον, τὴν δὲ φανερὰν ἀνάγκην τῆς εὐρύσεως τοῦ τεμένους εὐρίσκομεν εἰς τὴν προσθήκην κυρίως τῆς θόλου, ἥς τὰ γλυπτὰ δὲν φαίνονται κείμενα μακρὰν τοῦ 400 π. Χ., ὅτε ἤκμαζε καὶ ὁ ποιητῆς Ἴων, εἰς ὃν ἀποδίδεται τὸ ἐπίγραμμα τοῦ τροπαίου²⁾. Θὰ ἴδωμεν δέ, ὅτι καὶ ὁ περίβολος τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος πολὺ πρὸ τοῦ 400 δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε κατελιγμμένος ὑπὸ ἀγαλμάτων, ὥστε νὰ καλεῖται τὸ τέμενος ἐν τῷ ἐπιγράμματι *χαλκεοστέφανον*³⁾.

Πέραν τῆς θόλου πρὸς Δ εἶνε ἕτερος ναὸς (εἰκ. 7, 12, 16) τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς⁴⁾. Βλαβέντος σὺν τῷ χρόνῳ τοῦ δευτέρου πωρίνου ναοῦ καὶ κινδυνεύοντος ἐκ τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων, γενομένου δὲ ἀντιληπτοῦ ἴσως, ὅτι παρὰ πᾶσαν φροντίδα (πρὸβλ. τὸν πώρινον τοῖχον τὸν φράσσοντα τὰ μετακίονια τῶν σφζομένων κίωνων αὐτοῦ) δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε ἐν ἀσφαλείᾳ οἰονδήποτε κτίριον ἐν τῷ ἐπικινδύνῳ ἐκεῖνῳ μυχῶ τοῦ τεμένους, ἔκριναν, φαίνεται, καλὸν νὰ κτίσωσιν ἄλλον ναόν,

¹⁾ Ὁ συλλογισμὸς οὗτος πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἐπίσης ἰσχυρός, ἔστω καὶ ἂν τις δὲν δέχεται (δρα σελ. 75 σημ.), ὅτι ἡ πλαγία βᾶσις δὲν ἀνῆκει εἰς τὸ Μηδικὸν τρόπαιον.

²⁾ Pomtow, *Ath. Mitt.* 1906, 508 *Jahrb. für Phil.* 1884, I σ. 229 καὶ 241. Προσέτι *Ath. Mitt.* 1910, 239,3 (Frickenhau) καὶ Poulsen *ξ. ἀ.* 363. *Αρχ. Ἐφ.* 1909, 268 καὶ ἀνωτέρω σ. 58, 4.

³⁾ Πρὸβλ. *Woch. für. Klass. Phil.* 1908 σ. 1300.

⁴⁾ Πανσ. 10, 8, 6.

ἀλλὰ μακρὰν τῆς ἐπισφαλοῦς θέσεως¹⁾. Ἡ σκέψις αὕτη πρέπει νὰ ἐγένετο χροόνον τινὰ μετὰ τὴν εὐρυνσιν τοῦ τεμένου, καὶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς τε θόλου καὶ τοῦ οἴκου τῶν ἱερέων. Ἐάν ἐγένετο ἡ σκέψις αὕτη πρὸ τῆς κτίσεως τῆς θόλου, εἶνε εὐλόγον, ὅτι τὴν κεντρικὴν θέσιν ταύτης θὰ ἐπεφύλασσον διὰ τὸν νέον — τὸν τρίτον χρονολογικῶς — ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐάν ἐγένετο πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ οἴκου τῶν ἱερέων, θὰ ἐκανονίζετο ἡ διάθεσις τοῦ Δ χώρου τοῦ τεμένου, ὅστις θὰ ἐμοιραζέτο μετὰξὺ τῶν δύο τούτων κτιρίων οὕτως, ὅστε νὰ μὴ εὐρεθῶσιν εἴτα εἰς ἀνάγκην νὰ περικόψωσι τὸ Α μέρος τοῦ προφοκδομημένου οἴκου τῶν ἱερέων, ἵνα ἀπλωθῇ αὐτόθι ὁ νέος ναός. Ἐάν λοιπὸν ἡ εὐρυνσις τοῦ τεμένου ἐγένετο μετὰ τὰ Μηδικὰ ἐν τῷ ε' αἰ. π. Χ., ἴσως λήγοντι, ἡ δὲ θόλος περὶ τὸ 400 π. Χ., μετ' αὐτὴν δ' ὁ οἶκος τῶν ἱερέων, τότε ὁ ναὸς εἶνε κατ' ἀνάγκην ἔτι νεώτερος.

Ὡς ὕλικὸν διὰ τὰ ἐμφανῆ μέρη αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη ὁ φαιδὸς λίθος τοῦ Προφήτου Ἡλίου ἢ τοῦ Μελισσιοῦ (σ. 681), διὰ δὲ τὰ κεκρυμμένα κρηπιδώματα ὁ σύμπηκτος εἶτε κροκαλοπαγῆς εἶτε ἀρουραῖος λίθος, κατειργασμένοι εἰς πλίνθους²⁾.

¹⁾ Πρὸβλ. *Zeitschr. f. gesch. d. Archit.* 1910 σ. 138.

²⁾ Ὁ λίθος οὗτος, ὁσάκις σχηματίζεται ἐν τοῖς ὄρεσιν ἐξ ἄμμου καὶ γωνιωδῶν τεμαχίων λίθων, προσερχομένων ἐκ γεωλογικῶν ἢ καιρικῶν καταστροφῶν, δύναται νὰ λέγηται ἀπλῶς λίθος *σύμπηκτος*. Ὅσακις δὲ σχηματίζεται εἰς τὰς κοιλάδας καὶ τὰς ἀρούρας, τὰς διαρροεστέρας ὑπὸ χειμάρρων, ἐξ ἄμμου καὶ ἐκ λίθων στρογγυλοθέντων ὑπὸ τοῦ ὕδατος ἦτοι ἐκ τροχμαλῶν καὶ κροκαλῶν, δύναται νὰ λέγηται *τροχμαλοπαγῆς* ἢ *κροκαλοπαγῆς* ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τῶν συμπηγνίων λίθων, τῶν τροχμαλῶν ὑπολαμβανομένων μειζόνων. Οἱ ἀρχαῖοι ἐν ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς ἐκάλουν τοῦτον τὸν λίθον *ἀρουραῖον*. Ὁ λίθος τῶν Δελφῶν ἀμφοτέρωτερον πρὸς τὰ δύο εἶδη, ἡμεῖς δὲ θὰ καλῶμεν αὐτὸν ἐν τοῖς ἐξῆς κροκαλοπαγῆ. Πρὸβλ. Pomtow - Lepsius ἐν *Philol.* 66 (N. F. 20), 2, σ. 266-7. Ὁ λίθος οὗτος πρὸ τοῦ 400 εὐρητὰ καὶ ἐν παλαιωτάτοις κτιρίοις ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ βαθέα θεμέλια καὶ δὴ ἐν ἀργῇ καταστάσει. Φλέβες ὁμοῦ αὐτοῦ σκληρότεροι εὐρητὰ εἰργασμένοι ἐν τοίχοις, ὡς ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ τεμένου τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ ἐν κτιρίοις, ὡς ἐν τῇ κρηπίδι τῶν ἐναγικῶν ναῶν (σ. 681), τοῦ θεσμοφροῦ τῶν Μασσαλιητῶν κ. ἄ. Εἶνε ὁμοῦ τότε ἀληθῶς λίαν σκληρὸς καὶ ἐν

Λοιπὸν ὁ φαιὸς λίθος, τεθεις τὸ πρῶτον εἰς ἐπίσημον χρῆσιν κατὰ τὸν δ' αἰ. π. Χ. ἐν τῷ ἀνοικοδομουμένῳ τότε ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰσῆχθη οὕτω ἔκτοτε ὡς ὑλικὸν τρόπον τινὰ τοῦ συρμοῦ ἐν Δελφοῖς. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον (ἀπὸ τοῦ 400 περίπου) ἐμφανίζεται καὶ ὁ κατεργασμένος κροκαλοπαγῆς¹⁾. Ὡστε ὁ ναὸς ἐγένετο μετὰ τὸ 400 π. Χ. καὶ μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦλάχιστον τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (σελ. 23 ἑξ.). Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν δ' αἰ. π. Χ. οἱ Δελφοὶ καὶ δὴ καὶ οἱ Ἀμφικτύονες (οἷς ὑπέκειτο ὡσαύτως τὸ τέμενος τῆς Προναίας)²⁾ ἠυπόρησαν χρημάτων, κυρίως ἀφ' οὗ (346 π. Χ.) κατενικήθησαν οἱ Φωκεῖς, μετὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον, ὅτε ἰδρύθη (339 π. Χ.) καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ταμιῶν, ἡ λαβοῦσα πρόνοιαν καὶ ὑπὲρ ἄλλων ἀμφικτυονικῶν κτιρίων (ῥα σ. 28, 30), εἰκάζομεν, ὅτι ὁ ναὸς ἐκτίσθη μετὰ τὸ 339 π. Χ. καὶ ἦτο συμπληρωμένος ἤδη «κάλλιστος καὶ μέγιστος

τῆ ποικιλία τῶν διαφόρων χρωμάτων αὐτοῦ ὅμοιος καὶ ἀντάξιος τοῦ λίθου τῶν Φαιδριάδων. Πρὸβλ. καὶ Karo *BCH*, 1909, 210.

¹⁾ Ἡ θόλος καίπερ κατὰ τὰνωτέρω σ. 79-80, 82 εἰς τοὺς χρόνους τούτους ἀναγομένη, δὲν ἔχει κροκαλοπαγεῖς λίθους ἐν τοῖς κρηπιδύμασι, διότι τὰ ἐν τούτοις χρησιμοποιηθέντα ὑλικά ἐλήφθησαν ἐκ παλαιότερων κτισμάτων. Ἄλλως τε ἡ παρουσία μόνη τῶν κροκαλοπαγῶν λίθων ἔχει ἀποδεικτικὴν χρονολογικὴν δύναμιν, οὐχὶ δέ, νομίζω, καὶ ἡ ἀπουσία.

²⁾ Ἐν τῷ περὶ τῶν Ἀμφικτυόνων νόμῳ (Michel, *Recueil* 702, 36 = Baunack 2501) πρέπει νὰ συμπληρωθῇ, ὡς ἐρρήθη ἤδη καὶ ἀνωτέρω σελ. 61, 3, 75, 11, «καὶ τὸν τᾶς Ἀ[θ]ῆνας τᾶς Προναίας ναόν» ἀντὶ «καὶ τὸν τᾶς Ἀ[ρ]τάμιτος ναόν». Ὁ Ἡλιόδωρος (Αἰθ. 3, 4 κ. ἄ.) καὶ ὁ Διόδωρος (22, 9, 5) ἀναφέρουσι ναόν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Δελφοῖς, ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος ὑποθέτει αὐτὸν ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ δὲ ἕτερος εἶνε ἀσαφῆς (σ. 75, 1 *Ἀρχ. Ἐφ.* 1909, 266). Γεννᾶται δ' ἡ ἀπορία, πῶς τοιοῦτος ναὸς ἐν οὐδετέρῳ τῶν τεμενῶν εὐρέθη καὶ πῶς οὐδεμία ἐπιγραφὴ ἀναφέρει αὐτόν, οὐδεὶς δὲ ἄλλος ἀξιόπιστος συγγραφεὺς, ἰδὼν τοὺς Δελφούς, ἐμνημόνευσεν αὐτοῦ. Ἄν δὲ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἔκειτο ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, φαίνεται ἄπορον, πῶς οἱ Ἀμφικτύονες θὰ ἀνελάμβανον νόμιμον ὑποχρέωσιν φροντίδος περὶ μόνου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ κειμένου ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἀθηνᾶς, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς αὐτῆς, περὶ οὗ ὅμως μόνου ποιοῦνται λόγον αἱ ἀναμφισβητήτου κύρους ἐπιγραφαὶ τῶν ναοποιῶν τοῦ δ' αἰ. Πρὸβλ. Bourguet, *Administr.* 108. Ὅρα καὶ κατωτέρω σ. 107.

νεὸς εὐθὺς εἰσιόντι εἰς τὸ ἱερὸν» (=εἰς τὸν ἱερὸν δελφικὸν χώρον, εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν καθ' ὅλου), ὡς ἐκφράζεται ῥητορικῶς πῶς ὁ [Δημοσθένης] κατὰ τὸ 330 περιίτου, ὅτε ἔξεφώνησε τὸν κατὰ Ἀριστογείτονος Α' λόγον αὐτοῦ (§ 34). Ἔνεκα δὲ τῆς καταγωγῆς τῶν πρὸς τὴν οἰκοδομίαν χρημάτων, ληφθέντων ἐκ τῆς Φωκιῆς ζημίας, δύναται νὰ ῥηθῆ, ὅτι καὶ οὗτος ὁ ναὸς ἦτο «ἐναγικός».

Χωρὶς νὰ κατεδαφισθῆ ὁ πρόριος ναὸς (τοῦτο θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστον ἴσως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων περὶ μὴ ἐντελῶς κατεστραμμένων ναῶν, ὡς δεικνύουσιν οἱ ἀλλήλων διάδοχοι ναοὶ διαφόρων χρόνων καὶ ἀλλαγῶν, οἶον ἐν Ἀθῆναις, Ῥαμουῖντι, Σαμοθράκη, Δήλῳ,¹⁾ ὅστις ἀκόμη ὑφίστατο βαθμιαίαν σὺν τῷ χρόνῳ καταστροφὴν, ἐκτίσθη ὁ νέος οὗτος ναὸς μέγας (22,60 × 11,55 μ.) ἐν παραβολῇ πρὸς τοὺς πλησίον αὐτοῦ, πρόστυλος δωρικοῦ ῥυθμοῦ, ἐν παραστάσι (σύνδεσμοι —). Αἱ μετόπαι, περιθέουσαι τὸ κτίριον, δὲν ἔφερον γλυπτὸν κόσμον.

Διδακτικὴ εἶνε ἡ παραβολὴ τοῦ κιονοκράνου τοῦ ναοῦ τούτου (λείψανα πρὸς Ν) ὡς καὶ τῶν ὁμοίων σχεδόν, καίπερ παλαιότερων πῶς, κιονοκράνων τῆς θόλου πρὸς τὰ τῶν παρῶν ναῶν. Ὁ ἐχίνος τῶν τοῦ παλαιοῦ κυρίως ναοῦ, κατὰ δευτερον δὲ λόγον καὶ τῶν τοῦ νεωτέρου παρῶν ναοῦ κιονοκράνων ἔχει πᾶσαν τὴν καμπυλότητα καὶ ἐνάργειαν τοῦ ἐκ τῆς φύσεως γεννωμένου σχήματος παντὸς βασιτάζοντος καὶ πιεζομένου σώματος, ἐν ᾧ ὁ ἐχίνος τῶν ἄλλων κιονοκράνων ἔχει ἤδη τυπικὴν γεωμετρικὴν ἄψυχον μορφὴν, τὸ δὲ ὕψος τομῆς τῆς μικρᾶς παρὰ τὸν ἄβακα μόνον ὑπαρχούσης καμπυλότητος μόλις φθάνει εἰς 0,01 μ. Ἡ τοιαύτη διαμόρ-

¹⁾ Περὶ τούτου ὄρα π. γ. Hock, *griech. Weihgebr.* 88-9, **Ἐφ. Ἀεχ.** 1891, 45 (Στάης). Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅμως, ὅτι, ἂν ὁ πρόριος ναὸς κατὰ τὸν δ' αἰ. ἦτο κατεστραμμένος, οἱ Ἀμφικτύονες θὰ ἀνακοδόμουν αὐτὸν πιθανώτατα ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, ὡς καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Κτίσαντες ἐνθα ἐκτίσαν τὸν νέον ναόν, ἔδειξαν καὶ τὴν ἑαυτῶν ἐσέβειαν καὶ τὸν συναθροισθέντα πλοῦτον ἀλλὰ καὶ τὴν εὐλάβειαν πρὸς τὸν παλαιὸν ναὸν ἰστάμενον ἀκόμη ὄρθιον.

φωσις τοῦ ἐξίνου ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ 400 π. Χ. περίπου.

Ἐπίπεδον πλὴν δύο ἰωνικῶν κίωνων ὑπὸ τὴν ὄροφὴν τοῦ προναίου εἶχε καὶ ἡμικίονας Ἰωνικοῦ ἐπίσης ὀρθοῦ, οἵτινες ἦσαν συναφεῖς πρὸς τὰς παραστάδας τῆς θύρας καὶ τοὺς ἐκατέρωθεν τοίχους τοῦ προναίου ὡς εἰς τὸν «θησαυρὸν τοῦ Ἀτρέως» ἐν Μυκῆναις¹⁾, εἰς ἀρχαίους τινὰς ναοὺς ἐν Πρι- νῆ τῆς Κρήτης καὶ ἀλλαχοῦ.

Αἱ μακρᾶι πλευραὶ κατὰ τὰς παραστάδας τοῦ ναοῦ πρὸς τὸ Ν. ἄκρον ἐξέχουσι (κατὰ 0,60 μ.) τῆς εὐθείας τοῦ λοιποῦ μέρους αὐτῶν, ἐν ᾧ σημείῳ ἤρχοντο αἱ βαθμίδες τοῦ προ- ναίου. Εἰς τὸ ΝΔ ἄκρον μόνης τῆς Δ παραστάδος σφύζονται κατὰ χώραν ὀλίγοι λίθοι τοῦ Προφήτου Ἡλία ἐκ τῶν ἀπο- τελούντων τὰ ἐμφανῆ μέρη τοῦ ναοῦ, τῶν λοιπῶν διασπα- σθέντων πρὸς ἐξαιρέσεις τῶν μεταλλίνων συνδέσμων. Ἡ διὰ κροκαλοπαγῶν λίθων πεποιημένη ὑπόστροφος τοῦ προναίου καὶ δύο κατὰ χώραν κείμενα πλακῶν λείψανα ἐκ τῆς στρώσεως αὐτοῦ δεικνύουσι τὸ ὕψος τοῦ παλαιοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ.

Ἐπισημαστέον εἶνε, ὅτι ἡ ὑπόστροφος εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ προναίου, ἦτοι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῶ εἰσερχο- μένων εἰς τὸν ναόν, εἶνε πλατυτέρα, συνεχῆς καὶ ἐπομένως ἰσχυροτέρα. Τοῦτο ἴσως ἐγένετο, διότι εἰς τὰς θέσεις ταύτας ἦσαν τοποθετημένα ἀγάλματα, ὧν ἐν (τῆς Ἀθηνᾶς) χαλκοῦν, ἐνταῦθα σφύζομενον ἐπὶ Πausανίου, ἦτο ἀνάθημα τῶν Μασ- σαλιωτῶν καὶ ἦτο μείζον τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπερ ἦτο ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ναοῦ²⁾. Ἐπειδὴ δὲ διατάζομεν νὰ δε-

¹⁾ Perrot-Chipiez *Hist. de l'art*, VI 6. 626. 636.

²⁾ Ὁ Blanchet *Corolia numismatica in hon. of Head*, Lon- don 1906 σ. 10 καὶ ὁ Poulsen ε. ἀ. 385 ἐξ. συμφωνοῦσαν, ὅτι ἡ ἑσσο- νοειδὴς Ἀθηνᾶ, ἡ ἐμφανιζομένη ἐπὶ Δελφικῶν καὶ Μασσαλιωτικῶν νο- μισμάτων (πρὸβλ. Στράβ. 601) δεικνύει, ὅτι τὸ ἐν Δελφοῖς Μασσαλιωτικὸν ἀνάθημα ἦτο ἀντίτυπον τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ λατρευομένου εἰδώλου. Ὁ Poulsen (382 ἐξ.) ὁμῶς συγγείει τὸ πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν ἀτατεθὲν ἀνάθημα τοῦτο καὶ τὰ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα σταλέντα, ἡ δὲ σύγκρισις αὐτῆ πα- ράγει αὐτὸν νὰ δεχθῆ, ὅτι ὁ μνημονευόμενος ὑπὸ τῶν συγγραφέων καὶ ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος ζητητέος θησαυρὸς τῶν Μασσαλιωτῶν ἔκειτο ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας καὶ ἦτο ὁ μικρὸς ἰωνικὸς ἐναγυζὸς

χθῶμεν, ὅτι ἡ ἰσχυρὰ κατασκευὴ τῆς ὑποστρώσεως τῶν πλευρικῶν μερῶν τοῦ προναίου ἐγένετο ἐπὶ τῇ ἐλπίδι μελλούσης ἀναθέσεως ἀνδριάντων, πιστεύομεν μᾶλλον, ὅτι τὰ ἐνταῦθα σταθῆντα ἀγάλματα ἴσταντό ποτε εἰς τὸν προναῖον τοῦ πόρινου ναοῦ, κατεσκευάσθη δὲ ἰσχυρὰ ἡ ὑπόστρωσις τοῦ νέου ναοῦ, ἐπειδὴ εἶχε ληφθῆ ἤδη πρότερον ἀπόφασις νὰ μετανεχθῶσι τὰ ἀγάλματα ἐκεῖνα καὶ ἰδρυθῶσιν ἐνταῦθα¹⁾).

Ἐνδον τοῦ ναοῦ ἡ ὑπόστρωσις καὶ ἡ στρωσις καὶ τὸ βάθρον ἢ κρηπίδωμα βάθρου τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἐξηφανίσθησαν. Εἰς τὸ βάθος μόνον τοῦ ναοῦ (εἰκ. 7,16) καθ' ὅλον τὸ πλάτος εἶνε ἐπὶ χωμάτων καὶ λατύπης, ἄνευ κρηπίδος ἢ ὑποστρώματος ἐκτισμένη, ἀσύνδετος πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ ἐξέδρα (τὸ ἐρεισίωτον ἢ ἡ ἀνάκλισις αὐτῆς, μαρτυρουμένη ἐκ τῶν ὑπολειφθεισῶν ὀπῶν γομφώσεως ἢ τοῦ μοχλοῦ, κατεστράφη καὶ λείπει, ἴσως δ' ἀνεῖχε καὶ ἀγάλματα), ἥτις εἶνε ἔργον ταπεινῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων· τὸ ὑποπόδιον αὐτῆς, ἐκ κροκαλοπαγῶν καὶ ἄλλων κακοπελεκήτων λίθων συγκείμενον, ἄνευ συνδέσμων, μόλις ἐξικνεῖται εἰς τὸ ὕψος τῆς στρώσεως τοῦ προναίου καὶ ἐπομένως τοῦ ἀρχαίου διαπέδου τοῦ σηκοῦ. Δὲν δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν, πῶς ἦτο διατεθειμένον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ, ὅτε ἐκτίσθη ἢ ἐξέδρα²⁾). Ἄλλὰ δὲν εἶνε ἀπίθανον, ὅτι εἰς τοὺς μετὰ τὸν Πανσανίαν χρόνους μετασκευάσθη ὁ ναός, ἀφρηθῆ τὸ δάπεδον αὐτοῦ, ἐξετοπίσθη

ναός. Θὰ ἴδωμεν ὕστερον, ποῦ πρέπει νὰ κεῖται ἀληθῶς ὁ θησαυρὸς τῶν Μασσαλιωτῶν.

¹⁾ Ἡ χροσὴ ἀσπίς τοῦ Κροίσου (Ἡρόδ. 1, 92 Πρωσ. 10, 8, 7), ἀνατεθεῖσα εἰς τὸν πρῶτον πόρινον ναὸν καὶ διατηρηθεῖσα καὶ εἰς τὸν δεύτερον, δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν τρίτον, σὺληθεῖσα ὑπὸ τῶν Φωκέων κατὰ τὸν γ' ἱερὸν πόλεμον.

²⁾ Ἴσως ἐπ' αὐτῆς ὑπετίθεντο καθήμενοι οἱ θεοὶ οἱ ξενιζόμενοι ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τὰς ἐορτάς, πρβλ. Furtwängler, *Meisterwerke* σ. 187-192. Ἐν Πατέμ, Λυκοσοῦρα, Καβιρίῳ Θηβῶν, Περγάμῳ, Δήλῳ κ. λ. ἔχομεν παραδείγματα, ὅτι τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα, ἐν ἡ πλείονα, ἦσαν καθήμενα ἐπὶ βάθρου ἐνδον τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ ἐν τῷ ναῷ τῆς Προναίας τὸ βάθρον δὲν εἶνε πρόσφορον πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν οὔτε σύγχρονον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ.

καὶ ἀπόλετο ἢ ἀπήχθη ἢ μετετοπίσθη τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς καὶ ἐκτίσθη ἢ ἐξέδρα, ἦν ἀγνοεῖ ὁ Περιηγητής.

Ἡ τελειότης τῆς ἐργασίας τῶν λίθων τοῦ Ἀγ. Ἡλία, ὡς δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν πέριξ καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ κατεσπαρμένων μελῶν αὐτοῦ, εἶνε τόσῳ μᾶλλον θαυμασία, ὅσῳ ὁ λίθος εἶνε μᾶλλον σκληρὸς καὶ δυσέργαστος ἢ τὸ μάρμαρον καὶ ὁ πῶρος.

Φαίνεται, ὅτι πρὸς προστασίαν τοῦ ναοῦ τούτου ἠδρύνθη ὄπισθεν πάλιν τὸ τέμενος σχηματισθείσης οὕτω τῆς γωνίας τοῦ ὄπισθεν τῆς θόλου ἀναλήμματος (πρὸ τούτου ἴσως δὲν ὑπῆρχεν ἐνταῦθα τοῖχος, κλίνοντος ἠρέμα τοῦ ἐδάφους) περιέχοντος πολλοὺς σκληροὺς κροκαλοπαγεῖς λίθους (Φαιδριάδων) καὶ διευθυνομένου εἶτα πρὸς Δ. Τὸ Δ ἄκρον αὐτοῦ πιθανῶς ἐσβέννυτο ἐντὸς τῶν αὐτόθι χωμάτων, διότι λίθοι τινὲς τελευταῖοι αὐτόθι δὲν εἶνε ἐντελῶς ἐξεργασμένοι εἰς τὴν πρόσοψιν ὁ δὲ τελευταῖος τῆς δευτέρας ἐκ τῶν κάτω σειρᾶς εἶνε χοιδοειδῶς εἰργασμένος, ἀπροσφόρος πρὸς οἰανδήποτε ἀρμογὴν¹⁾. Ἐπειδὴ δὲ ὄπισθεν τοῦ οἴκου τῶν ἱερέων εἶνε ταπεινὸν προστατευτικὸν ἀνάλημμα, ὅπερ, ὡς ἐκ τῆς στενότητος καὶ τῶν μικρῶν ἀκανονίστων λίθων αὐτοῦ ἐξάγεται, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε πολὺ ὑψηλότερον, καὶ ἐπειδὴ ὄπισθεν τούτου τοῦ ἀναλήμματος εἶνε ἕτερα δύο, ἐπίσης ταπεινὰ ὑπάρξαντα, παράλληλα δ' ἀλλήλοις, ὥστε νὰ γίνηται πιθανόν, ὅτι δηλοῦσι τὸ πλάτος ὁδοῦ τινος, ἦν ἐπροστάτεον ἐκατέρωθεν, ἐρχομένην ἔξωθεν ἐκ τῶν ἄνω εἰς τὸ τέμενος, συμπεραίνομεν, ὅτι ἐδῶ εἰς τὸ σχετικῶς ταπεινούμενον ἔδαφος τοῦ ἀνάπτου χώρου ἦτο ἀληθῶς ὁδὸς τις, ἦν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διακόπτη καὶ ἀποκλείη προσεχτεινόμενον καθέτως (πρὸς Ν)²⁾ τὸ ὄπισθεν τοῦ λιθίνου ναοῦ ἀνάλημμα.

Ἡ φιλόκαλος διάταξις³⁾ τῶν πέντε τούτων κτιρίων τοῦ

¹⁾ Τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐργασίας τῶν λίθων κακῶς, νομίζω, ἐρμηνεύει ὁ Frickenhaus (σ. 241) ὡς τεκμήριον ἐκλιπούσης καθέτου συνεχείας τοῦ ἀναλήμματος.

²⁾ Frickenhaus ἔ. ἄ.

³⁾ Δὲν συμμερίζομαι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ πρόδομος τοῦ λιθίνου ναοῦ

τεμένους τῆς Προναίας, ἡ ἐξ ἴσου ἐπιμελής ἐν πᾶσιν ἐργασία καὶ ἡ καθαρότης τοῦ χώρου ἀπὸ ξένων ἀναθημάτων δεικνύουσιν, ὅτι μία θέλησις κυρίαρχος, ἡ τῶν Ἀμφικτυόνων ἢ τῶν Δελφῶν ἢ καὶ ἀμφοτέρων, καὶ ἐν ταμείον ἀφειδὲς κατεῖχον καὶ ἐκόσμου τὸ τέμενος τοῦτο, ὅπερ οὕτω ἀπέβη καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἡ καλλίστη καὶ εὐτακτοτάτη γωνία τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου τῶν Δελφῶν.

Τὰ ἐρευνηθέντα πέντε κτίρια ὑπέστησαν πάντα καθίζησιν πρὸς Β (ἴτοι πρὸς τὸ ἄναντες τοῦ ὄρους, σ. 65), ἴσως διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑπῆρχον πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς χώματα ὕψους ὀκτῶ καὶ πλέον μέτρων καὶ ἐπομένως ἦτο μεγάλη ἡ ἐκ τοῦ βάρους τούτων πίεσις ἐπὶ τῶν ὑπὸ τὰ κτίρια χωμάτων, προερχομένων πιθανῶς ἐκ προσχώσεων μὴ συμπαγείων τελείως. Δυνατὸν ὅμως ἡ καθίζησις νὰ προῆλθε καὶ ἐκ γεωλογικῆς αἰτίας.

Προσκεκολλημένον εἰς τὸν Δ τοῖχον τοῦ λιθίνου ναοῦ τῆς Προναίας εἶνε κτίριόν τι, (εἰκ. 7, 14), ὅπερ δὲν ἦτο βεβαίως ναὸς καὶ ὅπερ ὀνομάσαμεν *οἶκον τῶν ἱερέων* (σ. 81, 83). Ἀποτελεῖται ἐκ προδόμου καὶ δύο θαλάμων. Τὸ δεξιὸν (Α) μέρος κατελήφθη ὀλίγον, κοπὲν ὑπὸ τοῦ λιθίνου ναοῦ. Τὸ κτίριον εἶνε τὰ κάτω ἐκ τιτανολίθων πολυγωνικῶς, ἄνευ καμπύλων γραμμῶν, ἐκτισμένον μετὰ θεμελίων ἀβαθῶν¹⁾. Τοῦτο δὲ καθὼς προσέτι

τῆς Προναίας προσετέθη ὑστερογενῶς εἰς τὸ κτίριον (BCH 1910, 217 ἔξ.). Διότι οὔτε τεχνικὰ τεκμήρια ὑπάρχουσι στηρίζοντα τὴν εἰκασίαν ταύτην οὔτε ἐννοῶ, πῶς οἱ ἄνθρωποι θὰ ἀπόθουν τὸν νέον ναὸν ὅπισθεν τῆς γραμμῆς, ἣν σχηματίζουσιν αἱ προσόψεις τῶν ἐναγικῶν καὶ τῆς θόλου, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ σχηματισθῇ κατ’ ἀνάγκην τεθλασμένον τὸ ὄπισθεν αὐτοῦ ἀνάλημμά. Τοῦναντίον βλέπω, ὅτι πᾶσα δύναμις κατεβλήθη νὰ ἀπέχουσιν ἴσον τὰ κεντρικὰ κυρίως κτίρια ἀπὸ τοῦ Ν ἔξω περιβόλου. Ὁ δ’ αἰ. δὲ ἀπῆται μᾶλλον καὶ τὴν ἀριότητα τοῦ ναοῦ καὶ τὴν εὐκοσμίαν τοῦ τεμένους.

¹⁾ Τὰ ἀναλήμματα, ἅτινα εἶνε ὄπισθεν αὐτοῦ καὶ περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, δεικνύουσιν, ὅτι, ὅτε ἐκτίσθη τὸ κτίριον τοῦτο, τὸ ἔδαφος τοῦ Δ μέρους τοῦ τεμένους ἦτο ὑψηλότερόν ποῦς, τότε δὲ οἱ τοῖχοι τοῦ οἴκου τῶν ἱερέων ἦσαν βεβαίως κεχωσμένοι ἐν μέρει. Ἰσοπεδότη δὲ τὸ τέμενος ἐνταῦθα μετὰ τὴν κτίσιν τοῦ λιθίνου ναοῦ. Ὁ Frickenhaus ἐκ τῶν ἐπιτολαίων καὶ ἀδυνάτων θεμελίων τῶν ἀναλημμάτων τούτων

καὶ τὸ ὅτι διητηρήθησαν οἱ τοῖχοι ἰσοῦψεῖς καὶ σχηματίζουσιν ἐπάνω, καίπερ μὴ ἰσοδομικοὶ ὄντες, εὐθεῖαν στρωῶσιν, μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ ὅλοι τοῖχοι τοῦ κτιρίου δὲν ἦσαν βαρεῖς, ἀλλ' ἐλαφροὶ, καὶ ὅτι εἶχον τὰ ἀνώτερα μέρη ἐξ ὠμῶν πλίνθων αἴτινες, καθ' ὃν χρόνον ἐγένοντο αἱ ἀνασκαφαί, πιθανῶς θὰ ἐσφύζοντο ἐν μέρει, προσστατεύουσαι τοὺς τοίχους καὶ συγκρατοῦσαι τοὺς ἀνωτάτους λίθους, μάλιστα δὲ τοὺς λεπτοτέρους ἐξ αὐτῶν ὡς καὶ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Φυλάκου (σ. 55)¹⁾.

Τίς ἦτο ἡ χρησιμότης τοῦ κτιρίου τούτου, δὲν εἶνε λίαν σαφές· ὑποτίθεται δὲ μόνον, ὅτι τοῦτο ἦτο κατοικία ἱερέων καὶ νεωκόρων ἢ ἄλλων ὑπηρετῶν τοῦ ἱεροῦ, ἀμφιπολεῖον²⁾. Ἰδιωτικὸν κτίριον πάντως δὲν ἦτο.

Εἴπομεν, ὅτι κατὰ τὸν στ' αἰ. καὶ ὕστερον ἐν τινι μέρει τοῦ ε' αἰῶνος τὸ τέμενος περιελάμβανε μόνον τὸν πύρινον ναόν, τοὺς παρ' αὐτὸν δύο ἐναγικούς, τὴν πρὸ αὐτῶν βᾶσιν τοῦ μηδικοῦ τροπαίου, καὶ βωμούς τινας πρὸς Α, ὅτι ὁ «περίβολος» αὐτοῦ ἦτο πολυγωνικὸς καὶ ὅτι ὕστερον ἐγένετο ἀνάγκη νὰ εὐρυνθῇ τὸ τέμενος καὶ ἐκτίσθῃ ὁ ἕξω πολυγωνικὸς «περίβολος» (σ. 81), ἵνα περιλάβῃ τὰ νεότερα κτίρια. Τὸ διάστημα, ὅπερ ἐχώριζε πρὸς Ν τὸν παλαιὸν καὶ τὸν νέον περίβολον, ἅμα τῇ κτίσει τούτου ἐπληρώθη χωμάτων, πλήν δὲ τῶν πρὸς Δ καὶ Α εἰσόδων, ἃς διήλθεν ὁ Πανσανίας κατεσκευάσθη πρὸς Ν κλιμαξ καὶ εἴσοδος ἄνευ πύλης,—ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ πρόσοδοι τοῦ τεμένου—, συνδέουσα αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ ἐνταῦθα μέρος, ὅπερ εἶχεν ἴσως ἀγροικίας τινάς.

κατασκευάζει ἰσχυρὸν ἐρυθρὸν τεῖχος, ὅπερ πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ πρᾶσιμου οἴκου τῶν ἱερέων ἢ ἀμφιπολεῖον δὲν ἐπροστάενε τι δρατὸν νῦν.

¹⁾ Τοῦτο δὲν λέγομεν πρὸς ψόγον τινός, ἀλλὰ μόνον πρὸς ἀκρίβειαν τῆς μελέτης τῶν ἐρεσίων. Ἐν ἀνασκαφῇ, οἷα ἢ τῶν Δελφῶν, δὲν δύναται τις, ὡς γινώσκω ἐκ πείρας, τὰ πάντα νὰ προσῆδη.

²⁾ Οἱ ἱερεῖς κατοικοῦν συνήθως ἐν τῷ περιβόλῳ τῶν ναῶν. Πρβλ. Stengel *Kultusaltert.*² σ. 37. Ἡλιοδ. *Αἰθ.* 3, 6, 4, 6, 10, 36. Bourguet *BCH* 1900, 142-4. Πρβλ. καὶ τὸ εἰς τὸ τέμενος τῆς Ἀφραίας ἐν Αἰγίνῃ προσκεκολλημένον ἀμφιπολεῖον Frickenhaus *ε. ἄ. σ.* 240 ἐξ. καὶ *Ath. Mitt.* 1911 σ. 138.

Κατὰ τὸν ἔπειτα χρόνον ιδρύθη εἰς τὸν μεσότοιχον χώρον πρὸ τοῦ πορίνου ναοῦ βάσις τις κεινημένη νῦν, ἣτις φαίνεται κατὰ χώραν κειμένη. Ἴσως αὕτη ἀνείχε τὸν περιφερῆ μακεδονικῶν χρόνων βωμόν, ὅστις κεῖται ἐν τῷ Μουσεῖῳ, ἂν οὗτος δὲν ἔκειτο ἐν τῇ θόλῳ ὥστε ἐκ τῆς αὐτόθι τοποθετήσεως αὐτοῦ νὰ κεντηθῶσιν οἱ ἀμαθεῖς θησαυροθῆραι εἰς τὴν βιαίαν διάνοιξιν τῆς ἐν τῇ θόλῳ ὀπῆς. Ὁ νέος περίβολος πρὸς Δ τοὐλάχιστον καὶ πρὸς Ν ἐκαλύπτετο, ὡς φαίνεται ἐκ τινῶν λειψάνων, εἰς ὠρισμένον, ὅχι μέγα ἐκ τῶν ἔνδον, ἕψος, ὑπὸ πλακῶν ὀριζοντίων, ὑπὲρ ἅς, ἐλλειπούσης πάσης ὑπομογλίου ὀπῆς, ἢ ἦτο ἐκτισμένος δι' ὤμων πλίνθων ἢ δὲν ἐξηκολούθει διόλου. Τὸ Ν σκέλος αὐτοῦ ἦτο ὑπέργειον ταπεινὸν εἰς τὸ Α ἄκρον, ὅμοιον δὲ θὰ ἦτο ἴσως καὶ εἰς τὸ Δ ἄκρον. Οὕτω εἰς ἀμφοτέρα ἐσηματίζοντο ἀπέναντι ἀλλήλων δύο εἰσοδοί, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι οὐδὲν σαφὲς τεκμήριον ἔχομεν περὶ ὑπάρξεως ἀρχικῶς ποτε πύλης ἐνταῦθα. Ἡ Β παραστάς ἐκατέρας εἰσόδου, σφριζομένη, εἶνε ταπεινὴ καὶ ἀπομακρύνει πᾶσαν σκέψιν περὶ ἀξίας λόγου πύλης (ὄρα καὶ σελ. 52 ἕξ.). Ἡ Β παραστάς τῆς Δ εἰσόδου χωρεῖ πρὸς Β ἀννηφουμένη διὰ σχηματιζομένου ἐπάνω ὀδόντος (βαθμίδος), οὕτω δὲ πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ἐσηματισμένα πάντα τὰ τεῖχη ἐν Δελφοῖς, ὅσα ἄγονται διὰ τοῦ πρσανοῦς.

Ὁ Πανσανίας ἐλθὼν διὰ τῆς Α εἰσόδου εἰς τὸ τέμενος τῆς Προναίας περιγράφει αὐτὸ ὡς ὅλον τι, εἶτα δὲ μεταβαίνει εἰς τὸ τέμενος τοῦ Φυλάκου καὶ εἶτα μεταβαίνει εἰς τὸ Γυμνάσιον. Ἐπειδὴ δὲ πρὸ τῶν κτιρίων τοῦ τεμένους τοῦ Φυλάκου ἀνήρχετο ὁδός, δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Πανσανίας, ἐπανελθὼν εἰς τὸν πόρινον ναόν, ἀνέβη εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Φυλάκου καί, ἐπισκεφθεὶς αὐτό, ἐβάδισεν εἰς τὸ γυμνάσιον διὰ τῆς πρὸ τοῦ Φυλάκου ἀτραποῦ καὶ τῆς ὑπερκειμένης ὁδοῦ, ἀγοῦσης ἀπὸ τῆς Α νεκροπόλεως κατ' εἰθεῖαν ὑπεράνω τοῦ ξυστοῦ δρόμου τοῦ γυμνασίου ἴσως δὲ καὶ εἰς τὴν παραδρομίδα διὰ τινος παρόδου. Ἡδύνατο ὅμως νὰ μεταβῆ βεβαίως ἐκ τῆς Δ εἰσόδου τοῦ τεμένους τῆς Προ-

ναίας εἰς τὸ Γυμνάσιον ¹⁾· ὁ Πausanίας δὲ δὲν περιγράφει τὰ πράγματα ὡς ἔτυχε νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτά, ἀλλ' ὡς ἐνόμιζε συγγραφικῶς μεθοδικώτερον, ἀφ' οὗ διέμεινε μακρὸν ἐπὶ τόπου.

¹⁾ Ὁ Frickenhaus ἐ. ἀ. (πρὸβλ. καὶ Karo BCH 1909, 216), ἀναχωρῶν κυρίως ἐκ τῆς ὁμοιότητος, ἣν δεικνύει ὁ ἔξω πολυγωνικός περίβολος πρὸς τὸ ὄπισθεν τοῦ πωρίνου ναοῦ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα, (σ. 56 ἐξ, 63, 81) φρονεῖ, ὅτι ἀμφοτέρω τὰ κτίσματα ταῦτα εἶνε σύγχρονα ἐπειδὴ δὲ τὸ ὄπισθεν τοῦ ναοῦ ἀνάλημμα ἦτο ἀναγκαῖον κατὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ ναοῦ ἢτοι λήγοντος τοῦ στ' αἰῶνος, συμπεραίνει, ὅτι καὶ ὁ ἔξω περίβολος ἐκτίσθη τότε. Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι τοιαύτη ἐκδοχὴ δὲν ἐξημενεύει τὰ διάφορα φαινόμενα, ἀτινα ἤγαγον ἡμᾶς εἰς διάφορον γνώμην ἐν τοῖς ἀνωτέρω, (διὰ τὴν ἄρα γε, ἀφ' οὗ ὁ περίβολος ἠδύρθη πρὸς Ν, δὲν ἠδύρθη ἱκανῶς, ὥστε νὰ μὴ γίνῃ ἀνάγκη νὰ ὀθῆσῃσι τὸν πώρινον ναὸν πρὸς Β καὶ σχηματίσῃσι τὸν αὐτὸς μυχὸν κατεδαφιζόντες καὶ κτίζοντες ἀνάλημματα καὶ συστέλλοντες τὸ τέμενος τοῦ Φυλάκου;) ἐκτὸς ὅτι τοῦτο τὸ Β ἀνάλημμα εἶνε δυνατὸν καὶ μετὰ τὸν στ' αἰῶνα νὰ ἀντικατέστησεν ἕτερον ἀνάλημμα προγενέστερον βλαβὴν καὶ ἀγαθὸν καὶ εἰς τὴν φράξιν τῶν μεταξιωνίων τοῦ πωρίνου ναοῦ, ὑστερογενὴ οὖσαν, ὡς δεικνύει ἡ ἵπαρξις τῶν ὀρθώσεων καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν τῶν κίωνων, — δὲν γνωρίζομεν καλῶς εἰς τίνας χρόνους ἐκτίζον κατὰ τὸν πολυγωνικὸν τοῦτον τρόπον. Βεβαίως ἐν Δελφοῖς ὡς καὶ εἰς τὸ Τελεστήριον τῆς Ἐλευσίως ἔχομεν πολυγωνικοὺς τοίχους ἀναγομένους εἰς τὸν στ' αἰῶνα. Ἄλλὰ τὸ πολυγωνικὸν τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἀμφίσης καὶ τὸ παρὰ τὸ χωρίον Δρύτσα (Ἄρμα, Ἐλεών;) τῆς Βοιωτίας (Frazer ἐν Πaus. 9, 19, 4) ἔχοντα καὶ καμπύλους ἄρμους εἶνε τοῦ στ' αἰῶνος; Βεβαίως ὁμοῦ δὲν εἶνε τοῦ στ' αἰ. (Πρὸβλ. Brückner Ἐφ. Ἀρχ. 1910, 106 ἐξ.) τὸ κρηπίδωμα τῶν τάφων τοῦ Λυσισμαχίδου ἐν τῷ Κεραμεικῷ τῶν Ἀθηνῶν ἔχον ἐπίσης καὶ καμπύλους ἄρμους. Ὡς πρὸς τὸν οἶκον δὲ τῶν ἱερέων, ὃν ὁ Frick. φαίνεται ἀνάγων εἰς τὸν στ' αἰῶνα λήγοντα, δὲν πρέπει νὰ παρορῶμεν τὸν ἀνάλογον τρόπον κτίσεως τοῦ Κοινωεῖου τεῖχους τῶν Ἀθηνῶν (Noack Athen. Mitt. 1907, 124 ἐξ.), ὅπερ ὁ Karo (BCH, 1909, 217) παραβάλλει πρὸς τὸ δελφικόν, πολὺ δ' ὀλιγώτερον νὰ λησμονῶμεν, ὅτι καὶ ἐν Δελφοῖς ἔχομεν ἔτι νεώτερα παραδείγματα ὁμοίας τεichoδομίας, οἷα εἶνε τὸ ὄπισθεν τοῦ ἀναθήματος τοῦ Δαόχου χάριν αὐτοῦ· τοῦτου τοῦ ἀναθήματος ἐκτισμένον ἀνάλημμα (ὄρα καὶ τὸν οἰκοδομικὸν τρόπον τῆς «κλίμακος» τῆς ἀναγούσης εἰς τὴν πρὸς Δ τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος κειμένην στοᾶν «τοῦ Εὐμένους» καὶ τὸν τοῦ τεῖχου τῶν κάτω Ταραντιῶν Κἠθ VIII, πίν. IV, 13). Νομίζω μάλιστα, ὅτι ὁ καμπυλόγραμμος καὶ ὁ εὐθύγραμμος «πολυγωνικός» τρόπος δὲν εἶνε πράγματα πολὺ διάφορα ἀλλήλων, ὥστε, ὄντος τοῦ ἐτέρου γνωστοῦ, τὸ ἕτερον νὰ εἶνε ἀγνωστον. Μάρτυς ὁ τάφος τοῦ Λυσισμαχίδου καὶ τὸ Κοινῶνειον τεῖχος.

Β'. ΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ¹⁾ (πίν. III)

²Αναχωροῦντες ἐκ τῆς Δ πύλης τοῦ τεμένους τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς καὶ βαδίζοντες ἐπὶ τῆς ἐντεῦθεν ἀρχομένης ἀτραποῦ, παρ' ἣν ἀπόκεινται πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ

¹⁾ Πανσ. 10,8,8, *BCH* XXIII (1899) σ. 560 ἔξ. (Homolle). Gardner *Greek athletic sports and festivals* 1910, σ. 483 ἔξ. Ὁ Homolle ἔ. ἄ. σ. 565 ἔξ. δημοσιεύει τὸ σπουδαιότατον ἐπιγραφικὸν μνημεῖον, ὃ ἔχομεν περὶ τοῦ γυμνασίου. Εἶνε δὲ τοῦτο ἐπιγραφή περιέχουσα τὰς ἐπὶ Δίωνος ἀρχοντος (258/, π. χ.) μειοδοτικῶς ἐκδοθείσας ἐργασίας πρὸς παρασκευὴν τοῦ γυμνασίου, τοῦ σταδίου, τοῦ ἵπποδρόμου κ. ἄ. διὰ τὰ πύθια, ἅτινα συνέπιπτον ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει. Τὸ κείμενον τοῦτο, χρήσιμον καὶ διὰ τὴν Κασταλίαν καὶ διὰ τὸ στάδιον καὶ διὰ τὸν ἵπποδρόμον ἀναδημοσιεύομεν ἐνταῦθα, παραλαμβάνοντες ἐν αὐτῷ ἀδιακρίτως τὰς βεβαίας συμπληρώσεις τοῦ Homolle, συμπληροῦντες δ' ἐν τισι σημείοις τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ. (Πρὸβλ. Ἀρχ. Ἐφ. 1906 σ. 171 σημ.).

³Ἐπὶ Δίωνος ἀρχοντος ἐν Δελφοῖς, ἱεροναμονούτων Αἰτωλῶν
 Αἰακίδα, Νικάνορος, Νικία, Ἀγεμάχου, Λυκόπου, Ἀλκιδάμου,
 Παταινέτου, Δίωνος, Πολυκλείτου Γάννονος Χίου Δελφῶν
 Ἐχεκρατίδα, Νικαῖδα Βοιωτῶν Εὐπολέμου, Λανίζου Φωκίων Ἀρχιδάμου,
 5 οἷδε ἐπρόαπτο τὰ πύθια ἔργα: **Τοῦ ξυστοῦ καὶ τοῦ περιστύλου** τὰν σά-
 φην καὶ ὁμάλιξιν Ἀγάλας: **ΔΠΞΞΞΙ· τὰς παραδρομίδος** τὰν σά-
 φην καὶ ὁμάλιξιν [ὁ δεῖναι] **ΞΙ·** ἐπὶ τὸ ξυστὸν γὰς λενκᾶς μεδίμωνος
ΗΗΓΔΔ· Ἀ[. ὄνομα] τὸν μεδίμων: **ICT·** γίνεται τὸ πᾶν: **Δ**
ΔΔΔΞΞΞC [· τοῦ . . . τὰ]ν φραξίν Κριτόλαος: **ΔΔΔΓΞΞ·** τοῦ ξυ-
 10 στοῦ καὶ π[εριστύλου; . . .] καὶ **σφαιριστηρίων** καὶ τοῦ **γυμνασίου**
 τὰν ἐπιμέλειαν [ὄνομα] **ΔΠΞ·** τοῦ **ὄχετοῦ** τοῦ πάρ **τόΔαμά**
τριον τὰν . . . Κριτόλαος: **ΔΔΓΗΙ·** **ἐπισκαφείων** ἔξ τὰν παρο-
 χῶν Σω Τὸν περισομομόν τοῦ περιστύλου Εὐ-
 15 κλέων: **ΔΔΔΔ·** τοῦ κοτήματος τὰς γὰς τὰν σάσιν Ἀσωνδρος: **Γ·** τοῦ
 σφαιριστηρίου τὰν σάφην καὶ ὁμάλιξιν καὶ τὰν κατάρασιν ποιῆ-

λιθίνου ναοῦ τῆς θεᾶς, φθίνομεν εἰς τὸ γυμνάσιον, ἀναγνωριζόμενον ἐκ τῶν ἐμφανιζομένων πρὸς δεξιὰ μὲν ἰσοδομικῶν πρῶτον εἶτα δὲ πολυγωνικῶν ἀναλημμάτων, πρὸς ἀριστερὰ δὲ καὶ ἔμπροσθεν ταπεινῶν ἕξ εὐθρύπτου «πώρου» ἢ ἀώρου κροκαλοπαγοῦς λίθου τοίχων. Ἐνταῦθα ἔκειτο μέχρι τῶν ἀνασκαφῶν τὸ μοναστήριον τῆς Παναγίας, ἐκτισμένον ἐπὶ ἑρείπιων παλαιότερας μεγάλης ἐκκλησίας. Τὰ χριστιανικὰ ταῦτα

- σαι Ἐνθόδαμος: Π: ἐπὶ τὸ σφαιροστήριον γᾶς μελαίνας μεδίμνους: ΗΗΙ: τὸν μεδίμνον: Ι: γίνεται τὸ πᾶν: ΔΠΞΗΙΙ: τοῦ **τειχίου τοῦ πότι τῷ Δαματρῷ** τῶν ἐπισκευῶν Κλέων: ΔΔΠΞΞΞΞΙ: τὴν ἐξάλειψιν τοῦ **ἀποδυτηρίου** καὶ τοῦ **τειχίου** τοῦ πότι τῷ Δαματρῷ Παισίων: ΠΞΞΞ: γᾶς λευκᾶς ἐν τῶν ἐξάλειψιν τοῦ ἀποδυτηρίου καὶ τοῦ τειχίου μεδίμνοι: ΔΠ: Ἄδωσαν τὸν μεδίμνον: ΙCΤ: γίνεται τὸ πᾶν: ΞΞΙΠ: τοῦ **πυθικοῦ σταδίου** ἐκκάθαρσιν καὶ τῶν **στεφόντων** ἐπισκευῶν Συμωναῖος: ΔΠ: τὴν σκάριν τοῦ πυθικοῦ σταδίου καὶ τῶν **ἀλμάτων** τῶν σ[κάριν] καὶ ὁμάλιξιν Συμωναῖος: ΗΔ: 20 [του....] **ιδεῖον** τὴν **ποίησιν Νίκων** ΔΔΔΔΞΞΞΞΗΙΙΙ: ἐν τὸ πυθικὸν στάδιον γᾶς λευκᾶς μεδίμνους: ΠΗ: Ξέων τὸν μεδίμνον: ΙCXX: γίνεται τὸ πᾶν: Π ΔΔΔΞΞΞΞΗΙΙΙ: τὴν **βάθρῳσιν** τοῦ σταδίου τοῦ πυθικοῦ Μελισσίων: ΔΔΠΞΞΞΞ: τὴν **φράξιν** τοῦ πυθικοῦ σταδίου Ἐνθόδαμος: Δ: τοῦ **προσκανίου** τῶν πᾶσιν ἐν τῷ πυθικῷ σταδίῳ Νίκων: ΠΞ: τὴν **βάθρῳσιν** ἐν τῷ πυθικῷ σταδίῳ Νίκων πόδας... 25 στατήρων: Π: τᾶς **ψαλίδος** τᾶς ἐν τὸ πυθικὸν στάδιον ποίησιν Εἰθόδαμος: ΔΔ:.... **ίας** τῶν ἐκκάθαρσιν Συμωναῖος: ΠΞΞΞ: τῶν **καμπτήρων**: ΔΔΔΠΙ: τὴν γόρας: ΔΞΞ: τὴν **παρὰ τοῖς πεντάθλοις Ἀγάζαλος**: ΠΞΞΞΞ ΗΗΓΔΔΔ: **ἐκάστην**: ΗC: γίνεται τὸ πᾶν ΓΠΞΞΞΗΙΙΙ: τ.... [τοῦς **πυλτικοὺς** Δαμόστρατος: ΓΔΔΠΞΞΞΙ: ἐν τῶν ψαλίδα τῶν..... 35 ἔπισκευῶν Μελισσίων: ΞΙ: τοῦ **ἵπποδρόμου** τῶν ἐκκάθαρσιν [...: τοῦ] ἵπποδρόμου τῶν σκάριν **περὶ τοὺς καμπτήρας** Διοσί[οις;.... πε]- ρὶ τοὺς καμπτήρας ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ Ἐνθόδαμος: Δ.... [ἐν τὸν ἵππο]- δρομον τῶν παροχῶν Κάλων: ΓΔΔΔΠΞΞΞΞΞ: τῶν..... [τῶν ἐν] τῷ ἵπποδρόμῳ Λίων ΔΔΔΠΞΞΞΞ: τῶν **οἰκῶν** τῶν.... 40 Λίων: ΔΔΞΞΞΞΞ: τὰ **βραδεία** Πλείστιος μῦθων ἀιγναίαν.... **χαλκεῶνι** κρήνην Ἐνθόδαμος: ΠΞΞΞΞΗΙΙ: Τὴν **Κασταλίαν**.... τῷ **Γοργόνι** ἐκκαθαῖραι καὶ φράξαι Κλέων: ΠΞΞΞΞΞ:.... [ἐκκα]- θᾶραι Ἀγάζαλος: ΞΗC: τοῦ χαλκεῶνος ἐκκαθ[ΜΛΥΛΓΟΥΚΟΛΥΜΦΙ

Τὸν στίχον 43 καὶ 44 συμπληροῖ ὁ Homolle: «ἐκκάθ[αρσιν τοῦ ἐν τῷ γυμνασίῳ καὶ τοῦ κολυμφαίου;]»...., ἀλλὰ νομίζω, ὅτι ἡ ἐπιγραφή δὲν δύνάται νὰ περιέχῃ καὶ ἐνταῦθα ἐν τῷ τέλει ἐργασίας τοῦ γυμνασίου, ἀπ' οὗ περὶ τῶν τοιοῦτων ἐργασιῶν πραγματεύεται ἐν τῇ ἀρχῇ.

μνημεῖα κατεστράφησαν πρὸς ἀνασκαφὴν τοῦ γυμνασίου.¹⁾

Ἐξακολουθοῦντες ΒΔ τὴν ἐν αὐτῷ πρὸς τὴν Ῥοδινὴν βαίνουσαν ἀτραπὸν μεταξὺ δύο «πωρίων» τοίχων παραλλήλως πρὸς τὰ ῥηθέντα ἀναλήμματα, βαδίζομεν μέχρι τοῦ μέρους, ἐνθα ὑπάρχει περιφερῆς δεξαμενὴ (εἰκ. 8,1 πρὸβλ. εἰκ. 5,3), ἣτις ἦτο τὸ λουτρὸν τῶν γυμναζομένων, ἐν τῷ μέσῳ ὑπαίθρου ἀλλῆς. Τὸ μέρος τοῦ κτιρίου, ὅσον διετρεξάμεν εἶνε τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο μερῶν τοῦ ὅλου γυμνασίου, ἢ παλαίστρα.²⁾

Τὸ ἕτερον μέρος, τὸ κυρίως γυμνάσιον, κεῖται ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας πλατείας ὑπεράνω τῶν ἀναλημμάτων, ὧν παραλλήλως ἐβαδίσαμεν. Ἡ πλατεῖα, ἐφ' ἧς κεῖται ἡ παλαίστρα, ὑποστηρίζεται καὶ πρὸς τὴν κατωφέρειαν κατὰ τὸ μέρος τοῦλάχιστον τοῦ λουτροῦ, ἐπίσης ὑπὸ ἀναλήματος, ὅπερ θὰ ἐξεῖχε μέχρι τινὸς ὕψους μετροῦ ὑπεράνω τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου, ὃν περιέκλειε. Περαιτέρω Ν πρὸς τὸ πρᾶνές οὐδὲ τὰ μέρη τῆς παλαίστρας διατηροῦνται καλῶς. Διὸ ἀρχόμεθα τῆς περιγραφῆς ἀπὸ τῶν κάλλιον σφζομένων.

Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὑπερκειμένου τῆς περιφεροῦς δεξαμενῆς ἰσοδομικοῦ ἀναλήματος (εἰκ. 8,2,3) ὑπάρχουσιν ἔνδεκα ὀπαί, εἰς ἃς προσηρμόζοντο χαλκαὶ κεφαλαὶ ζῶων, πιθανῶς λεόντων, ὑπηρετούσαι ποτε ὡς κρουνοὶ 11 κρηνῶν, ὧν ἡ μεσαία (εἰκ. 8,3) ἦτο μείζων τῶν ἄλλων. Ὑπὸ τοὺς κρουνοὺς ὑψηλὰ ἦσαν μεγάλαι λεκάναι λίθιναι, ἰδία ἑκάστη κρήνη ἢ συνεχεῖς ἐν εἴδει ἀνοικτοῦ ἄνω ὄχετοῦ (εὐρέθησαν καὶ κατάκεινται ἐν τῷ γυμνασίῳ τοιοῦτοι λίθοι, οἵτινες ὅμως φαίνονται ἀληθῶς ἐξ ὄχετοῦ προερχόμενοι), στερεοῦμεναι ἀσφα-

¹⁾ Τὸ μοναστήριον ἀντικατεστάθη ἤδη διὰ νέου πενιχροῦ κτίσματος ἐν τῷ ἐλαιῶνι κάτω πρὸς τὸν Πλειστόν (πιν. I), ὑπεράνω δὲ τοῦ γυμνασίου παρὰ τὴν ἀμαξιτὸν παραμένει εἰσέτι μικρὸν προσκυνητήριον (δρα σελ 50).

²⁾ Τοιαύτην διάκρισιν τῶν μερῶν τοῦ γυμνασίου ὅλου δὲν γνωρίζομεν, ἀν ἐποιοῦντο οἱ Δελφοί. Ἐποιοῦντο ὅμως οἱ Ἑλληγες ἐν γένει κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

λῶς οὐχὶ ἐπὶ λεπτοφυῶν μαρμαρίνων καλλιτέχνων ποδῶν, ὡς οἱ ἐν τῷ γυμνασίῳ εὐρεθέντες καὶ ἐν τῷ Μουσεῖῳ ἀποκείμενοι πόδες τραπεζῶν, ἀλλ' ἐπὶ βάσεων ἰσχυρῶν ἐκτισμένων ὡς ἡ ὑπόστροφισ τῶν ναῶν ἐν Μαρμαριᾷ (σελ. 69,86) καὶ προσκολλωμένον εἰς τὸ ἀνάλημμα, ἐφ' οὗ φαίνεται ἡ λεία ἐπιφάνεια τῆς προσαρμογῆς (ἀναθύρωσις). Μόνον ἡ κεντρικὴ κορῆνὴ δὲν εἶχε τὴν λεκάνην ὑψηλά.¹⁾ Αἱ κορῆναι αὗται ἐτροφοδότου καὶ τὴν δεξαμενὴν τοῦ λουτροῦ.

Πᾶσαι αἱ κορῆναι ἐλάμβανον τὸ ὕδωρ ἐξ ὄχετοῦ, ὅστις, ἐρχόμενος ἐκ τῆς Κασταλίας διὰ μέσου τοῦ ὑπεράνω κειμένου κυριῶς γυμνασίου, φθάνει ὀπισθεν τῆς ἐνδεκατῆς κορῆνης καὶ ἐκεῖθεν χωρεῖ παρέχων ὕδωρ εἰς πάσας μέχρι τῆς πρώτης πρὸς τὰριστερά.

Τὰ τοιχώματα τῆς ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων περιφεροῦς δεξαμενῆς (διάμ. 10 μέτρα) ἦσαν τοῦλάχιστον κατὰ μίαν σειρὰν λίθων ὑψηλότερα, καὶ εἶχον τοῦλάχιστον μίαν εἰσέτι βαθμίδα τετάρτην ταύτην. Διὰ τῶν βαθμίδων, ὧν αἱ ἀκμαὶ εἶνε ἀποκεκομμένα ἐπίτηδες, κατήρχετο τις ἡρέμα πρὸς τὸ ὕδωρ. Τὰ τοιχώματα ἦσαν ἐπενδεδυμένα δι' ἀσβεστοκονιάματος, ὅπερ οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ μὴ ὑπολαμβάνωμεν ὡς ἀρχικῶς ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ κτίσαντος περιλαμβανόμενον, ἂν καὶ εἷς τινα σημεῖα, εἰς ἃ διατηρεῖται, εἶναι Ῥωμαϊκὸν (συμπληροῖ βλάβας τινὰς διὰ χρήσεως καὶ κεραμίδων). Ὅσακις ἤθελον νὰ κενώσωσι τὴν δεξαμενὴν, κατάρθουσαν τοῦτο διὰ τῆς ὀπῆς, ἣτις εἶνε κάτω εἰς τὴν περιφέρειαν πρὸς Δ. Ἐντεῦθεν ἄγει ὄχετὸς ἕξω τοῦ ἀναλήμματος τοῦ περιβόλου, ἔνθα τὸ τετράγωνον στόμιον αὐτοῦ εἶνε ὄρατόν. Ὑπεράνω τῆς ἐν τῇ δεξαμενῇ ὀπῆς, λείπει εἰς λίθος (εἰκ. 8,4), ὁ δ' ὑπ' αὐτὸν εἶνε βαναύσως τεθραυσμένος καὶ φαίνεται ὁ ὄχετός, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε στόμιον, δι' οὗ ἔκενοῦτο ἡ δεξαμενὴ, ἵνα μὴ εἶνε ἐντελῶς πλήρης· τὸ βάνανσον ἀνοιγμᾶ κατεσκευάσθη

¹⁾ Πρὸβλ. τὰς λεκάνας τῶν γυμνασίων ἐν Πριήνῃ καὶ Περγάμῳ Schrader-Wiegand *Priene* εἰκ. 13,15-17. Dörpfeld *Ath. Mitt.* 1908, 327 ἔξ.

βεβαίως εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἡ δεξαμενὴ ἦτο ἄχρηστος καὶ πλήρης σχεδὸν χωμάτων, ἦτο δὲ ἀναγκαία ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὀχετοῦ δι' οἰονδήποτε λόγον. Ὀλικὴ ἢ μερικὴ κένωσις τῆς δεξαμενῆς ἐν οἰφδῆποτε μέτρῳ ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς ὀπῆς τοῦ πυθμένου, ἀνοιγομένης ἐπὶ ὀσονδήποτε χρόνον. Ἄν δὲ ἡ δεξαμενὴ ἐπληροῦτο ὕδατος, τότε τὸ προστιθέμενον ἢ ἐκχυνόμενον κατὰ τὴν κολύμβησιν ἐξεχειλίξε διὰ δύο ὀχετῶν ἐκβαλλόντων ἔξω διὰ τῆς Δ πλευρᾶς τοῦ περιβάλλου τοῦ λουτροῦ, ἔνθα σφύζονται προεξέχοντες πρὸς τὰ ἔξω οἱ δύο κρουνοί.

Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἔξω ΒΔ τῆς αὐλῆς τοῦ λουτροῦ ἐκτίσθη ἐν χρόνοις ῥωμαϊκοῖς κτίριον συναφές, ὅπερ ἦτο πιθανῶς *βαλανεῖον* (θέρμαι) ἔχον δάπεδα ψηφωτά.

Ὁ εἰς τὸ ἰσοδομικὸν ἀνάλημμα τῶν κρηνῶν κάθετος ἀσβεστόκτιστος τοῖχος (εἰκ. 8,5) ὁ ὀρίζων τὴν αὐλὴν τοῦ λουτροῦ πρὸς ΝΑ ὡς καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ διαλελυμένον νῦν ψηφιδωτὸν ἔδαφος εἶνε νεώτερον, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὴν παλαιὰν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἣτις ἦτο ἐνταῦθα. Ὁ ἀρχαῖος (τοῦ δ' αἰ.) τοῖχος εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς αὐλῆς τοῦ λουτροῦ κεῖται 1,65 μ. ἔξω (πρὸς ΝΑ) τοῦ ἀσβεστοκτίστου, ἐκτισμένος ἐκ τιτανολίθων ἰσοδομικῶς καὶ φαινόμενος ἐν τινὶ μέρει παραλλήλως πρὸς τὸν ἀσβεστόκτιστον ὑπὸ τὸ ψήφωμα ἂν δὲ προσεκβάλωμεν αὐτὸν καθέτως πρὸς τὸ ὑπερέχον ἰσοδομικὸν ἀνάλημμα τῶν κρηνῶν, βλέπομεν, ὅτι φθαίνει ἀκριβῶς εἰς τὸ μέρος (εἰκ. 8,6), ἔνθα τὸ χροῶμα τοῦ ἀναλήμματος, ἀντὶ νὰ εἶνε τὸ χροσίξον τῆς παλαιότητος, εἶνε λευκὸν μέχρι τῆς ἄκρας αὐτοῦ (πλ. 2,50 μ.)· ἐνταῦθα τὴν συνέχειαν τοῦ ἀναλήμματος ἀποτελεῖ πολυγωνικὸς τοῖχος, ἐφ' ὃν (εἰκ. 8,7) καταλήγει κάθετος ἕτερος τοῖχος παλαιὸς πόρινος. Ἐπὶ τοῦ λευζοντος ἐκεῖνου μέρους, ὅπερ εἶνε κακῶς εἰργασμένον καὶ εἶχε δεξιὰ ἐνδέσσιμους ἐξέχοντας πρὸς τὰ ἔξω λίθους, ἀποθραυσθέντας νῦν, ἀνήρχετο λιθίνη κλίμαξ, ἣς βαθμίδες ἦσαν οἱ ἄνω λεπτοὶ λίθοι τοῦ ἀναλήμματος τετριμμένοι ὄντες (οἱ δύο ἀνώτατοι, ἐφ' ὧν ἐν τῇ εἰκόνι 8 ὑπὲρ τὸ 6 κἀθηται παιδίσκη, δὲν εἶνε κατὰ χώραν). Ἀριστερὰ αὐτῶν οἱ δύο λίθοι τοῦ ἀναλήμματος

ἔχουσι πρόσωπον πρὸς τὴν βαθμίδα, ἢ δὲ ἐπ' αὐτῶν πλάξ εἶνε ξένη. Ὅμοια κλίμαξ, συνδέουσα τὸ λουτρόν κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὰ ταπεινότερον ἔξω αὐτοῦ κείμενα μέρη τοῦ γυμνασίου, ὑπῆρχε πιθανῶς μεταξὺ τῆς προσκεβολῆς τῶν αὐτῶν παραλλήλων τοίχων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ εἰρημένη κλίμαξ.

Ἄν ἤδη λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ ἰσοδομικὸς τοίχος εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς ποτε κλίμακος ἐπικάθεται ἐπὶ τοῦ πολυγωνικοῦ, συνάγομεν, ὅτι ὁ ἰσοδομικὸς τοίχος καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ προστατευομένη αὐλὴ τοῦ λουτροῦ εἶνε νεωτέρα προσθήκη τοῦ ὄλου κτιρίου. Ἐπειδὴ δὲ γινώσκομεν, ὅτι κατὰ τὸν δ' αἰῶνα τῷ 331/0, ἐπὶ Κάφιος ἄρχοντας¹⁾ ἐν Δελφοῖς, ἐγένετο ἐνταῦθα ἐργασία τις «ὑδραγωγίας εἰς τὸ γυμνάσιον», ὑποθέτομεν, ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο κατ' ἀκολουθίαν τῆς προσφάτου βεβαίως κατασκευῆς τῆς αὐλῆς τοῦ λουτροῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ λουτρόν καὶ ἡ κολυμβήθρα («κολυμφ[αῖον];» («κολυμφ[ητήριον];») εἶνε ἔργα, ἄτινα, τεχνολογικῶς κρινόμενα, πρέπει νὰ ὑπῆρχον τῷ 258 π. Χ. ἐπὶ Δίωνος ἄρχοντας²⁾.

Τὸ ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς κλίμακος ἀρχόμενον πολυγωνικὸν ἀνάλημμα (εἰκ. 8,7, εἰκ. 9,1) εἶνε, ὡς εἵπομεν, παλαιότερον τοῦ ἰσοδομικοῦ. Ἡ γραμμὴ αὐτοῦ δὲν εἶνε εὐθεῖα ἀλλὰ κυρτὴ³⁾· τοῦτο ὅμως συνέβη οὐχὶ ἐκ σχεδίου, ἀλλὰ διότι τὸ κυρτὸν νῦν μέρος αὐτοῦ κατολισθαίνει βραδέως μεθ' ὄλου τοῦ χόματος τοῦ ὀπισθεν χώρου. Ἡ κατολισθησις αὕτη εἶνε ἀντιληπτὴ καὶ εἰς τὴν ὑπεράνω στοάν τοῦ κυρίως γυμνασίου, ἦν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω (εἰκ. 10). Ἡ ὄψις τοῦ πολυγωνικοῦ τοίχου ἴσως ἦτο ἐπικεχρισμένη, ἂν μάλιστα ποτε ἐχρησίμευεν ὡς ἐσωτερικὸς τοίχος κλειστοῦ τινος καὶ ἐστεγασμένου μέρους τῆς παλαιστρας.

Ἄν δὲ ἀτενίσωμεν περαιτέρω τὴν ἔκτασιν ὅλην μόνου

¹⁾ BCH 23 σ. 563 (Homolle). Bourguet *Administration* σ. 127.

²⁾ Ὅρα καὶ σελ. 93 σημ.

³⁾ Ὁ τοπογραφικὸς πίναξ κακῶς χαράσσει τὴν γραμμὴν αὐτοῦ τεθλασμένην.

τοῦ πολυγωνικοῦ ἀναλήμματος, ἀφαιροῦντες τὴν τε πρὸς ΒΔ καὶ τὴν κατὰ τὸ ἕτερον (ΝΑ) ἄκρον αὐτοῦ (εἰκ. 9,2) νεωτέραν ἰσοδομικὴν συνέχειαν, βλέπομεν, ὅτι τὸ κτίριον, ὅπερ εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πολυγωνικοῦ τούτου ἀναλήμματος, ἔχοντος ὁμοιότητα πρὸς τὰ παλαιὰ ἀναλήμματα τῆς Μαρμαριᾶς ἀλλ' ἄνευ καμπύλων ἀρμῶν, εἶνε τὸ παλαιὸν κτίριον τῆς παλαίστρας, ἀνερχόμενον βεβαίως πολὺ πέραν τοῦ δ' αἰῶνος π. Χ. ¹⁾), πυκνόν, συνεχές καὶ ἀπρητισμένον.

Τὸ κτίριον τοῦτο, πλεθριαίας περιήπου ἔχον τὰς πλευράς, δὲν ἐστερεῖτο ὕδατος· διότι παρὰ τὴν ὕστερον κτισθεῖσαν κλίμακα κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ πολυγωνικοῦ τοῖχου (εἰκ. 8,7) σφίζεται ὀπή, στόμιόν ποτε κρήνης, ἣτις βεβαίως δὲν κατεσκευάσθη εἰς τὴν ἀπρόσφορον ἐκείνην γωνίαν μετὰ τὴν προσθήκην τοῦ λουτροῦ, ἀλλὰ πρὸ αὐτῆς. Ὑπὸ τὴν ὀπήν ὁ λίθος εἶνε ὠμαλισμένος ἡμικυκλικῶς πρὸς προσαρμογὴν μεταλλίνου κρουνοῦ (λεοντοκεφαλῆς ἢ τ. τ.). Ἐπειδὴ δὲ καθέτως πρὸς τὸν πολυγωνικὸν τοῖχον καὶ ἐπὶ τῆς κρήνης ἔρχεται ὁ πάριος τοῖχος (ὁ παράλληλος πρὸς τὸν ὑπὸ τὸ ψήφωμα λίθινον) τῆς παλαίστρας (εἰκ. 9,3) πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ κρήνη καὶ ὁ τοῖχος οὗτος δὲν συνυπῆρξαν ποτε, ἀλλ' ὅτι τὸ ἕτερον εἶνε παλαιότερον τοῦ ἑτέρου. Νομίζω δέ, ὅτι ἡ κρήνη εἶνε παλαιότερα τοῦ μέρους τοῦλά-

¹⁾ Εἶνε γνωστόν, ὅτι ἀρχομένου τοῦ σ' αἰ. π. Χ. ὑπῆρχον τέλεια γυμνάσια ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σικωνί τοῦλάχιστον ἐπὶ Σόλωνος καὶ Κλεισθένης, οἵτινες ἐξασφαλίσαντες τὴν αὐτονομίαν τῶν Δελφῶν (σελ. 11) ἐσυστηματοποίησαν τοὺς πυθικοὺς ἀγῶνας. Συμπλήρωμα δὲ τῶν ἀγωνιστικῶν θεσμῶν ἦτο ἡ ἰδρυσις τοῦ γυμνασίου, ὥστε, ἂν τοῦτο ἔλειπε πρότερον, θὰ ἰδρῆθη ὁμοῦς πάντως μετὰ τὸν α' ἰερὸν πόλεμον. Νομίζω δὲ προσέτι βεβαίαν τὴν ὑπαρξιν γυμνασίου ἐν Δελφοῖς κατὰ τὸ τέλος τοῦ σ' αἰ., διότι πρὸ τοῦ Δελφικοῦ μουσείου ἀνέσκαψα τάφον (9-11 Σεπτεμβρίου 1907 πρὸς. *Ἀρχ. Ἐφ.* 1910 σ. 4 καὶ σ. 201 σημ. 2, τοῦ σ' αἰ. λήγοντος), ἐν ᾧ τάφῳ μεταξύ τῶν ἄλλων κτερισμάτων εὗρον καὶ σιδηρὰν στλεγγίδα, ἣτις ἦτο γυμναστικὸν σκεῦος καὶ εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἀναμφιβόλως ἐν τῇ δελφικῇ παλαίστρᾳ· πρὸς. νῦν καὶ Gothein ἐν *Athen. Mitt.* 1909 σ. 123, ἔνθα ὁ τε πολυγωνικὸς τοῖχος καὶ τὰ λείψανα τῆς παλαίστρας ὁητῶς ἀνάγονται εἰς τὸν σ' αἰ. π. Χ. πρὸς. καὶ Homolle ἔ. ἄ. σ. 574.

χιστον τοῦ τοίχου ὅσον κεῖται ἀμέσως πλησίον μεταξύ τοῦ πολυγωνικοῦ ἀναλήμματος καὶ τοῦ ἀπέναντι αὐτοῦ πρώτου παραλλήλου τοίχου (ἀπόστασις 4 μ.). Κατά τινα πιθανότητα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρχον περαιτέρω (πρὸς Δ) καὶ ἄλλαι κρήναι ¹⁾, καταλυθεῖσαι ὅμως πᾶσαι ὅτε ὁ νέος λουτρον ἀνεπλήρωσε διαφιλῶς καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτήν. Ἴσως δὲ εἴτε πρὸ τῆς κατασκευῆς εἴτε καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς παλαιᾶς αὐτῆς κρήνης ὑπῆρχε πρὸ αὐτῆς καὶ κατὰ μῆκος τοῦ πολυγωνικοῦ ἀναλήμματος διάδρομος χρήσιμος διὰ τὰς ἀσκήσεις τῶν παλαιστριτῶν· οὗτος δὲ ἠδύνατο νὰ εἶνε κλειστός, ὡς συμβαίνει ἐν τῷ γυμνασίῳ τῆς Περγάμου, ἐνθα οὐ μόνον ὑπόστεγος κλειστός χώρος ὑπάρχει πρὸς δρομικὰς ἀσκήσεις τῶν ἐφήβων, ἀλλὰ καὶ αἱ κρήναι τοῦ γυμνασίου κεῖνται ἐντὸς ἐστεγασμένου θαλάμου.

Ὑπὸ τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημα μέχρι τοῦ παραλλήλου πρὸς αὐτὸν τοίχου, ὅστις κεῖται πρὸς τὸ πρᾶνές τελευταῖος ²⁾, ἐκτείνονται διάφοροι θάλαμοι τῆς παλαίστρας, ἐκτισμένοι ἐν τοῖς θεμελίοις διὰ «πόρων» ἢ κροκαλοπαγοῦς λίθου ἐρυθροποῦ τόσο ἐυθύπτου, ὥστε ὅσον μέρος σφίζεται ὁμοιάζει πρὸς ἐρείπιον πλινθοκτίστων τοίχων (εἰκ. 9,4). Οἱ ἔξωτεροι τοῖχοι καὶ τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ κτιρίου ἦσαν ἐκτισμένα, ὡς ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμεν ἔκ τινων σφίζομένων δόμων, δι' ὕδατογενοῦς πόρου σκληροτέρου ὅστις εἶνε ἐν Δελφοῖς ἐγγώριος. ³⁾

¹⁾ Πέραν τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τοῦ ἰσοδομικοῦ ἀναλήμματος τῶν κρηνῶν ὀπισθεν τοῦ βλανείου (σελ. 97) ἐν τοῖς χώμασιν ὄραται μέρος μεγαλολίθου ἀναλήμματος παλαιοῦ, δεικνύον, ὅτι καὶ ἐν παλαιότεροις χρόνοις ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἕτερον ἀνάλημα ἀντὶ τοῦ ἰσοδομικοῦ.

²⁾ Εἰς τὴν πρὸς τὸ πρᾶνές πλευρᾶν τῆς παλαίστρας φαίνεται ἐντεῦθεν (ἐνδοτέρω) τοῦ τελευταίου ὄρατοῦ νῦν ἐκ σκληρῶν πόρων τοίχου ἕτερος, κείμενος εἰς ἀπόστασιν 4 μ., ἀποτελούμενος ἐξ εὐθύπτων ἐρυθρομελάνων ἐγγωρίων πόρων, ὅστις ὅμως δὲν ἀνεσκάφη ὅλος.

³⁾ Ἐξάγεται ὡς ἐρρήθη (σελ. 65 σημ. 2 καὶ σ. 82) κάτωθεν τῶν Μύλων τοῦ Κεφαλοβρύσου κατωτέρω τῆς θέσεως Καροῦτες (σελ. 51), ὡς καὶ ὑπὸ τὸ βάραθρον Ζάλεσκαι παρὰ τὸν Πλειστόν. Εἰς τὸ βάραθρον τοῦτο πιστεύεται ὅτι ἐκβάλλουσι τὰ χειμερινὰ ὕδατα τοῦ ὑπὸ τὸ Καρύκιον

Τὸ ἐπιφανέστατον μέρος τῆς παλαίστρας εἶνε ἡ ὑπὸ τὸ ΝΑ μέρος τοῦ πολυγωνικοῦ τοίχου ἥτοι πρὸς τὴν Μαρμαριανὴν κειμένη τετράγωνος αὐλή, περιβαλλομένη κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ὑπὸ τοίχων ἄνω μὲν ἐξ ἁώρων κροκαλοπαγῶν ἐγχωρίων λίθων εὐθρύπτων κάτω δὲ ἐκ πόρων ἐπίσης εὐθρύπτων (εἰκ. 9,4). Αἱ γωνίαι εἶνε ἰσχυρότερον ἐκτισμέναι διὰ μεγάλων πόρων (εἰκ. 9,5) κορινθιακῶν. Ἡ τετράγωνος αὕτη αὐλή ἦτο ὑπαιθρος, περιεβάλλετο δὲ ὑπὸ κίωνων, οὔτινες ἐσχημάτιζον περὶ αὐτὴν *περίστυλον* ὑπόστρονον πλ. 4 μ. Ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ περιστύλου προσηκόντως ἐστρωμένον ἐγένετο ἡ ἀσκησις πρὸ παντὸς τῆς πάλης, ὥστε τὸ σπουδαιότατον μέρος τῆς παλαίστρας, ἡ κυρίως δηλ. παλαίστρα, ἐξ ἧς ὅλον τοῦτο τὸ κτίριον ἔλαβε τὸ ὄνομα, εἶνε ἡ αὐλή αὕτη.

Ὡς ἔχει νῦν τὸ περιστύλον ἐν τοῖς ἐλαχίστοις ὑπερέχουσι τῶν θεμελίων μέρεσι, δεικνύει, ὅτι εἶνε ἔργον τοῦ δ' αἰ. π. Χ. Τοῦτο δὲ πιστοῦται ὑπὸ τῆς ΝΑ γωνίας, ἔνθα εἰς τῶν καλῶν κορινθιακῶν πόρων φέρει ἐπὶ τῆς ΝΑ πλευρᾶς δύο γράμματα Δ Α καλλίστου σχήματος (παῖδες προσέθεσαν νῦν πέριξ τὰ ἀρχικὰ γράμματα τοῦ ἑαυτῶν ὀνόματος), ἕτερος δὲ πλὴν ἄλλων μέγα Θ, ἅτινα εἶνε γνωστὰ ἐν Δελφοῖς ἐκ τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (ὄρα σ. 29) ὡς δηλοῦντα τὰ ὀνόματα γνωστῶν ἐργολάβων ἢ προμηθευτῶν λίθων κατὰ τὸ μέσον τοῦ δ' αἰ. π. Χ. (= Δᾶος, Θωροπίδας). Ἐπειδὴ δὲ εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ ἐργολάβοι οὗτοι εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς Δελφοὺς πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος χάριν τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος κυρίως, συνάγεται, ὅτι ἡ ὑπ' αὐτῶν παρασχεθεῖσα εἰς τὸ γυμνάσιον ἐργασία ἐγένετο μετὰ τὰς ὁμοίας ἐργασίας τοῦ ναοῦ. Οὕτω δὲ καταλήγομεν, ὡς ἔδει, νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ ἐργασίαι αὗται ἐγένοντο μετὰ τὴν κατάστασιν τῆς ἀρχῆς τῶν ταμιῶν ἐν Δελφοῖς τῷ 339 π. Χ., ἥτοι ἐν τῷ

ἄντρον ὀροπεδίου (Ἀραχωβίτικο λιθάδι) τοῦ Παρνασοῦ. Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι ὁμοίος πῶρος σχηματίζεται καὶ εἰς τὰς κατὰ τὴν κάτω Ἀγῶριανην πηγὰς τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισοῦ (σελ. 53) πρὸς καὶ Πανσ. 10, 8, 10. Neumann-Partsch, *Physical. Geogr. v. Gr.* 244.

χρόνῳ (σελ. 28, 30, 84), καθ' ὃν καὶ ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας καὶ ἐν Θερμοπούλαις καὶ ἀλλαγῷ τῆς ἀμφικτυονικῆς ἐκτάσεως ἐγένοντο ἐργασίαι καὶ δαπάναι.

Ἄλλ' ἐπειδὴ οὔτε τὰ λοιπὰ μέρη τῆς παλαιστρας, τὰ ἐξ ὕδατογενοῦς ἐγχωρίου πόρου ἐκτισμένα, οὔτε τὰ θεμέλια, τὰ ἐξ εὐθρύπτου ὕλικου κατεσκευασμένα συμβιβάζονται πρὸς τὰς οἰκοδομικὰς μεθόδους τοῦ δ' αἰ., ἅς γινώσκομεν ἐκ πολλῶν δελφικῶν κτισμάτων ἀναγομένων εἰς τὸν δ' αἰ., δὲν ὑπάρχει δὲ οὐδὲν τεκμήριον πείθον ὅτι καὶ τὰ θεμέλια τοῦ περιστύλου ἀνεκτίσθησαν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, οὔτε ὅτι πρὸ τοῦ χρόνου τούτου τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα δὲν ἐπροστάτευε κτίριον, συνάγομεν, ὅτι αἱ ἐν τῷ γυμνασίῳ ἐργασίαι τοῦ δ' αἰ. θὰ ἀπέβλεπον πιθανώτατα εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ περιστύλου μόνου τῆς παλαιστρας καὶ τῶν ἰσοδομικῶν ἀναλημμάτων ἐκατέρωθεν αὐτῆς (πρὸβλ. σ. 98, 105). Ἐτι μείζων πιθανότης ὡς πρὸς τοῦτο ὑπάρχει περὶ τοῦ ἰσοδομικοῦ τοίχου τῆς ὑπερκειμένης τοῦ γυμνασίου στοᾶς, ἣν θὰ ἴδωμεν. Κατὰ ταῦτα οἱ ἐξ ὕδατογενῶν πόρων τοῖχοι καὶ τὰ ἐξ εὐθρύπτων λίθων θεμέλια πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς χρόνους σημαντικῶς παλαιότερους τοῦ 339¹⁾.

Παρὰ τὸ περιστύλον εἶνε πλείονα δωμάτια (τέσσαρα πρὸς ΒΔ, τρία φαινόμενα πρὸς ΝΑ). Ὡς μέρη τῆς παλαιστρας γινώσκομεν ἐκ τῆς ἐπὶ Δίονος ἄρχοντος ἐπιγραφῆς (σελ. 93 σημ.) τὸ ἀποδυτήριον, τὸ κόνιμα (=κονιστήριον;), δύο ἢ πλείονα σφαιριστήρια καὶ τὸ Δαμάτριον ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλα δωμάτια, περὶ ὧν δὲν λέγει τι ἡ ἐπιγραφή, ὡς μὴ δεομένων ἐπισκευῆς τότε, καὶ ἐν οἷς πρέπει νὰ καταλέξωμεν βεβαίως τὸ ἀλειπτήριον ἢ καὶ τινα δωμάτια πρὸς διδασκα-

¹⁾ Εἰς παρόμοιον συμπέρασμα ἄγει καὶ ὁ ἐξ ὕδατογενῶν πόρων τοίχος, ὁ συνδέων τὰ μετακίονια τῶν ἰσταμένων κίωνων τοῦ παρίνου ναοῦ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς (σ. 65,82). Καὶ οὗτος ὁ τοίχος ἐκτίσθη βεβαίως πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ λιθίνου ναοῦ τῆς Προναίας, ἰκανὸν δὲ χρόνον μετὰ τὴν κτίσιν τοῦ παρίνου· κατὰ προσέγγισιν δυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν πρὸς τοῦτο τὴν ἔκτασιν τοῦ ε' αἰ. π. Χ.

λίαν τῶν παίδων ἐν κακοκαιρίᾳ, ἅτινα ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν.¹⁾ Ἴσως μόνον τὸ ναόσχημον δωμάτιον, ὅπερ κεῖται πρὸς ΒΔ τοῦ περιστύλου καὶ ἔχει περίπου τὴν μορφὴν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Φυλάκου (σελ. 54), ἦτο τὸ Δαμάτριον ἧτοι τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, περὶ οὗ γινώσκομεν, ὅτι ἔκειτο πλησίον ὄχετοῦ τινος· ἔχομεν δὲ πλησίον τὸν ὄχετον τῶν κρηνῶν· ὁ δὲ ἕτερος τῶν παρὰ τῷ Δαματρίῳ θαλάμων εἶνε ἴσως τὸ ἀποδυτήριον (ἀμφότερα ἦσαν πιθανῶς γειτονικὰ παρὰ τι τείχιν; ὄρα σελ. 93 σημ.). Ὁ τοίχος τῆς προσόψεως αὐτοῦ προσεκβάλλεται πρὸς τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς νεωτέρας μετασκευῆς ὡς καὶ ὁ πρὸ τῆς παλαιᾶς κρήνης τοῦχος²⁾.

Ἡ παλαιστρα εἶχεν ἴσως δύο εἰσόδους, μίαν πρὸς τὴν Κασταλίαν καὶ μίαν πρὸς τὴν Προναίαν. Οὐδὲν ὅμως λείψανον ἔχομεν τῆς πρὸς τὴν Κασταλίαν εἰκάζομεν δὲ μόνον, ὅτι αὕτη ἔδει νὰ κεῖται πλησίον τοῦ ὑστεροῦ βαλανείου. Τὴν πρὸς τὴν Μαρμαριὰν εἴσοδον θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Πέραν τοῦ ΝΑ ἄκρου τοῦ πολυγωνικοῦ τοίχου εἶνε διπλοῦν σύστημα ἰσοδομικῶν τοίχων (εἰκ. 9,2) συγχρόνων τῇ αὐτῇ τοῦ λουτρῶνος. Ὁ ὀπισθεν εἶνε οἰοῦναι συνέχεια τοῦ πολυγωνικοῦ, ἀμφότεροι δέ, ἀρχόμενοι κατὰ τὴν Α γωνίαν τοῦ περιστύλου περιελάμβανον κλίμακα (πλ. 2,50) ὡς καὶ ἡ μνη-

¹⁾ Ἡ κατὰ τοὺς Ῥωμαίκοὺς χρόνους μνημονευομένη βιβλιοθήκη (BCH, 1876, 720 ἐξ.) δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ἀνήκεν εἰς τὸ γυμνάσιον, ἢ δὲ συμπλήρωσις περὶ ὀπισθήκης (ἐν BCH 1897 σ. 478-9, 490) δὲν εἶναι ἀσφαλής. Ὅρα νῦν καὶ Pomtow *Delphika* III, 34 ἐξ. καὶ *Philologus* LXXI, (1912) 48, 87 ἐξ.

²⁾ Ἐν τῷ ἀποδυτηρίῳ ἐξεδύοντο, ἐν τῷ ἀλειπτηρίῳ ἠλείροντο δι' ἐλαίου, ἵνα ἔχωσιν ἐλαστικὸν σῶμα, ἐν τῷ κονιστηρίῳ ἐκονίζοντο, ἵνα μὴ εἶνε ὀλισθηρὸν καὶ ἀσύλληπτον τὸ ἠλειμμένον σῶμα, ἐπάλειον δ' ἐν τῷ περιστύλῳ τῆς παλαιστρας, ὑστερον ἀπεξύνοντο διὰ σπλεγίδος, ἐκολύμβων ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ καὶ ἐλούοντο ὑπὸ τοὺς κρουνοὺς τῶν κρηνῶν ἢ λαμβάνοντες δ' ἄγγειον τὸ καθαρὸν ὕδωρ ἐκ τῶν λεκανῶν τῶν κρηνῶν. — Περὶ ἀπλουστεράς καταστάσεως ἐν τοῖς γυμνασιακοῖς λουτροῖς κατὰ τὰ μελανόμορφα ἄγγεα ὄρα Sudhoff ἐν *Zeitschr. f. Balneologie* II (1909) σ. 459 ἐξ.

μονευθεῖσα ἀνωτέρω. Βεβαίως ἡ κλίμαξ οὔτε τὸ πάχος οὔτε τὸ μῆκος τῶν τοίχων τούτων δικαιολογεῖ ὅλως, ἐκτίσθησαν ὁμοῦς οὔτοι καὶ πρὸς συγκράτησιν ἀσφαλῆ τοῦ ἀντιστοίχου μέρους τῆς ὑπερκειμένης πλατείας τοῦ γυμνασίου, χάριν τῆς ὁποίας ὁ ἐξωτερικὸς τούτων τῶν τοίχων κάμπτεται πεντάκις περιαιτέρω πρὸς Α καὶ Β (εἰς τὰ ἄκρα τῆς τρίτης καμπῆς σύνδεσμοι \neg). Ἡ κλίμαξ ἐκεῖνη ἐκλείετο εἰς τὸ ΒΔ ἄκρον τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου αὐτῆς διὰ διφύλλου πύλης, ἧς ὁ οὐδὸς σφύζεται κατὰ τὸ πλείστον. Πρὸ τῆς πύλης δὲ καθέτως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν τοίχον τῆς κλίμακος εἶνε ἕτεροι δύο παράλληλοι σύγχρονοι λίθινοι τοῖχοι (ὁ παρὰ τὸ περιστύλον βραχύτερος) συγκρατοῦντές ποτε ἑτέραν κλίμακα, ἀνάγουσαν εἰς τὴν εἰρημένην πύλην. Ἐνταῦθα βεβαίως κατέληγεν ὁδὸς τις ἐκ τοῦ τεμένους τῆς Προναίας, καὶ ἐπειδὴ ἡ πύλη αὕτη ἦγεν ἀμέσως καὶ εἰς τὴν παλαιστραν καὶ εἰς τὸ ὑπερκείμενον ὑψυπεδον τοῦ Γυμνασίου, εἶνε πιθανόν, ὅτι πρὸς τὴν Μαρμαριανὴν δὲν εἶχεν ἡ παλαιστρα ἢ καὶ τὸ ὅλον γυμνάσιον ἄλλην κατ' εὐθείαν πύλην (προβλ. σ. 91-92).

Ἄν ἀνέλθωμεν ἐκ τοῦ μέρους τούτου τῶν κλιμάκων εἰς τὴν ὑπερκειμένην πλατεῖαν τοῦ γυμνασίου, ἐκτείνεται ἀπέναντι ἡμῶν ἀνάλημμα ἰσοδομικὸν (εἰκ. 10,2), διῆκον ἀπὸ ΝΑ πρὸς ΒΔ, καὶ πρὸ αὐτοῦ ταπεινὸς παράλληλος τοίχος (εἰκ. 10,1) διακοπτόμενος ὑπὸ ὑποβάθρων (εἰκ. 10,3), ἅτινα ἐβάσταζον ἄλλοτε κίονας Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ. Οὕτως ἐσηματίζετο στοὰ ἀνοικτὴ πρὸς Ν ἢ ΝΑ (πλ. 8,50), ἧς ἡ στέγη ἦτο ξυλίνη κατ' ἀνάγκην, ἐπειδὴ ὁ ὀπίσθιος τοίχος τῆς στοᾶς ἀπέχει πολὺν (7 μ.) ἀπὸ τῶν κίωνων. Ἡ στοὰ ἀνεσκάφη μόνον κατὰ τὸ ΝΑ τοῦτο μέρος καὶ εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν, ἐβεβαιώθη δὲ καὶ κατὰ διαστήματα ἢ γραμμῇ αὐτῆς.

Ἐπειδὴ σκοπὸς τοῦ κυρίως γυμνασίου τούτου ἦτο νὰ ἀσκῶνται ἐν αὐτῷ οἱ νέοι κυρίως εἰς τὸν δρόμον, ἔπρεπε τὰ πρὸς τοῦτο μέρη νὰ εἶνε πρόσφορα, ἔχοντα τὸ ἀναγκαῖον μῆκος καὶ τὰς προσηκούσας προφυλάξεις κατὰ τῆς κακοκαι-

ρίας. Ἡ στοὰ λοιπὸν αὕτη ἔχουσα μῆκος 200 μ. ἦτοι μετ-
ζον τοῦ τοῦ σταδίου ἐπέτρεπεν ἐν κακοκαιρίᾳ νὰ γυμνά-
ζωνται οἱ νέοι εἰς τὸν ἀπλοῦν δρόμον ὡς ἐν τῷ σταδίῳ (τὸ
σταδίου τῶν Δελφῶν ἔχει 175 55 μῆκ.)¹⁾ ἐννοεῖται, ὅτι πρὸς
τοῦτο ἐγίνετο ἡ δέουσα προπαρασκευή, στρωννυμένου καὶ ξυ-
μένου ἢ ὀμαλιζομένου τοῦ χωματίνου διαπέδου προσηκόντως,
καθ' ἃ βλέπομεν ἐν τῇ ἐπὶ Δίωνος ἀρχοντος ἐπιγραφῇ (σελ. 93
σημ.). Διὰ τοῦτο ἡ στοὰ ἐλέγετο (*δρόμος*) *ξυστός* ἢ (στά-
διον) *ξυστόν*.

Τὸ πρὸ τοῦ ξυστοῦ τούτου δρόμου μέρος (εἰκ. 10,6) μέχρι
τοῦ ἀναλήμματος τῆς παλαίστρας — «τὸ ὑπαιθρον τοῦ γυμνα-
σίου» (Πανσ.) — ἐλέγετο *παραδρομὶς* καὶ εἶχε τὸ αὐτὸ περίπου
μῆκος ὡς ὁ ξυστός, ἵνα γυμνάζωνται οἱ νέοι ἐν καλοκαι-
ρίᾳ. Ἡ παραδρομὶς ὑπεστηρίζετο καὶ πέραν τῆς αὐτῆς τοῦ
λουτροῦ ὑπὸ παλαιοῦ ἀναλήμματος μεγαλολίθου, ὄρατοῦ, ὡς
εἴπομεν (σ. 100,1), μόνον ὀπισθεν τοῦ βαλανείου. Ἐντὸς τοῦ
ΒΔ μέρους τῆς παραδρομίδος εὔρηται ὁ λίθινος ὀχετὸς ὁ ἐκ
τῆς Κασταλίας ἄγων τὸ ὕδωρ εἰς τὰς κρήνας τοῦ λουτροῦ,
ὃν δέ ποτε κεκαλυμμένον. Οὗτος κατεσκευάσθη, ὡς εἴπομεν
(σ. 98), τῷ 331/0 ἐπὶ Κάρκιος ἀρχοντος.

Πιθανώτατα ὅμως μέρος τῆς παραδρομίδος ἐσχημάτιζε
κατάσκιον περίπατον, ὅστις ἦτο μὲν καὶ ἄλλως χρήσιμος, ἀλλὰ
καὶ διότι συνήθιζον οὔτε διδάσκαλοι πιθανῶς καὶ οἱ παρε-
πιδημοῦντες σοφοὶ ἐν τοῖς περιπάτοις νὰ διδάσκωσιν ὑπὸ
καλὸν καιρὸν τοὺς ἐφήβους, ὅθεν καὶ τὰ ἡμέτερα διδακτῆ-
ρια τῶν ἐφήβων νῦν καλοῦνται γυμνάσια²⁾. Ἐν τῇ παραδρο-
μίδι ἠδύναντο νὰ εἶνε (ἂν δὲν ἦσαν ἐν τῷ διαδρομῷ περὶ τὸ
περίστυλον ἢ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ παλαίστρᾳ, καὶ τὰ σφαιριστήρια
(σ. 102).

¹⁾ BCH. XXIII, σ. 665.

²⁾ Ἡ παραδρομὶς ἦτό ποτε κατὰ τὴν παράδοσιν τόπος δασώδης.
ἐπιστεῖετο δέ, ὅτι ἐν αὐτῷ θηρευὼν ὁ Ὀδυσσεὺς ἐδήχθη ὑπὸ κάπρου
καὶ ἐντεῦθεν ἐγένετο ἐπὶ τῆς κνήμης αὐτοῦ ἡ οὐλή, ἐξ ἧς ἀνεγνωρίσθη
οὗτος ἔπειτα ὑπὸ τῆς Εὐρυκλείας, ὅτε ἐπανήλθε μετὰ εἰκοσαετίαν ἐκ
τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου εἰς Ἰθάκην Ὅμ. Ὀδ. Τ, 393 ἐξ. Πανσ. 10, 8,8.

Τὸ κυρίως γυμνάσιον — ἡ στοὰ ἐν τῷ πυρῆνι, — εἶνε, ὡς ἡ παλαιστρα, τοῦλάχιστον τοῦ δ' αἰῶνος. Ἦτο δέ ποτε δωρικουῦ ῥυθμοῦ ἐξ ἐγχωρίων πόρων λείψανα ἔχομεν τὴν Α γωνίαν, (ἐφ' ἧς ἴσταται παιδίον ἐν τῇ εἰκ. 10), συντρίμματά τινα τῶν πορῖνων κίωνων καὶ τοὺς πορῖνους ὀχετοὺς¹⁾ ἕνα μὲν ὅστις ῥέει ἔμπροσθεν (εἰκ. 10,4), ἕτερον δὲ ὅστις ῥέει ὀπισθεν τῆς στοᾶς ἀποκομίζων τὰ ὄμβρια ὕδατα τὰ ἐκ τῆς στέγης, ἧτις ἦτο ἴσως ἀμφικλινῆς. Ὁ ὀπίσθιος ὀχετὸς προεφύλασσε καὶ ἀπὸ τῆς ὑγρασίας τὸ κτίριον²⁾.

Τὸ ἰσοδομικὸν ἐκ τιτανολίθων τεῖχος εἶνε τοῦ δ' αἰ., νεώτερον τῶν πορῖνων μερῶν, καὶ ἐκτίσθη πιθανώτατα κατὰ τὸ 338/7 ἐπὶ Λαμοχάρους ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς, ὡς ἐξάγεται ἐκ τινος ἐπιγραφῆς τῶν ναοποιῶν, ἧτις ἀναγράφει δαπάνας ἐργασιῶν δοθεισῶν εἰς διαφόρους ἐργῶνας, ἐν αἷς ἡ «τῆς στοᾶς τῆς ἐπὶ τῷ γυμνασίῳ»³⁾. Ὁ πρόσθιος ὄμως ταπεινὸς στυλοβάτης μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ βάθρων εἶνε ἐσχάτων ῥωμαϊκῶν χρόνων βανασούργημα καὶ ἴσως τοῦτο εἶνε τὸ *στρογκιῶριον*, ὅπερ, ὡς ἀναφέρει ἐπιγραφὴ τις, ἀποκειμένη πλησίον τῆς δεξαμενῆς τοῦ λουτροῦ, «ἐπφοκοδόμησαν» οἱ Ἄμφικτύονες ὑπὸ τὴν ἐπιμελητείαν τοῦ Τίτου Φλαουτίου Σωκράτου (97-102 μ. Χ.)⁴⁾.

Κατὰ τὸ Α ἄκρον τῆς στοᾶς τοῦ γυμνασίου κατέρχεται ἐκ τοῦ ἀνάπτους ἀπὸ τὸ Ἄλωνάκι περίπου (σ. 52 σημ.), τεῖχος (εἰκ. 10,5) ἀσβεστόκτιστον βυζαντιακὸν ἐξ ἐκείνων (ὄρα ἕτερον ΝΔ τοῦ γυμνασίου), εἰς ᾧ ὀφείλεται ἴσως τὸ μεσαιωνικὸν καὶ νεώτερον ὄνομα τῶν Δελφῶν *Καστρί*, ἂν καὶ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἐρείπια ἦσαν ἱκανὰ νὰ προκαλέσωσι τοιοῦτον ὄνομα.

¹⁾ Αἱ λίθιναι ἐπεκτάσεις τῶν ὀχετῶν πρὸς τὸ ΝΑ ἄκρον εἶνε νεώτερον εἰς πόρος ἐν τῇ στοᾷ φέρων συνδέσμον πελεκίνους, ὁπᾶς σχοινοῦ πρὸς ἄρσιν αὐτοῦ, καὶ ἐπιγραφὴν ΠΠΠΠ εἶνε ἄλλης συστάσεως, ξενικός, καὶ πιθανῶς προέρχεται ἐκ τινος κτιρίου τοῦ τεμένου τοῦ Ἀπόλλωνος.

²⁾ Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἐμμήθημεν νῦν περὶ τὸ Δελφικὸν μουσεῖον πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ κτιρίου ἀπὸ τῆς ὑγρασίας.

³⁾ Bourguet ἐν BCH, 21, σ. 478 καὶ Administration σ. 127.

⁴⁾ Πρὸβλ. καὶ Bourguet, *de rebus Delphicis* σ. 57-8.

Ἐν τῷ γυμνασίῳ εὐρέθησαν ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦσαι περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ [Ἑρμοῦ], τοῦ Ἡρακλέους, τῆς Ἀρτέμιδος. Εὐρέθη δὲ καὶ ἀγαλμάτιον τῆς Ἀρτέμιδος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Διοδώρος¹⁾ ἀναφέρει τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος συγχρόνως τῇ τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας οὐδαμοῦ ἠδυνήθημεν νὰ ἐντοπίσωμεν τὴν Ἀρτεμιν, καταλήγομεν πιστεύοντες, ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Διοδώρου δὲν ἔχει τοπογραφικὴν δύναμιν (πρὸβλ. ἀνωτέρω σελ. 16, 55, 61, 84) καὶ στηριζόμενοι εἰς τὰ ἐν τῷ γυμνασίῳ εὐρήματα λέγομεν, ὅτι ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Δελφοῖς ἠδύνατο νὰ τελῆται εἰς τὸ Γυμνάσιον,²⁾ ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐν τῷ τεμένει τοῦ ἀδελφοῦ Ἀπόλλωνος³⁾. Εἰς ποῖον ὅμως σημεῖον τῶν Δελφῶν θὰ ἔπρεπε νὰ φαντασθῶμεν «ἀρχαῖόν» τινα ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, εἶνε δυσχερὲς νὰ ῥηθῆ. Ἄλλ' εἶνε σφόδρα ἀμφίβολον, ἂν ὑπῆρχε καὶ ναὸς καὶ δὴ καὶ ἄξιος νὰ μνημονεύηται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν τῆς Προναίας. Ἀπέναντι τοῦ ΒΔ ἄκρου τοῦ ξυστοῦ ἐν τοῖς βράχοις, οἵτινες παραθέουσι τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ θεύματος τῆς Κασταλίας εἶνε κόγχαι λαξευταί, προερχόμεναι βεβαίως ἐξ ἀναθημάτων. Ὁ Homolle ἐνόμισεν, ὅτι ἐδῶ που ἦτο τὸ Δαμάτριον. Ἴσως μᾶλλον πρέπει νὰ ἐντοπίσωμεν ἐνταῦθα ἄλλον τινὰ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων θεῶν, ἕνα ἢ πλείονας καὶ δὴ καὶ ἄλλους πλὴν τούτων.

¹⁾ 22, 9, 5 πρὸβλ. Ἐφημ. Ἀρχ. 1909, 266 «ὄντων δὲ ἐν τῷ τεμένει δευτῶν νεῶν παντελῶς ἀρχαίων, Ἀθηνᾶς Προναίου καὶ Ἀρτέμιδος...»

²⁾ Περὶ λατρείας θεῶν καὶ ἡρώων ἐν ἀγωνιστικοῖς τόποις ὄρα Ἐφ. Ἀρχ. 1906 186 καὶ *Ath. Mitteil.* 1909 117 (Gothein). Περὶ τῆς λατρείας δὲ ἐν γένει ἄλλων θεῶν, πλὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Δελφοῖς ὄρα τὸ ἀρτιφανὲς ἄρθρον τοῦ Pomtow ἐν *Philologus* 1912 σ. 30-100 «*Die Kultstätten, der anderen Götter von Delphi*» καὶ πρόσθετος αὐτὸ τοῖς ἐν σελ. 16 εἰρημένους.

³⁾ Ἴσως τὴν διπλὴν ταύτην λατρείαν ἀνιτίττει ὁ Εὐριπ. Ἴωνι 188 «*Ἀλλὰ καὶ παρὰ Λοξίᾳ τῷ Λατοῦς δίδυμον προσώπων καλλιβλέφαρον φῶς*», ἂν καὶ ἡ ἀμειωτέρα ἐρμηνεία τῶν λόγων τούτων, νομίζω, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς παραστάσεως τῶν γλυπτῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν (σ. 20), ἐνθα θὰ διέπρεπον τὰ δίδυμα τέκνα τῆς Λητοῦς. Πρὸβλ. *Frg. hist. graec.* II, 320 καὶ Ἐφ. Ἀρχ. 1909, 266 ἐξ.

Γ'. Η ΚΑΣΤΑΛΙΑ ΚΡΗΝΗ

Ἄνερχόμενοι τὴν ἀτραπὸν τὴν ἄγουσαν ἐκ τῆς παραδρομίδος ἢ τοῦ λουτροῦ τοῦ γυμνασίου εἰς τὴν παρόδιον διασφάγα τῶν Φαιδριάδων, παρερχόμεθα τὰς δύο πλατάνους, τὰς μόνας ἀπογόνους τῆς φυτευθείσης ποτὲ δῆθεν ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν Δελφοῖς.¹⁾ Καταλείποντες δὲ τὴν ὁδὸν καὶ στρεφόμενοι πρὸς τὰ δεξιὰ²⁾ ἀνερχόμεθα τὴν παρὰ τὸ προσκυνητῆριον τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου κλίμακα καί, βαίνοντες ἐνδοτέρω πρὸς τὸν μυχὸν τῆς χαράδρας τῶν Φαιδριάδων, φθάνομεν ἐκεῖ, ἔνθα ἡ Ὑάμπεια φέρει λάξενμα μεγέθους μεγάλης οἰκίας (εἰκ 11, 12).

Ἐνταῦθα εἶνε ἡ περίφημος καὶ πολυύμητος *Κασταλία κρήνη* (ὑψὸς ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης 533 μ.). Αἱ πλευραὶ καὶ ἡ ὄροφῆ ἐσχηματίζοντό ποτε πιθανώτατα, ὡς ἐν ταῖς κρήναις τῆς Κορίνθου, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἔκσκαφέντος βράχου, ἀλλὰ κατεστράφησαν ἤδη πρὸ πολλοῦ, σπουδαίως ἴσως ἐπὶ Ἀδριανοῦ, ὑπὸ τε τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἄνωθεν καταπιπτόντων κατὰ καιροὺς λίθων³⁾. Φαίνεται δέ, ὅτι προῖμως ἐγένετο ἀνάγκη προσθέτου στέγης καὶ ἐντεῦθεν προέρχονται

¹⁾ Ἀθην. 70, 1 c. Πλίν. *H. N.* 16, 238. Foucart, *Memoire sur les ruines de Delphes* 22. Αἱ πλάτανοι αὗται, ὃν τὴν ἡλικίαν συζητεῖ ὁ Frazer (*Pausanias V.* σ. 255), ἐφυτεύθησαν πρὸ 45 περίπου ἐτῶν. Ἐπὶ δ' ὁ ἕτερος τῶν φυτευσάντων αὐτάς ἀνδρῶν γέρον. Φύονται ὁμοίως καὶ παρὰ τὰς ὄχθας ἐν τῇ νάτῃ τοῦ Πλειστοῦ καὶ τῆς Παππαδιᾶς (σ. 48) ἀρ' ἐαντῶν, ἀλλὰ δὲν ἀναπτύσσονται ἐπειδὴ κόπτονται.

²⁾ Πανσ. 10, 8, 9 ἐξ. ὄρα καὶ Frazer αὐτόθι.

³⁾ Frazer ἔ. ἄ. *Περὶ ἀτελοῦς ἀνασκαφῆς τῆς Κασταλίας* ὑπὸ Κατορχῆ καὶ Δραγοῦμῃ τῷ 1878 ὄρα ἀνωτέρω σ. 40, 7.

ισως αἱ εἰς τὸν τοῖχον ὑψηλὰ μικραὶ ὀπαί, ὧν ἡ ἀταξία δύναται νὰ πείσῃ, ὅτι ἐγένοντο διάφοροι μετασκευαί.

Ἡ ἀπέναντι τοῦ θεατοῦ λαξευτὴ πλευρὰ ἔχει ἐν τῷ μέσῳ συμμετρικῶς διατεταγμένας τρεῖς κόγχας, ὧν ἡ κεντρικὴ (εἰκ. 11,2) εἶνε μεγαλυτέρα. Ἐντὸς αὐτῶν ἦσαν ἀγάλματα ἢ τι ἄλλο ἀνάθημα. Δεξιὰ αὐτῶν εἶνε ἑτέρα κόγχη ἔτι μεῖζων, (ἀφανὴς ἐν τῇ εἰκόνι 11), ἣτις μέχρι πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἐχρησιμοποιοεῖτο ὡς Ἁγιον Βῆμα μικρᾶς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου (ὁ ἐν αὐτῇ σπόνδυλος κίονος καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἀντ' ἄλλης κειμένη νῦν πλάξ ἦσαν Ἁγία Τράπεζα). Δὲν εἶνε ὁμως ἔργον τῶν Χριστιανῶν κατασκευασθὲν πρὸς τοῦτο, ἀλλ' εἶχε γίνεи παλαιότερον πρὸς ἄλλον σκοπὸν καὶ δὴ εἰς τὸ ὕψος εἰς ὃ καὶ ἡ μεῖζων ἐκ τῶν τριῶν ἄλλων κογχῶν. Πιθανῶς εἶχον σχεδιασθῆ δύο τοιαῦται μεγάλαι κόγχαι συμμετρικαὶ ἐκατέρωθεν, ἀλλ' ἐξετελέσθη μόνον ἡ μία.

Διὰ βαθμίδων, ὧν ὁ ἀριθμὸς δὲν ἦτο ὁ αὐτός, ἐν τῷ φυσικῷ τοῦλάχιστον βράχῳ, καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ κρηναίου κατασκευάσματος, κατέρχεται τις εἰς τὸ ὀρθογώνιον δάπεδον, ὅπερ περιθέεται ὑπὸ ὑψηλοτέρου περιθωρίου κατὰ πάσας τὰς πλευράς. Πρὸς Ν σφύζονται λεύπανα 8 βαθμίδων (πλ. 0,44-0,47. ὕψ. 0,21-0,25).

Εἰς τὴν ἀπέναντι τῶν βαθμίδων πλευρὰν εἶνε ἐσκαμμένος ἐν τῷ βράχῳ βαθὺς ὀχετὸς καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ μεγάλου λαξεύματος καὶ ἔτι πλέον, εἰς ὃν συναθροίζονται τὰ ὕδατα, ἀτινα πηγάζουσιν ἐντὸς αὐτοῦ πολλαχοῦ ἀλλὰ μάλιστα πρὸς τὰ δεξιά.

Ὁ ὀχετὸς προστατεύεται πρὸς τὰ ἔξω ἔμπροσθεν ὑπὸ παχέος προτείχισματος συμφυοῦς τῷ βράχῳ καὶ ὑψηλοῦ (2,45 μ.). Ἐπὶ τοῦ προφράγματος τούτου καὶ τῆς εἰς τὸ ὕψος αὐτοῦ ἐν τῷ σώματι τοῦ βράχου καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς πλευρᾶς ταύτης λελαξευμένης αὐλακος ἐπεκάθηθητο πλάκες καλύπτουσαι τὸν ὀχετόν.

Τὸ προτείχισμα, καίπερ βεβλαμμένον, δεικνύει ὁμως ἐπὶ ὀπὰς εἰς τὸ κατώτερον μέρος, αἵτινες ἦσαν στόμια κρηνῶν,

περὶ ἃ εἶνε ἔγγλυπτος κύκλος καὶ μικραὶ ὀπαί, ὅπως προσαρμύζονται κεφαλαὶ γοργόνων (ἢ λεόντων) ὡς κρουνοί.

Εἰς τὰ ἄκρα ἐκατέρωθεν τοῦ προφράγματος ὡς καὶ μεταξὺ τῶν κρηνῶν ἦσαν πρόσθετοι μαρμάρινοι βεβαίως παραστάδες ἢ ἡμικίονες στερεούμενοι διὰ μεταλλίνων γόμφων ἐπὶ τοῦ προφράγματος καὶ κοσμοῦντες τὸ κρηναῖον πρόσωπον. Τοιαύτη παραστάς ἦτο καὶ ἀναγκαῖα, φαίνεται, εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον, διότι ἐνταῦθα ὁ λίθος δὲν ἦτο καλὸς καὶ ἐγένετο ἀνάγκη συμπληρώσεως αὐτοῦ. Αἱ διὰ τὴν προσαρμογὴν τῶν παραστάδων ἢ ἡμικιώνων ἀναγκαῖαι ἀναθυρώσεις διακρίνονται ἐπὶ τοῦ βράχου.

Αἱ καλύπτουσαι τὸν ὀχετὸν καὶ ἐπὶ τῶν παραστάδων ἐπικαθήμεναι πλάκες, κοσμούμεναι ἴσως δι' ἀνθεμωτῶν ὀρθοκεράμων ἔμπροσθεν, προσέδιδον εἰς τὴν κρηναίαν ὄψιν τὸ σχῆμα μακρᾶς πλευρᾶς κυρίου¹⁾. Τοῦτο ὑπομνησκει ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα τῶν Μακεδονικῶν κυρίως χρόνων καὶ θὰ ἐπίστευον, ὅτι πρῶτῳ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεσκευάσθη οὕτω ἡ Κασταλία, ἂν ἐπιγραφὴ τις τοῦ 258 π. χ. ἐπὶ Δίωνος ἄρχοντος (ὄρα σ. 94 σημ.), λόγον ποιουμένη περὶ αὐτῆς, δὲν ἐφαίνετο, ὅτι ἐννοεῖ αὐτὴν ἔχουσαν ἓνα μόνον κρουνὸν μετὰ γοργόνος εἰς τὸ στόμιον. Διὰ τοῦτο εἶνε ἴσως πιθανόν, ὅτι ἡ εὐρεῖα καὶ πολὺκρουνος αὕτη κρήνη κατεσκευάσθη τοιαύτη μετὰ τὸ ἔτος 258.

Ὁ ὄπισθεν τοῦ προφράγματος ὀχετὸς κάμπτεται πρὸς ἀριστερὰ ἐν τῷ βράχῳ, διαπερᾶ οὕτω αὐτὸν πρὸς τὰ ἔξω πλαγίως τοῦ ὄλου λαξεύματος καὶ ἔπειτα στρέφεται πρὸς τὴν κατωφέρειαν. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ στροφῇ ἐκλείετο δι' ἐπιρροατοῦ διαφράγματος, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐν τῷ βράχῳ ἐργασίας, μέχρι τοῦ ὕψους τῶν κρουνῶν τῆς κρήνης. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ὕδωρ συνηθροῖετο ὡς ἐν δεξαμενῇ ὄπισθεν

¹⁾ Συνήθως ἐπὶ τῶν ἀγγείων τὰ κρηναῖα ἰδρύματα εἶνε ἀετωματώδη πρὸς τὸ βλ. *Zeitschr. f. Balneologie* II (1909) 459 ἐξ. (Sudhof) καὶ *Hock Gr. Weigbr.* 30 ἐξ. ἀλλ' ὄρα καὶ *Jahresh. des oest. Inst.* 1911 σ. 10 εἰς.

τοῦ προφράγματος, ἐντὸς τοῦ ἐστεγασμένου ὀχετοῦ, ἐξικνούμενον δὲ εἰς τὸ ὕψος τῶν κρηναίων στομιῶν ἐξέρρεε. Ἄν δὲ ἐπλεόναζεν, ἐξέφευγεν ἐκ τῆς δεξαμενῆς ταύτης ὑπὲρ τὸν ἕξω ἀριστερὰ φραγμὸν.

Τὸ ὕδωρ τῶν κρουῶν ἐχύνετο πιθανῶς εἰς λεκάνας, ὧν δύο ἐγκοίλοι βάσεις¹⁾ σφίζονται αὐτοφνεῖς ὑπὸ δύο κρουνοῦς, πλημμυροῦν δὲ εἰς τὸ ἐμπροσθεν ἐκτεινόμενον ἔδαφος, ἐξεχύνετο δι' ὀχετοῦ ἀνοικτοῦ ὑπὸ τὰς βαθμίδας τῆς εἰσόδου. Εἰς τὸ μέρος μάλιστα τοῦτο τοῦ ἔκρου αἱ δύο τελευταῖαι βαθμίδες ἔλειπον, τὸ δὲ ἀνέχον περιθώριον τοῦ δαπέδου ἐκάμπτετο παρακολουθοῦν τὴν οὕτω σχηματιζομένην ἐνταῦθα ὀρθογώνιον ἀναχώρησιν τοῦ περιγράμματος αὐτοῦ.

Διὰ τὰ εἶνε τὸ περιθώριον κατὰ τὸ δυνατόν καθαρὸν, περιθέεται κατὰ τὴν ῥίζαν τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ὄλου λαξεύματος ὑπὸ αὐλακος, συλλεγούσης τὰ ὕδατα καὶ ἐκβαλλούσης αὐτὰ εἰς τὸ ἐν τῷ μέσῳ βαθύτερον δάπεδον, ἐν ᾧ ἐκαθαίροντο οἱ προσκυνηταὶ τοὺς πόδας. Ὡς ἔχει ἡ κατάστασις νῦν, δεικνύει, ὅτι μόνον εἰς τὰς ἄκρας κρήνας ἠδύνατό τις νὰ μεταβῇ ἀβρόχοις ποσί, ἀφ' οὔ τὸ βαθύτερον δάπεδον ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὑδάτων²⁾.

Τὸ «πιεῖν ἠδὺ» Πaus.—ὕδωρ τῆς Κασταλίας ἦτο τὸ ἱερὸν ὕδωρ, τὸ «ἅγίασμα» τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Οἱ θεράποντες τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἐπλύνοντο ἐνταῦθα ἐκάστην πρωΐαν, πρὶν εἰσελθῶσιν εἰς τὸν ναόν, ὅστις ῥαντίζόμενος ἐπλύνετο ὡσαύτως διὰ τοῦ αὐτοῦ ὕδατος, ἐσαίρετο δὲ διὰ

¹⁾ Ἵσως ὁμοῦς αἱ βάσεις αὗται δὲν ἀνεῖχον λεκάνας, ἀλλ' ἦσαν αὐτοτελεῖς, ἐχρησόμενον δὲ καὶ ἵνα ἐπ' αὐτῶν τίθενται αἱ ὑδρίαὶ ὡς ἐν τῇ εἰκόνι τῶν Jahresh. ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει.

²⁾ Πρὸβλ. τὸ ἀγγεῖον τοῦ Βερολίνου (Furtwängler, *Vasensamml.* N^o 1843 καὶ *Durm, Bankunst*, 500), ἐνθα αἱ λουόμεναι γυναῖκες ἔχουσι τοὺς ἄκρους πόδας βεβυθισμένους ἐν ὕδατι.—Τὸ τετράγωνον «πάτωμα» μετρεῖ BN 11,10 μ., ΔΔ δὲ ἀπὸ τοῦ διαφράγματος τῶν πηγῶν μέχρι τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς κλίμακος 3,50 μ. Ἀπὸ τοῦ ὀπισθίου τοιχώματος, ἦτοι ἀπὸ τῆς παρεῖας τοῦ τετημημένου βράχου ὀπισθεν τοῦ διαφράγματος μέχρι τῆς προσόψεως τούτου 1,18 μ. Πλάτος τοῦ μεταξὺ ὀχετοῦ 0,51. Ὑψος τοῦ διαφράγματος 2,45 μ.

κλάδων μυρσίνης καὶ δάφνης¹⁾. Ἐπίσης οἱ προσκυνηταὶ (θεωροὶ ἢ θεοπρόποι), πρὶν μεταβῶσιν εἰς τὸν ναὸν καὶ προσφέρωσι τὰς θυσιάς αὐτῶν²⁾ καὶ ζητήσωσιν, ἂν ἤθελον, χρησμόν³⁾, «ἠγιαζόντο» κατὰ τὴν συνήθη νῦν ἔκφρασιν καθαίροντες διὰ τοῦ ὕδατος τῆς Κασταλίας⁴⁾ τὸ ἑαυτῶν σῶμα καὶ δὴ τὰς χεῖρας, τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας⁵⁾. Ἡ πίστις, ὅτι τὸ ὕδωρ⁶⁾

¹⁾ Εὐριπ. Ἰων. 92 ἔξ., 112 ἔξ., 120 ἔξ., 144.

²⁾ Ὅρα σελ. 6 καὶ Colin Fovilles III II σ. 100.

³⁾ Εὐριπ. ἐ. ἀ. 227.

⁴⁾ Πρὸβλ. Ἡλιόδ. Αἰθιοπικ. 2,26. Πλουτ. Ἀριστείδ. 20.

⁵⁾ Πρὸβλ. «λουοσάμενος κατακέφαλα» CIA, III, 74,4. Ἐν Αἰγίνῃ παρὰ τὰ προπύλαια τοῦ τεμένους τῆς Ἀφαιάς εὐρέθησαν τὰ λουτρά, ἐν οἷς ἐκαθαίροντο οἱ προσκυνηταὶ Furtwängler *Aigina* σ. 92 ἔξ. πίν. XV, 4. Ὅμοιον δὲ καθαρτικὸν σκοπὸν εἶχον, νομίζω, καὶ αἱ κοιλότητες παρὰ τὴν δεξιαμένην ἔξω τῶν μεγάλων προπυλαίων τῆς Ἐλευσίνος, Φιλίου *Ελευσ.* 81. Πρὸβλ. καὶ Hock *Gr. Weigbr.* 30. Κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, διαδοθέντων τῶν θερμῶν λουτρῶν, ἰδρύθησαν περὶ τὸ τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνος βαλανεῖα, ἅτινα θὰ ἴδωμεν κατωτέρω· ἀλλὰ τούτων σκοπὸς ἦτο οὐχὶ ἡ ἱερὰ κάθαρσις ἀλλ' ἡ ἐδμάρεια τῶν κατοίκων καὶ τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν· πρὸβλ. καὶ σελ. 97. Βαλανεῖον ἦτο ἴσως καὶ ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς κτίσμασι μετὰ τὴν Κασταλίαν καὶ τὸ παρὰ τὰς πλατάνους καὶ τὴν ἀμαξιτὸν προσκυνηταρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

⁶⁾ Πρὸβλ. Frazer, Pausanias V, σ. 256 Blümner-Hitzig *Pausaniae Graeciae descriptio* III, II, 657. Ὁ Wilamowitz (*Hermes* 1903 σ. 579 καὶ *Aristot. und Athen* 2, σ. 44-5) καὶ ὁ Oppé (*Journal of Hell. Stud* 1904 214 ἔξ., Πρὸβλ. *Revue des revues* ἐν *Revue de Philologie* 1903 σ. 208) φρονοῦσιν, ὅτι οἱ σπηλαιώδεις βράχοι τῆς διασφάγος τῆς Κασταλίας ἐν τοῖς παμπυλαίοις χρόνοις ἦσαν τὸ ἀληθὲς χάσμα τοῦ μαντείου, παραβάλλουσι δὲ πρὸς τοῦτο τὴν χαράδραν τῆς Λεβαδείας καὶ τὸ μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου. Ἀλλὰ ἐν Λεβαδεῖα κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἔχομεν μεμαρτυρημένον ἀναμφισβητήτως πλησίον τῆς διασφάγος ἕτερόν τι χάσμα, ὅπερ ἦτο τὸ μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου (Παυσ. 9, 39, 4 ἔξ. καὶ 9), ἡ τοπιζὴ δὲ αὕτη σχέσις τοῦ μαντείου ἦτοι τοῦ ναοῦ καὶ τῆς διασφάγος, εὐρισκομένη ὁμοίως ἐν Δελφοῖς, δὲν εἶνε δυνατόν νά ὑπάρχῃ ἐκατέρωθι ἐκ τυχαίας μεταθέσεως τοῦ χάσματος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου· διότι εἶνε γνωστόν, ὅτι τὰ ἱερὰ διατηροῦσι τὸν τόπον αὐτῶν οὕτως, ὥστε καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἔκτισε τὰς ἐκκλησίας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν θέσεων τῶν οικείων καὶ συνήθων τοῖς ἀνθρώποις ἐκ τῆς παλαιᾶς λατρείας. Ἄν δὲ τὰ εἰρημένα μαντεῖα ἦσαν ποτε ἐντὸς τῶν πλησίων κειμένων διασφάγων,—δὲν δύναμαι ἐγὼ τοῦλάχιστον νά φαντασθῶ ἐνκόλως, πῶς ἦτο δυνατόν νά εὐπρεπισθῇ ἱερόν τι ἐντὸς τῆς κοίτης ὀρητικωτάτου χειμάρρου ἢ καταρράκτου—ἢ μετὰθε-

τῆς Κασταλίας ἔδιδε προφητικὴν ἢ ποιητικὴν δύναμιν εἶνε
μεγαγενεστέρα.

σις αὐτῶν περαιτέρω ἔξω τῆς μυστηριώδους θέσεως θὰ ἦτο δυσχερε-
στέρα τοῦ συνήθους, διότι θὰ προσέκρουεν εἰς τὴν συνήθειαν ὄχι
μόνον τῶν παροίκων ἢ περιοίκων ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων,
οἵτινες ἐθάμιζον εἰς αὐτά. Ἄν δὲ ἀναλογισθῶμεν τὴν φύσιν τοῦ ἐδά-
φους τῶν Δελφῶν καὶ ἐν γένει τοῦ Παρνασοῦ, ἐνθυμηθῶμεν δὲ καὶ
τὴν ὑπαρξιν καὶ νῦν ἐτι χασμάτων ἀναδιδόντων «ἀναθυμιάσεις» (ὄρα
σελ. 1₄), θὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὸ χάσμα τοῦ πυθικοῦ μαντείου δὲν
εἶνε ἐν τῇ Κασταλίᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ γείτονι τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος,
ἐνθα ἀπαιτεῖ αὐτὸ λατρεία ἀναγομένη μέχρι τοῦ «κρητικοῦ» ἢ «Αἰ-
γαϊκοῦ» λεγομένου πολιτισμοῦ καὶ τοῦ νεολιθικοῦ προϊστορικοῦ αἰῶνος,
καταλιπούσα δέ, ὡς θὰ εἶδωμεν τὰ λείψανα αὐτῆς ἐντός τοῦ τεμένου
καὶ δὴ ἐν τῷ ναῷ καὶ περὶ αὐτόν. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Εὐριπίδου
(Ἴφιγ. Ταύρ. 125 ἔξ.) ὁ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἦτο τοῦ τρίτου ἐν τῷ
ἀδύτῳ καθήμενος καὶ μαντείας νέμων Ἀπόλλων καλεῖται ἀπλῶς γεί-
των τῆς Κασταλίας, ὃ εἶνε σχετικὴ ἔννοια ὡς καὶ τὸ ἀρχοῦ τῶν παλαιῶν
πηγῶν Frickenhaus *Ath. Mitt.* 1910, 262, 267. Ἡ εἰκασία τοῦ Ορρέ
καὶ τοῦ Wilamowitz θὰ ἠδύνατο νὰ ἀληθεύῃ διὰ χρόνους πέραν τῆς
ἱστορίας κεκείμενος (περὶ Τροφωνίου ὄρα νῦν καὶ *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ.*
Ετ. 1912 σ. 88 ἔξ.).—Ἐπικρατεῖ νῦν πρόληψις τις, καθ' ἣν ἐν ἀνομβρία
προκαλεῖται δὴθεν βροχή, ἂν δύο νεαραὶ ἀγναὶ παρθέναι ἐν σιγῇ
μεταφέρωσι καὶ καταλίπωσι τὸ σιδηροῦν σήμαντρον τοῦ Ἁγίου Ἰωάν-
νου, τὸ ἀποκείμενον νῦν ἐν τῇ μεγάλῃ κόγχῃ, εἰς τὴν ἐν τῷ χωρίῳ
ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, μετὰ μίαν δὲ νύκτα ἐπαναφέρωσιν
ἐπίσης ἐν σιγῇ καὶ ῥύψωσιν αὐτὸ εἰς τὸ ὕδωρ τῆς Κασταλίας. Δι' ἄλλας
παραδόσεις λαϊκὰς καὶ δι' εἰδήσεις περὶ τῆς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν κα-
ταστάσεως καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν συναφῶν πρὸς τὴν Κασταλίαν
τόπων ὄρα Α. Κοντολέοντος *Οἱ Δελφοὶ καὶ ἡ Κασταλία* πηγὴ 1911.—
Ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Αὐτονόου (ὄρα σ. 55) «πέλας τῆς Κασταλίας
ὑπὸ τῇ Ἰαμπεΐᾳ κορυφῇ» Ἡρόδ. VIII, 39 δὲν ἀνευρέθη μέχρι τοῦδε.
Πρβλ. καὶ *Philologus* LXXI, 85 (Pomtow).